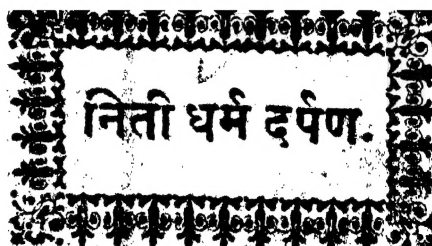

२१६३

નિતીધર્મદર્પણ.

રચનાર

અંબાશંકર કાળીદાસ જનની

સ. ગુ. નિશાળના મહેતાજી.

ઐઝરીયા, તાલુકે વિજયપુર પ્રાંત કડી.

દોહરા.

પરમારથ પદ પામવા, વાંઘો પુરતક વિર;
અવસર આવો નહિ મળે, ધારી જિતાં ધીર.
કરવું શું સરજી અહો, તજવું શું આ વાર;
તે સૌ દર્પણ નીરખતાં, પામો તેનો પાર.

અમદાવાદ.

મુનાઇટેડ પ્રીન્ટીંગ અને જનરલ એજન્સી

કંપની "લિમિટેડ" ના પ્રેસમાં

રજુછોડમાસ ગંગારામે છાપી.

સંવત ૧૯૪૦. — સને ૧૯૮૪.

કિંમત ૫ આના.

અર્પણપત્રીકા.

મેહેરખાન રા. કરશનલાલ નહાલચંદ,

નાયબ મુબેસાહેબ—

વિસનગર.

સાહેબ આપ સુધારાના કામને સારે આશ્રો આપોછો.
તેમજ ગાયકવાડી રાંકડી પ્રજા આપના મળતાવડા
સ્વભાવથી સંતોષ છે, વળી લોકોપચોગી અને દેશી કે-
ળવણીની વૃદ્ધિ થવામાં આપ ખંતથી લાગુ રહોછો.
ઐટલાં કારણોથી આપનું માનવંતુ નામ આ લઘુ,
પુસ્તક સાથે જોડાઈ આનંદ પામેછે. તે સ્વીકારશે
તથાસ્તુ:

હીં આપનો નમ્ર સેવક.

અંખાશંકર કાળીદાસ.

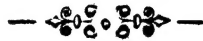
પ્રસ્તાવના.

મારા આર્થ મીત્રોની યથાઘટીત સેવા બળવવાનું હું ધણા દીવસથી ધારતો હતો. તે ઇચ્છાએ કરી તે જોતાં જન કલ્યાણીક છે. પણ જુદીની લઘુતા, અને ઓછા અનુભવને લીધે તેમાં જોઈએ તેવી વાક ચાતુરી વપરાઈ નથી, નિશાળમાં કેળવાતા અને કેળવાએલા સજ્જનોએ, લૌકીક ધર્મ માટે પણ જાણુવો જોઈએ, કારણ તે સમજ્યા વિના મનુષ્યોના મનનું વળણ સ્થિતિમાં નહીં રહેતાં હોઈ રહેતે આગગાડીની માફક ચાલ્યા જાય છે, આથી જનમંડળ પ્રત્યેના દરેક માણસે શા શા ધર્મ પાળવાના છે, તે હેતુ દિવસે દીવસે લય પામતો દ્રષ્ટીએ પડી છે. કારણ કે એતો ખરજ છે કે જ્યાં સુધી માણસ ધર્મને રહેતે દોરાયું નથી હોતું, ત્યાં સુધી તે ગમે તેટલી વિદ્યા બણે. તોપણ તે બર્ધ જેવી છે. વળી મનુષ્ય જન્મનું સાક્ષ્ય થું છે. તથા કેવી રીતે બવહાર નબાવતાં ઈશ્વર આપણા ઉપર ખુશી રહે છે. તે કંઈ તેમના કળ્યામાં આવતું નથી, વળી આજકાલ પ્રજામાં છાકટપણું અને અનાચાર મનગમતી રીતે મહાલતો જોવામાં આવે છે. એ સઘળું થવાનું મુખ્ય કારણ. અધર્મની પ્રવર્તી અને ધર્મની નારતી

(૬)

એજ છે. એટલા માટે મારી અલ્પમતી વડે પુસ્તકદ્વારાએ
મારા આર્ય મીત્રોને જે ભ્રાજ કેહેલા ઇન્દ્રિયું તે અંગીકૃત
કરતાં બુલચુકની માફી આપશો. આ પુસ્તકમાં જે ગુરુ
શિષ્ય કલ્પીને તે બંનેનો સંવાદ ચલાવ્યો છે. પહેલા ભા-
ગમાં ગદ્યરૂપે અને બીજા ભાગમાં પ્રશ્નોત્તરરૂપે કેટલાએક
આવશ્યક ધર્મોનું વીવેચન કરેલું છે. દરેક ધર્મ સમજવા-
માં યોગ્ય દ્રષ્ટાંતો મુખ્યત્વે કરીને મુકેલાં છે. કે તે વાંચીને
મારા દેશીબાહ્યોના મનનું વળણ ધર્મ માર્ગ તરફ દોરાય
અને કુર તથા કુષ્ટ રીવાજો કુર કરે એજ મારી મનકામના છે.

તથારૂઃ

વાંચનારાઓને સુચના.

યાવત્સ્વસ્થોભવંદેહો યાવત્તન્મૃત્યુચ્છદુરતઃ

તાવદાત્મહિતંકુર્યાન્ પ્રાણાંતેકીકરીષ્યતીઃ

હે સુસ્ત મીત્રો ઉપરના શ્લોકનો ગંભીર ભાવાર્થ વાંચો. વંચાવો, અને અનુસરો. જ્યાં સુધી આ દેહ આરોગ્ય અને મરણ દુર છે. ત્યાં સુધી માણસે પોતાનું હિત કરવું. મરણકાળ પાસે આભા પછી હિત કેમ થશે, મતલબ કે કાંઈ થશે નહીં. માટે આ ક્ષણિક જન્મમાં જન્મીને દરેક માણસે શું શું કરવું અને શું શું તજવું. તેનો વિચાર પ્રથમ કરવો જોઈએ. એટલા માટે આ લઘુ પુસ્તકમાં આપેલા વિષયો વાંચો, વંચાવો, અને સાર ગ્રહણ કરો. કે જેથી તમારાં અંતઃકરણ નીર્ભય થશે, તથા સન્મતી વડે સારાં ધાર્મિક કામો કરતાં થીખશે. પાપ કર્મથી સદા દુર રહેવાશે. તેથી ધર્મરતના સાચા ભક્ત ગણાશે વળી આ મનુષ્ય જન્મની અક્ષય નિશાની દાખલ તમારાં નામ આ દુનીયામાં અમર રહેશે. તમારા દેહમાંથી આત્મા છુટી પડતી વખતે કોઈપણ જ્ઞાતની દુષ્પ્રદાયક ચીજો અવલંબન નહીં કરતાં, સદ્ ગતી પામશે. માટે નીરંતર સારાં નિતી જ્ઞાન મળે એવાં પુસ્તકો વાંચી વંચાવીને સદાચરણથી કાળ ક્ષેપ કરવો એજ આપણું કર્તવ્ય છે. એમ નકી સમજો.

હી. શેવક.

ધશ્વર સ્તુતી. શાર્દૂલ ચિકિત્સીત છંદ.

હે દેવા જગ પાળકા કુઃખ હરા, કલ્યાણકારી પ્રભુ;
 પાપો શેવકનાં હરી, દિનદિને સનમતિ દોને વિભુ. ૧
 શકિત તારી અપાર નાથ પ્રસરી, ગણના શી તેની કરે;
 નીહાણું કતિ તાહરી મન ધરી, બેભાન થઇને રૂંદે. ૨
 તારો પાર અપાર ટુંક મતિના, જીવો શી પેરે કળે;
 છે બાજીગર એક આ અલકનો, તેજેષ સૌકો અળે. ૩
 છો સર્વસ્ત તથાપિ અસ્ત થઇને, વિસારિ દો આર્યને;
 તે શાણા ધરતું નથી તમકને, શી રીસછે આપને. ૪
 પૂર્વે જાડ જડાવીયાં હરખમાં, વાહાજા કરી સર્વથી;
 હવે શું તરછોડી દો સુખ કરા, શાંતી ધરો મનથી. ૫
 છોરે તેજ કછોરે થાય પ્રભુજી, માયાપ નહીં થાયરે;
 કરણાણુ કરણા કરો અમપરે, સદ ધર્મ વર્તાવરે. ૬
 શાંતિદો સર્વેશ ક્ષેશ હરને, બ્રાંતિ ના જાવો રૂદે;
 છોકરડાં છલકાય તારી છતમાં, તે રીસ વિસારીદ. ૭
 અસાને કરી આજ સુધી અવળા, આશ્યો તે માફી કરો;
 અંબાશંકર પ્રાર્થના કરો વરે, આ નાથ જલ્દે ધરો. ૮

સારગ્રહાક પ્રત્યે વિદ્યાસાગર પ્રબોધ.

વાર્તા પ્રારંભ.

આ માઈક ફુનિઆના એક વિજયપુર ગામમાં સર્વ સાતમાં, નીપુણ અને દીવ્યકાંતી રૂપ એવા વિદ્યાસાગર નામના પ્રસિદ્ધ પંડીત કુટુંબ સહિત રહેતા હતા, એ માહાપુરુષને ત્યાં નિરંતર એક શહેરના વિદ્યાર્થીઓ, વિદ્યાનો સંગ્રહ કરીને કાળક્ષેપ કરતા, તેઓ યુરુ સ્વભાવે નમ્ર દયાળુ તેમજ હસમુખા હતા, તેઓ પોતાનો બધો વખત ઉપદેશમાં તથા તત્ત્વ શોધમાંજ ગાળતા, વિદ્યાર્થીઓને એ મહાપંડીતની રહેણી કહેણી આનંદદાયક સાગતી. એક વખતે આ પંડીત પોતાની નિશાળમાં વિદ્યાર્થીઓને અનેક પ્રકારનો બોધ આપતા હતા, તે વેળાએ એક સાર મહાક નામનો બ્રાહ્મણનો પુત્ર વિદ્યા બણવાની ઇચ્છાએ દેવનગરી શહેરમાંથી વિજયપુર ગામમાં આવીને રહ્યો, અને પુછપાછ કરતાં વિદ્યાસાગર પંડીતની ખ્યાતી, અને તેના શીક્ષણ વીચાર તેના સાંભળવામાં આવ્યા, તે ઉપરથી તેનું ચોત તે યુરુ પાસે વિદ્યા બણવા તરફ વળ્યું, એટલે ઝટપટ તેમના ભાવન તરફ વળ્યો, શાળામાં જઈ યુરુને પ્રણામ કરીને પોતાની મનકામના નાવેદન કરી. તે સાંભળીને એ માહાપંડીત ધણું આશ્ચર્ય પામી. બોલ્યા કે તું કોણ છે. અને તારા મામાપને અહીં સુધી મોકલતાં કેમ

જીવ ચાલ્યો, એ સધળું વૃત્તાંત મને બરાબર રીતે કહે,
 એટલે તારી ઇચ્છા મારી બમતી મહેનતે પાર પાડવાને
 અનુકુળ થઇય, તે સાંભળીને સારાઘટક કહેછે, સ્વામી હું
 દક્ષિણ દેશના દેવનગર શહેરનો રહેવાશીહું. જ્ઞાતીએ બ્રા-
 હ્મણ અને માસ પીતાનું નામ લીધનુંદ છે, મારી માતા
 મને તથા મારી બેનને નાની ઉમરનાં મુઠ્ઠી મરી ગઈ,
 અને મારા માપને વૈરમ ઉત્પન્ન થયો, તેથી તે પણ
 તિર્યાકન કરવા જતા રહ્યા, પછી અમારી સ્થિતિ તો છેક
 પરાધીન થઈ ગઈ, ઇશ્વર ઇચ્છાએ દિવસ પાંસરો કે દ-
 માણ પડોસી અમારાં બાલી થઈ પડ્યાં, તે વખતે મારી
 ઉમર પાંચ અને મારી બેનની ઉમર આઠ વરસની હતી,
 પણ ધર્મનાં માપાપે અમારું પ્રતિપાળન કર્યું, તેથી જન્મ
 આપનાર માપાપની ખોટ અમો બંને બાઈબેનને લાગી
 નહીં પછી અગીઆર વરસની ઉમરે તેમણે મારી બેનનું
 લગ્ન કુંદનપુરના મલ્લીનાથ નામે બ્રાહ્મણના વેરે કર્યું, અને
 મને ઉપવીત સંસ્કાર કર્યા, પછી તો હું જરા સમજણો
 થયો એટલે દયામા નામની ધર્મની માણી અને અનેક
 પ્રકારની કેળવણી આપવા લાગી, તેથી મને વિદ્યા બણ-
 વાનો પ્રેમ વધ્યો, પણ એકલામાં તો મારાં હીનબસગ્યે જોર
 કર્યું, તેથી મારાં ધર્મનાં માપાપનો કાળ થયો, અને હું
 છેક નીરાધાર થઈ ગયો, બાદ લાચારીથી કુંદનપુર ગયો.
 ત્યાં જન્મને મારી બેનને સુશ્રાવા કુઃખની વાત કરી, તે

વખતે આ દુઃખહરા બેનને ધણી શોક થયો. વળી તેના શોકથી મારૂ -હૃદય પણ તેજ સ્થિતિમાં ગરકાય થયું. પંડિતજી મારી આવી અવસ્થામાં તે બેના આશ્રય શોધાય બીજા કોઈનો પણ હતો નહીં. તેણે મને ધણી ઉપદેશ આપ્યો, તથા મારા અનેક દુઃખનો બામ લઈ કયાપાત થઈ. વળી એક કુલીન તેમજ અર્ધ સાજા વિદ્યારુદ્ધને ત્યાં મને બણવા મુખ્યો, ત્યાં રહીને હું કેટલીએક બપહારીક કેળવણીમાં જણીતો થયો. પણ સદા બેનને ત્યાં રહીને મને સદ્વિદ્યા બણવાનું દુરસ્ત લાગ્યું નહીં, તેથી શાસ્ત્રને અનુસરીને કોઈ સાસ નથ પંડિતની સેવા બજાવી, તેમના સદ્વિદ્યાના ગ્રહક થવાને હું ધણા દિવસથી ઈચ્છતો હતો, પણ એકાએક બેનની રજા શોધાય મારાથી પ્રદેશ નીકળી શકાતું નહીં. આવી અવસ્થામાં મારી બેને મને લગ્ન કરવાનું સુચવ્યું, પ્રથમ તો હું પણ તે વાતથી ખુશી થયો, ખેંતુ મારા માંચવામાં આવ્યું હતું કે—જે પુરુષ પોતાની યોગ્ય ઉમરે સ્ત્રી તથા સંતતીનું જરણ પોષણ કરવાને લામક થયો નથી. વળી જોણે પોતાની પેહેલી વીસામાં રમત અને ગમત કરી કાળ ગુમાવી દીધો છે, અને ગ્રહસ્થામમ રૂપી રાગ્ય અલાયવાના કાવધાનું જોણે સ્વાને પણ અવલોકવ કર્યું નથી. એવા કંઈકી બેનો પોતે આડામાં પડે છે. ને બીજાને પાડે છે, અને જીવતર દુઃખમાં તથા ખોટાં કલ કરીને જીમ તેમ ગુમાવે છે, તેથી આખરે તે

કપાળ ઈશ્વરના કદા શત્રુ થઈ પડેછે. માટે મેં મારા મન સાથે વિચાર કરીને, મારી જનને તે બાબતની સાફ ના પાડી. તે ઉપરથી તેને કેટલુંએક ખોટું લાગ્યું તો ખર પણ ધીરે રહીને મેં તેના મનનું સમાધાન કર્યું. એટલે તે પણ સમજી. પછી થોડા દિવસ બાદ હું મારી જનની તથા વિદ્યારુદ્રની આત્મા માગીને, આપના આશ્રમે આવ્યો છું. અહીંયાં રહીને મારા મહીન આત્માકરણને આપના ઉપદેશ વચની સાચુ વડે ધોઈ સાફ કરી આ સંસારસાગર ખેડવાની આશા રાખું છું સારાઅહર શીખ્યું વૃત્તાંત સાંભળીને પંડીતજીએ એ જોકરાનાં સર્વ વિદ્યાર્થીયો સમક્ષ વખાણ કરવા માંડ્યાં. તથા તેનો દાખલો લેવાનું સૌને સુચવ્યું. વળી પોતાનો ખરો ખ્યાર તેને દેખાડીને અબધ વચન આપ્યું જ. હે પુત્ર તારી આવી બુદ્ધિને હું ધણી આહું છું. અને હીનપ્રતીદીન તારૂં કલ્યાણ થવાની ઈશ્વર પાસે હું માગણી કરીશ તે સર્વેશ્વરની કૃપાથી સૌદ થશે. પણ હું તને શીખામણ આપુ છું તેથી એઈ દિવસ ઉલટા ચાલવું નહીં. હમેશાં તેને અનુસરીને વર્તવું. તેથીજ મનગમનું સુખ મળશે જો સાંભળ—આ જગતમાં સર્વ પ્રાણીયોનો કર્મ તથા મહીકમનો ચલાવનાર પ્રભુ છે. અને તે સર્વ જગોએ બામક છે, કોઈપણ કે કાણું તે શીવામનું નથી. પ્રાણીમાત્રના શરીરની બવસ્થા તથા સંરક્ષણ તેના વડજ થાયછે. જેની જેવી કરણી તેને તેવું સુખ કે દુખ

મણુ તેજ આપનાર છે. વળી આખા ધ્વજાંડનો તે પવિ-
ત્ર ન્યાયાધિષ્ઠ છે. ઉત્પત્તિ, સ્થિતી ને લય તેના વડેજ
ધાય છે. એવા નિર્વ્યતાની સત્તાને તામે રહીને બ્યવહારીક
કામમાં મમ્મા રહેવું એવો સાર્વજનીક ધર્મ છે. આ ધર્મ
એજ મનને કેળવવાનું પ્રથમ સાધન છે. કારણ કે ઈશ
કૃપા વિના કોઇપણ કાર્ય સીદ્ધ થતું નથી, મટિ હરેક કામ
આરંભતા પહેલાં એ સાદું છે કે ખોટું તેનો ખુબ વિચાર
કરવો જોઈએ, જો સારાનો નીશ્ચય ધાય તોજ તે કૃત્ય ક-
રવા તરફ મોતીકા મનને પ્રેરણા કરવી એ ઉત્તમ છે.
મણુ ખોટું છે એવોજ ભાસ ધાય તો એમ નકી સમજવું
જો હિચરને તે અપ્રીય છે મટિ તેવાં કામ કરવાન્ને વિચાર
કદી મણુ કરવો નહીં. આ દાખલાથી સારાંશ એ નીકળેછે
જો પરમેશ્વરની પવિત્ર સત્તાનું ઝાળખાણ, મનુષ્ય માત્રના
અંતઃકરણમાં સ્વભાવીક રીતે રહેલુંજ હાયછે. તો તે મુ-
જબ શુભાશુભનો યોગ્ય વિચાર કરીનેજ ચાલવું જોઈએ.

સારસાદૃક—પ્રતાપી ગુરુ હિચરને જો અપ્રીય છે તેના
કેટલાએક દાખલાઓ મને સ્પષ્ટ રીતે કહી સંભળાવો કે
જેથી મને આ વિષયનું જ્ઞાન સંપૂર્ણ રીતે ધાય.

વિદ્યાસાગર—જો પુરુષ પોતાના માખાપ ગુરુ વૃદ્ધજન
મોટો ભાઈ અને અભ્યાગતનું અપમાન કરેછે. વળી જો
ખીબનું અશુભ ઇચ્છે. પરાયો માલ તાકે. વખતનો અને
બુદ્ધીનો ખોટો ઉપયોગ કરે, પોતાની સંતતીને સારી કેળવણી

આપે નહોં. પરસ્ત્રીની અબીલાશા રાખે. અને સ્વપત્ની સાથે દ્વેશ રાખે. વિદ્યા બહુને પોતાની ફરજ બજાવતા નથી. વાચા વગરના પ્રાણીઓ ઉપર ધાતકીપણું મુજરેછે, પોતાની આજીવીકાની દોરીનેજ કાપી નાખેછે. સ્વધર્મથી છુટા પડેછે. તેમજ અન્ય ધર્મની અવગણના કરેછે એક નિશ્ચયથીજ જે ચાલતા નથી. જે જનમાં જાત્યાબિમાન તથા સ્વદેશાબિમાન નથી, સ્વસ્મૃતિમાં દ્વેશ રાખેછે, અને નાતમાં ચાલતા જીવનની રીવાજો તજતા નથી, દીકરીઓ વેચીને તેના ઉત્પન્ન વડે પોતાનો નિર્વાહ ચલાવેછે. કોંતા જમણવાર કરી મીઠ્યા જથ આટેછે. શરીર સંપત્તી ની દરકાર નહી રાખતાં મટી માર્ગ વિરુદ્ધ જે વર ચાલે છે. બાળ દીકરી તથા બેનના વૈધવ્યપણામાં થતાં કુકર્મો જોઈ દેખતી આંખોમાં ધુળ નાંખીને કરેછે. પુત્ર તથા પુત્રીના બાળપણમાં સંબંધ બાંધેછે. જે માણસ નથીબ ઉપરજ આધાર રાખીને, ઉદ્ધમ કરતો નથી, સમયસાધક પાણું નહી રાખતાં જીવના વિચારનેજ વળગી રહેછે, કામ ક્રોધાદીધર્મર દત્ત સ્વભાવિક નિયમોમાં હૃદયી જાહે બપટાઈ જાયછે, રોગથી મૃત્યુનો ડર રાખીને પોતાની ધૈર્યતાને તજેછે. મરણ પામેલા જનની પાછળ રડારોળ કરીને, મીઠ્યા ચીંતામાં ગરક થાયછે. વળી ચીંતાના ખરા સ્વરૂપને ઓળખતો નથી, એવી રીતે કેહલીક બાળતો નિયંતા ધર્મરને ઘણી અપ્રીય છે. ને એવા આચરણવાળા જનો

તેના સંપૂર્ણ શત્રુ છે. એમ સુત માણસોએ નકી સમજવું જોઈએ. હે શિષ્ય આ દાખલાઓથી તારા સમજવામાં આવ્યું તો હશે કે સર્વેશ્વરના સત્તાનો કાયદો કેવો પ્રતાપી તથા પવિત્ર છે.

સારથાહક—હે સ્ત્રીતાચુર આપની રસયુક્ત વાણી મને ઘણી ખુશકારક લાગેછે. અને અહોનિશ એવા મુખોધીક ખોરાકથી સંતુષ્ટ થવુંહું ઉત્કર્ષ માણુંહું. હવે આપે આપેલા દાખલાઓનું પ્રથક પ્રથક વિવેચન દ્રષ્ટાંતપૂર્વક લઘુરૂપે જણાવશો. તથા શું કરવાથી એવા અમાંગલીક રસ્તા તરફ ન જવાય એવો સુગમ માર્ગ બતાવશો, એવી આશા રાખુંહું.

માઆપ પ્રતે પુત્રનો ધર્મ.

વિદ્યાસાગર—માતપીતા એ પુણ્ય વર્ગમાં ગણાય છે એટલે કે તે શિવા કરવા લાયક છે. કારણકે જીવો તેમણે નાનેથી મોટા કર્યા તે વખત લીધેલી સંભાળ અને ફીકર તેથી તો આંડો આંકછે, પોતાના પ્રાણથી પણ અધીક ખ્યાર જણાવી જરૂરીઆત આજી કષ્ટ વર્ણને કે પૈસો ખર્ચીને કિંવા શ્રીફારસ કરીને બનતી મહેનતે ગમે ત્યાંથી લાવી આપી બાળક સંતોસે છે. તથા જેમ તેમનું નીરાધારપણું તેમ તેમની વધારે કાળજી રાખેછે, અને પુત્રનું સુખ શોધવા તરફ પોતાનું તનુમન ને ધન વાપરે છે.

તેની પુત્ર ઉમર સુધીના વખતમાં બણાવવા સંબંધી ત-
મામ અર્થ તથા અન વચ્ચે માઆપજ પુરાં કરેછે. છોકરું
ગમે તેટલું નુકશાન કરે, તોપણ માઆપ તે બક્ષમાં ધરંનિ
તેનું અહીત ઇચ્છતાં નથી, સ્વભાવીક રીતે જોઈશું તો,
છોકરાંનું કલ્યાણ ઇચ્છક માતા પીતાછે. તેમના સુખે તે
સુખી, તથા તેમના દુઃખે તે મહા દુઃખી હોય છે. અરી
નાશ્વર્ય પ્રીતી જોવા જઈએ તો તે માઆપનીજ છે. પછી
તેમના કરે રહે કિંવા કષ્ટાંતરે દયામાં તે પુત્રની આશા
કરે તે વાત એક જુદીજ છે. કારણ કે તેમના કંઠેના ઉપ-
કારનો યોગ્ય બદલો માગવાનો તેમનો હકછે, મારા ધારવા
પ્રમાણે માતાપીતાના કરેના ગુણનો બદલો વાળી શકનાર
કોઈ જવદ્ધાજ હોય છે, આપણે આપણા દીલમાં પુત્ર
વિચારે કરીને તપાસી જોઈશું, તો જણાશે કે મા-
આપના કલ્યાણાર્થે, આપણાં પ્રાણ ત્યાગ થાય એ
પણ ઓછુંછે, મતલબ કે આપણી હયાતી તેઓ થકીછે,
અને એક રીતે કહીએ તો આપણા પંચભુવનો દેહ એ
તેમનો અંશછે, એટલે પોતાના દેહ જોડીને આપણા
ઉપર તેમનો હકછે, તેમ છતાં અજ્ઞાનની જાળમાં ફસાઈ
પડીને કેટલાએક જીવાનીઆઓ ઉમરે લાયક થયા પછી
માઆપ રૂપી જીવનદાયી વૃક્ષનાં છેદન હારે થઈ પડે છે.
તેમને વૃક્ષાવસ્થામાં રીખાતાં જોઈ મનમાં જરાપણ દયાનો
અંશ લાવતા નથી, નિશાળની ઉપલક કેળવણી વેના પ.

(૧૭)

પથર જેવા અંતઃકરણમાં કાંઈ પણ અસર કરી શકતી નથી, તેમ સુખોદ વચની ધ્વની તેના કઠોર કરણમાં ઉતરી મનને ભેદી શકતો નથી, ને અધિકારમાં અંતઃકરણ પડી. ક્ષણે ક્ષણે પોતાના માતાપીતાનું અપમાન કરતા માણસ પડેછે, તો અકસોસ છે એવા માહા પાપી પુત્ર ઉપર કે એવા વિચાર સુન્ય જન્મો. મારા ધારવા પ્રમાણે તો તે પથરનો પથર. અકરમીનો અકરમી. અને પાપીનો પાપી તેનેજ જાણવો, કપાળુ ધર એવા દ્રોહીજનને અથાગ શિક્ષા કરેછે. વળી આ દુનિઆમાં તેની અપકિર્તિ સઘળે ફેલાય છે. તેમ માતાપીતાની ધગધગતી આંતરડીના આપથી તે કુટીલ માણસ અપરાધી થઈ માહા દુઃખ પામેછે, હે શીશ્ય આ દારૂ પાપ સઘળા ધર્મનાં પુસ્તકો પેહેલે નંખરે ગણેલું છે. અને હું પણ તેમજ ગણુંહું. માટે મનુષ્ય મિત્રોએ તેમાં ફસાતાં પેહેલાં ખુબ વિચાર કરવો જોઈએ. જુઓ મામાપ એ હેવી અમુલ્ય વસ્તુ છે. તે આ નીચેનો દોહરો વાંચવાથી સમજાશે.

દોહરો.

ત્રણ ચીજ ગઈ મળતી નથી, મજે હામને દામ ;
 સુત દારા એ ફીર મજે, મજે કનકમય ધામ. ૧
 દાસ મજે કંઈ દાસીઓ, કરે ગુલામી કામ ;
 ગઈ કીર્તિ આવી મજે, રહે જગતમાં નામ. ૨
 મિત્ર મજે કંઈ કોટીધા, મજે બુદ્ધિ સતસંગ ;

પ્રાણ અને માતાપીતા, ગયાં મળે ને અંગ. ૩

સારગ્રાહકે સારને, ગ્રહી કરો વિચાર;

અંગાશંકરે કહે વડો, ધર્મ તણો વ્યવહાર. ૪

મતલબ કે જીવતા માણસને માખાપ ગયાં ફરી મળતાં નથી. પણ બીજી સઘળી ચીજો સહેજે કે પ્રયાસે મળવી શકાય છે, તો જો અમુક્ય રત્નો હાથથી ગએલાં પુત્ર મળતાં નથી, તેવાં માખાપની હયાતીમાં આપણે તેમની હરેક આત્મામાં તત્પર રહેવું ધટેછે, તે કપકો કે શીખામણ આપે તેથી શુસ્સે યદને ઉપડતે સાદે કાંઈ બોલવું નહીં. કારણકે આપણા ભલાને માટેજ તેમનું પ્રેમી અંતઃકરણ ઉભરાઈને શીખામણ આપી આપી આપણને સારે રસ્તે ચલાવે છે, તેમનામાં ગમે તેટલા અવગુણો હોય તોપણ પુત્ર ધર્મી છોકરો કોઈ દિવસ તે દુર્ગુણો ખુજાં કરશે નહીં. પણ યોગ્ય ઉપાયે તેને ઠોકવા બનતી મહેનત લેશે- આ ધર્મ પાળવાનો મુખ્ય રસ્તો એછે કે માખાપ ઉપરના સ્વભાવીક પ્રેમની સાથે વિવેક દ્રઢતા, અને ખરાપણાની સમજ લેવાથી સઘળા માણસોમાં આ પવિત્ર જ્ઞાનનો ઉદય થશે.

સારગ્રાહક—ઉપર કહેલા પુત્ર ધર્મની અવશ્યકતા મારા સમજવામાં બરાબર રીતે આવી હવે શુર પ્રત્યે શીશ્યનો ધર્મ અને તેની જરૂર વિશે ઘટતો ઉપદેશ આપીને મારા મલીન અંતઃકરણને સુદ્ધ કરેશો.

(૧૯)

ગુરુ પ્રત્યે શિષ્યનો ધર્મ.

વિદ્યાસાગર—ગુરુ એ પ્રકારના છે. એક ધર્મ ગુરુ અને બીજો વિદ્યા ગુરુ એ મુખ્ય છે, આ સંસાર સાગર તરવાને ગુરુ એક નાવ રૂપ છે. આપણી કામો બુદ્ધિ તેમના ઉપદેશા અમૃત વડે પાકી તથા નમૃ થાય છે. તેમના સમાગમ અને સંલેવાસથી આપણે સારાસારનો વિચાર કરતાં શીખીએ છીએ. સંસારીક અડચણોમાંથી ખસેડનાર તથા સારી સ્થિતિએ ચઢાવનાર ગુરુજ છે. વળી ગુરુ વડે રાગનનું રાગ્ય અને પ્રજ્ઞમાં સલાહ સંપન્ન થાય છે. ગુરુથી ધર્મની પર્વતી અને અધર્મની નાશતી થાય છે. કોઈપણ માણસ ગુરુપદેશ વિના સ્તાની થતો નથી, એ નફી ધારવું.

કહેવત છે કે—ગુરુ વિના જ્ઞાન નહીં. એ સત્ય છે. જેમ કોઈ બાળક જોકરાને સારૂ સમજાવું થવા અગાઉ ભંગલના બીલની સોજતમાં મૂકવાથી તેની જોટી ઉમરે તે બીલના જેવું જ થશે, અને તેજ બાળકને સારી સોજતમાં રાખવાથી વિવેકી અને ડહાપણવાળું થએલું બોધશું. આ દાખલા ઉપરથી સાબીત થાય છે કે—માણસના મનની શક્તિઓ ખીલવામાં મૂળથીજ સારા ગુરુની સોજત જરૂરની છે. કુમળા વૃક્ષને જેમ વાળીએ તેમ વળે. પણ મોટું થવા પછી તે વળી શકતું નથી. તેટલાજ કારણથી સ્તાની પુરેષો પોતાના બાળક જોકરાને ગુણીઅલ અને ધર્મત્રાહી થવા સારૂ નિશાળમાં મૂકે છે, કેમકે તે

નિશાળના વિદ્યાગુરુ પોતાના ઉપદેશવડે તેમને નિતીવાળા કરેછે, કદાપી કોઈ માણસની જુદી ચંચળ હોય. અને તે વડે પોતે પોતાની મેળેજ સારી થવું ધારતો હોય, તો તે ધારણા બીલકુલ ખોટીછે. કારણ કે સારી થવું એ બાણતર અને અનુભવ ઉપર આધાર રાખેછે. અને એમ છે તો તે બંને રસ્તા તરફ જવાને કોઈની મદદ બીધા શીવાય તે અગમ રસ્તો જડવો મૂશ્કેલ છે, માટે દરેક માણસને સારા થવામાં પેહેલેથીજ ગુરુની જરૂર છે. અંધને લાકડી, તરશ્યાને જળ, બુખ્યાને અન્ન, વીયોગીને મેળાપ, અને દુઃખીઆને સુખ જેમ અગત્યનાં છે. તેમ અસારી જનોને ગુરુ અગત્યનો છે. દરેક માણસોમાં સારનો અંકુર તે સમજણો થાય ત્યાર પછીજ ફૂટેછે. આપણી નાની વયમાં પ્રથમ માબાપ એજ ગુરુ છે. એટલે કે તેમના લાડ અને ધાકથી બ્યવહારીક કામમાં જાણીતા થઈએ છીએ, વળી આપણી ખરાબ વર્તણુક તેમના જાણવામાં આબાધી આપણને શીખામણ કે ઠપકો આપીને તે છોડાવે છે. એમ કરતાં આપણે જરા સમજણા થયા એટલે કોઈ વિદ્યા ગુરુની શાળામાં આપણને બણવા મૂકેછે. તે વિદ્યા ગુરુ આપણા બલને માટે જોડણો શ્રમ લેછે. તથા મુઠ મતી સુધારવા તરફ જે કાળજી રાખેછે. અને આપણી અયોગ્ય ચાલથી તેમને જે ચીંતા થાયછે. તે તો ખેહદ છે. ગુરુનો ધર્મ છે કે શીખ્યને પોતાના પુત્રતુલ્ય ગણીને શીક્ષા

આપવી, ને યશસ્વી ગુરુઓ તેવી રીતથીજ બાધ આપેછે તે જ્ઞાનોપદેશ આપતા હોય તેવેજાની તવારીખનો વિચાર કરતાં જણાશે કે આપણો પરમ સુભેચ્છક તેમના શીવાય બીજો કોઈ નથી. પોતાના હાથ નીચે થોડી મુદત પણ રહેલા એવા શીશ્યની ખરાબ સ્થિતી જોઈને તેમના દયાળુ તેમજ પ્રેમી અંતઃકરણમાં જે ચીંતા ઉત્પન્ન થાયછે, તેતો જેને અનુભવ હોય તેજ જાણે. મતલબ કે શીશ્યનું બલું જોઈનેજ તેઓ નીરંતર ખુશી રહેછે, હે સારગ્રાહક તપાસી જોતાં માલુમ પડેછે કે આ દુનિયામાં પુરાતનથી અર્વાચીન વખત સુધી જેટલા જેટલા મહરથીઓ અને વિદ્વાન પંડીતો થઈ ગયાછે. કે જેમનાં નામોજગત પ્રસાદ છે. એવા નરો પણ ગુરુ પ્રતાપવડેજ પ્રખ્યાતી પામ્યાછે. એવું ઇતિહાસો ઉપરથી સાફ જણાય છે. જે પુરુષ ગુરુ કૃપા સંપાદન કરતો નથી. પણ ફક્ત સ્વાર્થી વિદ્યાગ્રહણ કરતાં સુધીજ ઉપર ઉપરના શીશ્ય બાવથી વર્તેછે તેવા જનોને વિદ્યા ફળીખુત થતી નથી, જેમ કુંતા પુત્ર કર્ણ ક્ષત્રી છતાં બ્રાહ્મણના રૂપે કુરુથુગમ પાસે ધનુર વિદ્યા શીખ્યો, પણ પાછળથી તે ક્ષત્રી જણાવે. કુરુથુરામની તેના ઉપર અવકૃપા થઈ. કેમકે તે મહરથીને ક્ષત્રીઓ સાથે વેર હતું, માટે તેમણે કર્ણને આપ દીધો કે જા વિદ્યા મને છેતરીને શીખ્યો માટે તારા મહાવસરે તે વિદ્યા તું બુઝી જમ્મશ, તેથી તારૂ મૃત્યુ થશે. તો એ પ્રમાણેજ તેના કાળ થયો. માટે દરેક વિદ્યાર્થીએ ગુરુ કૃપા સંપાદન કરવી જો-

ઈએ. કારણ કે એ વિદ્યારૂપી વૃક્ષનું મધુર ફળછે, એ ફળનો સ્વાદ અમૃત તુલ્ય આનંદદાયક છે. મોટા મોટા માહારાજાઓએ તથા સાનીજનોએ એ અવલોકીક ફળ મેળવવાની આશાએ ગુરના દાસત્વ કર્યુંછે.

શ્રી કૃષ્ણ તથા સુદામાજીની કથા—જેમણે સાંભળી હશે. તેમને તો યાદ હશેજ કે પ્રભુ અંશ શ્રી કૃષ્ણને પણ ગુરને ત્યાં રસોઈ કરવાનાં કાજ લેવા સાર વગડામાં સુદામાજી સાથે અયડાવું પડ્યું હતું. તથા ગુરનાં બાળકોને રમાડવાં પડ્યાં હતાં, એટલુંજ નહીં પણ ગુરપત્ની જે કામ બતાવે તે ઘણા ઉમંગથી કરતા, અંતે સર્વ વિદ્યા બણી રહ્યા પછી પોતાના ગુરની આશીષ લેઈને નગર વિશે સીધાબ્યા હતા. આવા સામર્થ્ય પુરૂષો પણ આ ધર્મને અનુસરીને ચાલતા, તે ઉપરથી ગુરપ્રત્યે શીખે કેવાં આચરણ રાખવાં તે સાંભળો. ગુર એ માખાપ તુલ્ય છે. માટે તેમની મર્યાદા રાખીને ચાલવું, તેમની સલાહ શીખ્યા-મણુ ઉપર ધ્યાન આપવું, તે ઠપકો આપે તે નરમાશથી સાંભળવો. તથા સહન કરવો, તથા આપણી ચાલ તેમને પ્રીય લાગે તેમ ચાલવું. વળી તેમની સાથે માયા રાખવી, ગુરની નિંદ્યા કોઈપણ માણસ આગળ કરવી નહોં, કારણ કે તેમ કરવું એ મહા પાપ છે. તેમ તેમની નીંદ્યા કોઈ કરવું હોય, તે જગોએ ખેસવું પણ બ્યાજબી નથી, ગુરનું શુભ થવામાં હમેશાં હાથરની સ્તુતી કરવી, તેઓ પાસે

આવે તે વળાએ ઉભા થઈને પ્રણામ કરવો. વળી તેમના ઘેરહાજરીમાં આપણું કહ્યાણ કરતા તેજ છે, એવું જાણી હમેશાં તેમને સંભારી કરવા, ગુરૂના આસને કોઈ દિવસ બેસવું નહીં. તેમજ આપણું આસન તેમનાથી કમી યોગ્યતાનું હોવું જોઈએ. ગુરૂપત્નીને માતા પ્રમાણે ગણીને તેમનું સન્માન કરવું. ને તેમની સંતતિને આપણાં સગાં ભાંડુ પ્રમાણે ગણવાં જોઈએ. તેમને કંઈ બીડ આવી પડે, તે વખત આપણાથી બને તેટલી મહેનત કરીને તેનો ઘટતો ભાગ લેવોજોઈએ. એ આપણને કાંઈ કામ બતાવે, તે હલકું કે માદાબારત જાણી, તે કરવામાં અણગમો બતાવવો નહીં, ધારો કે તેમનું એક ઉપદેશીક વાક્ય કોઈ વખત જીવતદાન આપનાર થઈ પડેછે. તો તે હીસાએ તેમનું ટાંપુ કે કોઈ અમુક કામ કરવું. તે શા હીસાએમાં લેખાય, મતજામ કે કાંઈજ નહીં; સપુત શિષ્ય વિશે કોઈ અનુભવી નીચે મુજબ કહેછે.

છપો.

ધન્ય જન્મ સુશીલ્ય, ધન્ય તેની માતાને;
 ધન્ય પીતાનું કૃણ, ધન્ય પરણી અબજાને. ૧
 ધન્ય સસુરને કહું, ધન્ય જે એને પરખો;
 ધન્ય સાસુની બુધ, પ્રીતથી એને નીરખો. ૨
 વળી ધન્ય પરણી એ શીષ્યને, ગુરૂ સન્માન બાવે કરે;
 કહે આંખાશંકર દ્વીજ બસો, એવા જન બવથી તરે. ૩

ગુરુભક્તિ ઇચ્છનાર માણસે ઉપર કહેલો મુખ્ય મુખ્ય વિચાર સમજી લેવાનો છે, આ વિષય ઉપર જોઈશું ન કહીએ તેટલું ઓછું છે, પણ તત્ત્વવિચાર જણાવતાં કેટલાં-એક અજ્ઞાન શિષ્યો ગુરુની અવસ્થા કરતાં ઘણા જોવામાં આવેછે. તો તે વિશે અહીંઆં બે બોલ કહેવા હું દુરસ્ત ધારીશું. જે માણસ ગુરુનેજ પોતાનો શત્રુ ધારેછે, તથા તેમનો ઉપદેશ વિષ્ણુ જેવો માનેછે. તેઓ બલને માટે ડપકો કે તાડન કરે, તે ઉપરથી કંઠાળી જાહને વિદ્યાભ્યાસ કરતો નથી, અને નકામી વાતોના તડાકા મારવામાં પેહેલો નંખર ધરાવેછે, પોતે મિથ્યા પંડીતનું ડોળ ધરીને ગુરુની વિદ્વતા ને વખોડે છે, અને હરેક રીતે તેમનું ભુંડું થવાની ઇચ્છા રાખી તેવાં કામથીજ સદા પ્રસંન રહેછે, તથા તેમની સ્ત્રી ઉપર ખોટી નજરથી જુએછે, પણ ઉપર કહેલા શિષ્ય ધર્મ મુજબ વર્તીને ગુરુની મહેરબાની મેળવતો નથી, તેવા હરામીઓને વિદ્યા આવડતી નથી, પણ મુર્ખતા મુર્ખ રહેછે, વળી આ દુનિઆના લોકોમાં તેની અપકીર્તિનું કાળું નામ ખ્યાસ ગૃહજીની માફક હ-મેશાં નિમ્તેજ દેખાયછે, અને પરમાત્માના સૃષ્ટી ધર્મ કાયદાની રીઠથી ધનસાફ થઈ તે માણસ મોટો અપરાધી હોયછે, વળી તેવા જનને ગુરુ અવસ્થાના ગુના બદલ ઇશ્વર દંડ ભોગવવો પડેછે.

(૨૫)

કુશિષ્ય વિષે છપો.

ગુરૂ નીંદા જે કરે, ગુરૂનું બુંદું વાંચે;
 ગુરૂની લોપે લાજ, ગુરૂનો સાર ન સાંચે;
 ગુરૂને હલકા પાડી, ગુરૂથી મોટાઈ ઇછે;
 ગુરૂથી છાંડે પ્રીત, ગુરૂનો ગુણ ના પ્રીછિ;
 વળી ગુરૂથી અવળો ચાલીનિ, નીચ સંગ સાથે ધસે;
 કહે અંબાશંકર દ્વીજ બલો, એવા નર નરકે જશ. ૧
 ધીક જન્મ કુશિષ્ય, ધીક તેની જાણતીને;
 ધીક બાપનું કુળ, ધીક તેની પત્નીને;
 ધીક સ્વસુરને કહું, ધીક જે એને પરખ્યો;
 ધીક સાસુની બુધ. ધીક જે એને નારખ્યો;
 વળી ધીકારછે એ અકરમીને, ગુરૂ અપમાન જનમાં કરે;
 કહે અંબાશંકર દ્વીજ બલો, એવાજન દુઃખમાં ફરે. ૨
 માટે એ સારગ્રાહક ઉપર કહેલા કુશિષ્ય લક્ષણ અને
 કુશિષ્ય લક્ષણથી ડાહ્યા વિદ્યાર્થીઓએ જાણીતા થઈને કોને
 કેવું કુળ પ્રાપ્ત થાયછે તે તપાસવું. પછી પેતાના અંચળ
 તુરંગો ને સમવતા ગુણે સ્થિરતાવાળા કરીને ગુરૂબર્જિત માર્ગ
 તરફ વળવું. કે જેથી મહદ પદ મળતાં કુંઠવાર લાગશે નહીં.
 સારગ્રાહક—હે ધર્મસગુરૂ આપે ગુરૂપ્રત્યેનો જે સાર્વજન-
 નીક ધર્મ કહી સંભળાવ્યો, તેથી હું અસાની જન તે ધર્મથી
 સારો રીતે જાણીતો થયો, હવેથી હમેશાં હું ગુરૂકૃપા સંપાદન
 કરવા આપે કહેલા સુગમ રસ્તા તરફ વળીશ, પણ મવામી

વૃદ્ધજનોની અવસા વિદ્વજનોએ શા કારણથી નીચ ગણી
હયે, તેનું યથાઘટીત વિવેચન કહી સંભળાવી મારા મલીન
અંતઃકરણને સુધારશેજી.

વૃદ્ધજનો પ્રત્યેનો સાર્વજનિક ધર્મ.

વિદ્યાસાગર—શિષ્ય સારગ્રાહક વૃદ્ધજન એટલે જ્ઞેમની
બુદ્ધી નિર્મળ અને વૃદ્ધ છે, તેમજ તેમનામાં, નમ્રતા, ધૈર્ય,
પ્રમાણિકપણું, અનુભવ અને મોટું મન હોયતોજ હું તેમ-
ની લાંબી ઉમરને ધન્ય એ શબ્દના પ્રેમપુરુષ વડે વધાવી
લેઉં છું અને તેવા જનને હું પીતા તુલ્ય ગણી એમની બ-
નતાં શેવામાં હાજર રહું છું. કારણ કે તેવાજનો ઇશ્વરનેજ
પોતાનો ખરો વસિલો જાણીને જનપ્રીય કામો કરીને પ્રભુ-
ને પ્રસન્ન કરેછે. વળી વૃદ્ધજનો પ્રજાને કેટલા અનુકુળછે.
તેના મુખ્ય મુખ્ય દાખલા તને ગણી બાતવું છું. તે તું
સાંભળ વૃદ્ધજન આ એક આપણા આપદાદાની વખતનું
જીવનું માણસ, એટલે આપણા કરતાં તેમને ઘણા વર-
સની ઉંચલપાચલ દ્રષ્ટીએ પડેલી. તેમજ સાંભળેલી, તેથી
એમની પાછળની પ્રજાને આગળના વખતનો અનુભવ
વૃદ્ધતા કહેવાથી દ્રઢ થાયછે વળી આપણા કરતાં તેમણે
ઘણાં સુખ દુઃખ ભોગવેલાં તેથી તેમની શીખામણ
આપણને સુખકારક યદી પડેછે, ગુજરાતમાં ચાલતી
કહેવત યથાર્થ છે, જે ઘરડા બાડાં વાળે, એ કહેવતની
મુખ્ય મતલબ એટલીજ કે બ્યવહારીક કામકાજમાં કાંઈ

ગુચ્છવણ પડી હોય, તો તેનો નીવેડો તરછોથી કાંઈ બરો-
 બર રીતે કાઢી શકાતો નથી, પણ તે પંચાતમાં એકાદ એ
 વૃદ્ધ પુરુષોની સંમતી લેવાની જરૂર પડેછે, અને તેમ હોય
 તોજ તે કામનો ફેસલો ઉતાવળથી થાયછે. મતલબ કે
 વાંધા બરેલાં કામની કુંચીઓ, બૃદ્ધો હાથમાં રમકડાંની પેઠે
 રમતીજ હોયછે. એટલે જે કુંચી લાગુ થાય તે વડે કટાઈ
 ગએલા કામનું તાજું ઝટ લેઈને ઉઘાડેછે, જે અનુભવનું
 ધર ખોળે વૃદ્ધનેજ પુછજે. કે તમને સહેલો રમતો બતા-
 વશે. જે ઐષદ આપ્યો તો વૃદ્ધ વૈદનુંજ આજે એટલે કે
 તે તમને રોગથી જલદી મુક્ત કરશે. જે ધર્મ માર્ગ જાણુવો
 હોય તો વૃદ્ધ આચર્યનો સંગ કરજે કે તે તમને મેક્ષ માર્ગ બ-
 તાવશે, જે ડાહ્યા વિવેકી અને ધૈર્યવાન થવું હોય તો વૃદ્ધ
 ગુરૂની સેવા કરજે. તો તમને શિક્ષાવચનો થકી તેવા ગુણ-
 વાળા કરશે, જે કોઈ પુરુષ વૃદ્ધજનનું અપમાન કરેછે, તેને
 મહા પાપી જાણુવો, તેમ ઈશ્વરનો તે મેટો શત્રુ છે, એક
 જીવાનીના ઉન્મત તરંગ ચાલતા પુરુષને જોઈને કોઈ ધ-
 રડી ડોશીએ એવું શીક્ષા વચન કહ્યું જે. બાઈ ચાર દીવસ
 ના ચમચમાટમાં કુલાઈ જઈ મિથ્યા ગર્વમાં શા માટે
 ફસાય છે, જરા ઈશ્વરથી ડરીને ચાલે તો સાફ. એ વાક્ય
 સાંભળતાંજ પેલા મૂર્ખ માણસે ડોશીને ઉત્તર આપ્યો કે.
 જા જા ડગરી તને કોણ સંખવેછે ધરડાં થયાં એટલે ડ-
 હાપણ આંખું, હવે જાણ્યું તારૂં ડાહાપણ. છાનીમાની

(૨૮)

જમીનમાં માર્યું ધાલીને પડી રહે. અમે અમારે મોજમ-
જા મારીશું એજ સાઈ છે, તેમાં તને શી ચીંતા થાયછે.
હું શિષ્ય એવું સાંભળીને પેલી ડોસી તેને કહેછે,

સવૈયો.

ભણ્યા ગણ્યા પણ ભુલા પડ્યા, જે જન અનુભવે નહીં સાર,
મિથ્યા સુખમાં મન લલચાવી, કકડ થઈને ફરે ગમાર. ૧
જીવાનીમાં જીવગતી શું રમવા, શાહજાદાનું ડોળ ધરે;
અમરપણું મનમાં માનીને, નારામિતોપર કરે કરે. ૨
મુર્ખપણામાં ભૂત બનીને, સ્થીતિ ગતિમતિ નહીં સેશ ધરે;
વૃદ્ધપણું નહીં આપે કો દી, એમ ધારી મમ હાવ્ય કરે. ૩
ચીંતા મુજને આઝી તારી, એમ કહે ડોશી તેને;
મોજમજાએ ધર ધાલ્યાં છે, રાય રંકનાં થુણ કાને. ૪
તારા જેવા ભૂતળ મધે, નજરે પડ્યા ગણતાં લાખ;
નામ ઠામ ને રૂપ રંગની, સાઠ વરસની પુર સાખ. ૫
માટે વાહલા શિક્ષા મારી, હૃદય કંઈની રાખી મુક;
અંમાશંકરે હિત વચનને, માનો તો બહુ થાણે સુખ. ૬

ડોશીએ ઉપર કહેલા સવૈયામાં અનુભવી વાક્યોની અસર
પેલા છોકરા પુરૂષને જલદી થવાથી તે એકાએક મુગે મોઢે
ચાલતો થયો; માટે વૃદ્ધ જનોની એજતા પણ માખાપ તુલ્ય
છે. એમ જાણીને તેમને પણ માતપીતાના ધર્મ મુજબ
મુરબી ગણીને કૃતાર્થ થવું. એ હથર પ્રીયછે, જે જનો
ઘરડા માણસનો જીરણ દેહ જોઈને તેમની ઠઠા મશકરી

(૨૬)

કરેછે, તેને પણ હું પરમાત્માનો એક પ્રતીરૂપી ગણું છું, કારણ કે તે હ્રદયરતા ચડતી પડતીના નીચમની મશ્કરી કરતાછે. માટે આ વિષયનો ઝીણો ઝીણો વિચાર કરતાં પાર આવે તેમ નથી, પણ ઉપર કહેલાં મુખ્ય મુખ્ય દ્ર-
ષ્ટાંતોથી ઝીણી શંકાઓનું સમાધાન થશે. હવે વૃદ્ધ છતાં તેમનામાં બાળકથી ઓછી બુદ્ધિ હોય તો કેમ એ શંકાનો ખુલાસો કરું છું, તેઓ સારગ્રાહક તું સાંબળ જે માણસે ખરાબ વર્તણૂકથી ચાલીને, પોતાની લાંબી ઉમરનો વખત ફેકટ શુભાવી દીધોછે એટલે કે નાનપણથી ધરડપણ સુધીના વર્ષોનો બાર વહીવહીને ફક્ત ઉમરયોગ વૃદ્ધ કહેવા-
ય છે, અને કેવળ વહેમ લુચાઈ અને પ્રપંચનાજ સરદાર છે, અને વૃદ્ધને શોભાવનારો એ કે સદ્ગુણ જેમની પાસે નથી, એવા કહેવાતા નામના વૃદ્ધને હું વૃદ્ધમાં લેખવતો નથી, પણ તેતો ખરું જોતાં બાળકના વિશેષણનેજ લાયક છે, પરંતુ જેમની ઉમર નાનીછે. છતાં તેમનામાં વૃદ્ધને શોભાવનારા સદ્ગુણો પ્રકાશી રહ્યા હોય તો તેવા જનને વૃદ્ધનો વૃદ્ધ હું સમજી છું. માટે એ શીઘ્ર તારે પણ તેની પરીક્ષા કરીનેજ ચાલવું.

સારગ્રાહક—વૃદ્ધ પ્રત્યેનો ધર્મ હું ખરોખર સમજ્યો, હવે કૃપા કરીને અભ્યાગત પ્રત્યેનો સાર્વજનિક ધર્મ સમ-
જાવશોજી.

અભ્યાગત પ્રત્યેનો સાર્વજનિક ધર્મ.

વિદ્યાસાગર—અભ્યાગત એટલે જે માણસ નીરાશીત

છે, તથા બીજાના આશ્રય શીવાય જોનો ઉદર નીરવાહ
 ચાલવો અશક્ય છે, તે જોવા કે આ જીવીકા પિનાનો અંધ,
 રોગી, વૃદ્ધ, તથા વીતહરણ થએલો એવો દુઃખી મુસા-
 ફર વાલી વગરનું નીરદેશી બાળક બાળ વૈધવ્ય વાળી
 નીરાશ્રીત અબળા, વીગેરેનો સમાસ થાય છે, એવાં અનાથ
 જનો દુઃખથી પીડાતાં, સરીઆમ રસ્તા ઉપર કે ખુણે-
 ખોયરે આથડીઆં ખાતાં ખાતાં અંતવચ્ચની મામણી ક-
 રતાં હોય તો, મુસજનોએ તે સાંભળતાં લાગલુજ દયાવૃત્ત
 દ્રષ્ટી વડે તેમના સામું જોઈને પોતાના ખરા બાવ સાથે
 તેમને સત્કાર કરવો, તથા યથાઘટીત દાન આપીને સં-
 તોષવાં, અને એક સર્વેધર પીતાના સર્વ છોરેઓ જાણીને
 તેમને બાઈચારાનો સંબંધ જણાવવો, વળી કેટલાએક
 દુઃખ નીવારણ દ્રષ્ટાંતો આપી આપીને, એમનાં દુઃખી દી-
 લને ધીરજ આપવી, કેવળ ઉપદેશથીજ નહી. પણ બની
 શકતાં સુધી તેમના કલ્યાણાર્થે આપણે તનમનને ધનથી
 ખતતો મદદ કરવી એવો સાર્વજનિક ધર્મ છે. આ ધર્મ
 બજાવવામાં નીચ, ઊંચ, કુળ, જાત, ધર્મ, પરધર્મ, સગો,
 દેશી, વાંદેશી, વીગેરે બીન્ય બીન્ય વિચારો કરીને મનને
 અસ્થીર કરવું નહી કુકત તે માણસછે એટલુંજ જોવું. હે
 ધર્મગ્રાહી શીબ, જો દાનકરે તો એવું પાત્ર જોઈનેજ કર-
 ને કે તે ક્ષેત્રમાં વાવવા સરખું સહજ ધણું કુળ આપશે.
 જો સહનશીળ થવું હોય તો એવા નીરાશ્રીતને દાખલો
 પકડજે કે જેથી તને પડતાં દુઃખમાં આધાર ભુત થઈ

પડશે. જો દુષ્પ ગણના કરવી હોય તો તેમની શ.ળામાં જન્મે કે તેવા જન્મોના સમાગમે દુષ્પ સંખ્યાનું જ્ઞાન દ્રષ્ટ-
 ઓચર થશે. એવી રીતે પ્રજાને પ્રથક પ્રથક વિચાર સમજી
 લેવાનો છે. અને તેવા કારણથીજ નીરાશીતોને પ્રભુએ
 ઉત્પન્ન કરીધા હશે. કોઈ સુખી ને કોઈ દુષ્પી એમ ન હોય
 તો અછી કમ ચાલે નહી. માટે સૌ જ્ઞાની યોગ્યતા મુજબ
 કત કાર્યનું ફળ જોને તેને મળતું જાયક. એમાં કોઈ આ-
 શ્ચર્ય જેવું નથી. આ દુનીયાં તથા આપ્પા પ્રહ્લાંડનો ટેકો
 આકર્ષણ છે. ધર પણ ટેકા શીવાય બંધાતું નથી. તેમ
 હરેક વસ્તુ ટેકાથીજ રચીતામાં રહે છે, એવી રીતે આ
 અખીલ જગતની પ્રજામાં સરળ રીતે ચાલવાને સલાહસંપ
 રૂપી જો ટેકો ન હોત તો રૈયત ગમે તેવી રીતે અવ્યવસ્થી-
 તપણે વર્તત. પણ તે ટેકા રૂપી જ્ઞાન સર્વમાં સ્વભાવીક
 રીતે હોયછે, માટે આપણા મનુષ બાપ્પામાં કોઈ નીરા-
 ધાર જેવો હોય તો તેના દુષ્પમાં બાગ લેખને તેની
 ઘટતી સેવામાં હાજર રહેવું. એ મનુષ મીત્રોની મીત્રતાનું
 જુષણ છે. છતાં કેટલાંએક માણસો આ અગમ સંબં-
 ધનો અભિત હેતુ નહી સમજતાં ઉપર ઉપરના સ્વાર્થને
 વળગી રહી આ નિર્મળ ધર્મની અવજા કરતા નજરે
 આવે છે. આ અરવચ્છ વિકાર ઉછરતા જીવાનીયામાં
 ઘણો હોયછે, તેનો એક દાખજો હું કહુંછું તેઓ સારગ્રા-
 હક તું સાંભળ—થોડા એક વખત ઉપર આ નગરમાં

એક ભુખે મરતો આંધળો ડોસો ફૂખી અને કુંગાળ હાલતે અનની યાચના કરતો હતો, તે સાંભળીને રસ્તે જતાં એક ખજ પુરેપે ટોળની ખાતર એ ડોસાને અત્યાગ્રહ વડે કહ્યું કે, આ જમણા હાથને રસ્તે મારી પાછળ પાછળ આવો. મારી ત્યાત જમીએ. ત્યાં હું તમને જમવા તેડી જાઉં, એ વાત સાંભળતાંજ પેલો ડોસો લાકડી ટેકાવી ટેકાવીને કહેલા રસ્તા તરફ ઉઠી ગયો ચાલવા મંડ્યો, ઓઢ્યા ફૂટની મરજી એ વ્રદ અભ્યાગતને કીચડના ખાડામાં નાંખવાની હતી પણ “જેને શમ શખેરે તેને કોણ મારી શકે” એ વાક્યના બાવાર્ય મુજબ કીચડના ધરાની કોરણ પર આવતાં પાછું વાળી ડોસાનો હાથ ત્રાલીને પાડવાનો મનમુખો કરેછે. તેવોજ પોતાનો પાછલો પગ લખશી જવાથી તે અધમ માણસ પોતેજ ખાડામાં પડ્યો. એ પડવાનો ધખાકો સાંભળીને પેલો ડોસો પાછો ફરી વગળો જમીને ખેઠો. પણ ધરામાં પડેલો વિશ્વાસઘાતી જન કાદવમાં કળી જવાથી દારણ વદનાએ પીડાતો બોલેછે. કોઈ કાઢોરે કાઢો ? હું કીચડમાં ફૂખી ગયો છું તથા મારા પગમાં મુજોના બાલા પેશી ગયાછે, એ નિશ્ચાપી ડોસા તું મારા સરખા પાપી માણસને આ મૃત્યુના ધરામાંથી કાઢીને બચાવ આ જગોએ બીજી કોઈ આવી શકે તેમ નથી, તું મારા કમ સામુ જોઈને દયાહીન થઇશ નહી. એવાં નષ્ટ વચન સાંભળીને પેલા અભ્યાગતને દયા આવી તેથી તે ત્યાંથી ઉઠીને પેલા ધરા તરફ ચાલવા લાગ્યો અને પાસે

જાનને ખોલ્યો કે હું હીનભાગી પુરુષ તો મારા સરખા નિ-
રાશ્રીત માણસને દુઃખ દેવાનું ધાર્યું. તેથી પરમશ્વરે અ-
વળાનું સવળું કરીને તારી માઠી ઇચ્છાનો સ્વાદ તનેજ
અપ્પાડ્યો. વાર ને કરે તે ભાગવે એમ ધારીને હું તારા
અવગુણ સામું જોતો નથી. પણ જીવતો નીકળું તો આ-
ટલી શીખામણ યાદ રાખજે કે કોઈનુંએ અહિત ઇચ્છ-
વામાં સાર નથી. તને બહાર કાઢતાં પહેલાં મારે એટલી
શીખામણ દેવી જોઈએ, તે માન્ય કરાને અભ્યાગતોનું
યથાશ્રીત સન્માન કરીશ તો સુખી થઈશ. જો હું અંધકું
એટલે તને કુવામાં બહાર કાઢવાનો એકે ઉપાય મને સુ-
ઝતો નથી. પણ તું કહે તેવી રીતના સાધનથી હું તને
બહાર કાઢું. તે સાંભળીને પેલા કૃતઘ્ની માણસે કહ્યું કે
પીતાજી તમે મારા જીવનદાતાછો કેમકે મારા સરખા
અજણીને બહારે ધાયા મારા મનને તો હસવું હતું તેજ
ખસવું થઈ પડ્યું. હું પાપીને બહાર નીકળવાનો એક
રસ્તો છે. તે એકે આપના માથાએ વિટેલા ફાળીયાને આ
ધરાના કીનારાપર આવેલા ઝાડે બાંધીને તે ફાળીયાના
બાકીનો ભાગ અંદર લટકતો મુકો, કે તેના આધારે ખા-
ડાની પડએ પડએ પગ ટેકવીને હું ઉપર આવીશ. તેના
કહેવા પ્રમાણે પેલા અભ્યાગતે ક્યું અને દુષ્ટાત્મા બહાર
નીકળ્યો. પછી નીચે પ્રમાણે કહેછે—

વસંતતિલકા વૃત.

જોને હું બાણું હલકો, પણ એટ હોય,

જીને મળે ન જમવા, પણ ત્રમ જોય;
 જીને ગુણે ન ગણીલા, જન ગુણ પામે,
 એવા નિરાશ્રીત તણે, કુણ પાર પામે.
 જીને સહાય સબળી, વરરામ કેરી,
 તેની સુકીર્તી જગમાં, વરતે ધણેરી;
 પાપીજનો જગતના, દુષ્પમાં વિરામે,
 એવા નિરાશ્રીત તણે, કુણ પાર પામે.
 છો ચર્મ ચક્ષુ હીનને, સ્થીર વૃત્તી ધારા,
 સારિદ્ર નેત્ર ઝળકે, ગગને શુ તારા;
 એવા પ્રતાપી નર હો, તમને નમુધું,
 મા' પાપના સ્મરણથી, ધરણી ઢળુંધું.
 શિક્ષા મળી અવનવી, મુજ પ્રાણનાથ,
 ચાલોની આપ મુજ ઘેર, કૃપાથી નાથ;
 આસ્તાથી કામ કરશું, ધરશું સુધર્મ,
 અભ્યાગતોનું સન્માન, કરું હું કર્મ.
 શર્મેયિ કાળ સઘજો, ધરમે ઢળીશું,
 અન્યાય કર્મ કરતાં, મનમાં ડરીશું.

એવી રીતે તે કૃતઘ્ની માણસને શિક્ષા થવાથી અપકાર
 રને બદલે ઉપકાર કરનારા એવા, અભ્યાગતને શરણે
 રહીને તેનું જીવતા સુધી પાલણ કર્યું. માટે આ સારગ્રા-
 હક એવાં પાપ કર્મથી સદા દુર રહીને નિરાશ્રીતોનું સન્માન
 કરવું એજ ધર્મપ્રીય છે.

આત્મ ધર્મ વિશે.

વિદ્યાસાગર—આત્મ ધર્મ એટલે એક માઆપના છોકરા

તથા બ્યવહાર પદ્ધતિમાં જે સંબંધી ભાઈ કહેવાયછે. તેમણે અરસપરસ કેવી રીતે ચાલવું તે—મોટા ભાઈની નાનાએ આજ્ઞા માનવી કારણ કે તે આપણો મુરખી છે, આપણા પીતાની ગેરહાજરીમાં ધરનો વહીવટ તેમના નામથીજ ચાલેછે. આપણે બાળક હોઈએ તો, આપણા સુખદુઃખની તમામ કાળજી તેમના ઉપર આધાર રાખેછે. પણ સંઘના માણસોમાં સરખી બુદ્ધી તથા યોગ્યતા હોતી નથી, ધર્મ કર્મના સંયોગે કદાપી મોટા ભાઈ કરતાં નાના ભાઈમાં બુદ્ધીનું આંચલ્ય વધારે હોય, અને દુનીયાદારીના કામમાં તેને પુછીનેજ વાત થતી હોય. તો તેથી દુલાઈ જઈને નાનાએ વડીલ ભાઈની અવજ્ઞા કરવી નહી. કારણ કે જે એમ થવું. તે ઈશ્વરી સત્તા ઉપર આધાર રાખે છે. એવું સમજીને મોટા ભાઈની મરજી સંપાદન કરીને વર્તવું, એ કુળ મોટામનું ભુવણ છે. જે આપણે પ્રથમથીજ તેમની મર્યાદા રાખીને ચાલીશું તો તે કોઈ દીવસ આપણાથી પ્રતીકુળ થશે નહી પણ હરેક વાતે તેમને આપણી સમતી મેવાની ફરજ પડશે. માટે તેમના સુખે સુખી ને તેમના દુખે આપણે મહા દુખી એમ ધારવું. મોટા ભાઈએ નાનાનું પુત્રની પેઠે પાલણ કરવું. તથા તેમનું બહું યત્ન ઉપર બનતી કાળજી રાખવી. તેણે અજ્ઞાનતાએ કરેલા દોષો તરફ નજર નહી રાખતાં મોટું મન રાખી તેને સુધારવો—ભાઈ કોને કહેવો તથા તેની કેટલી જરૂર છે. તે વિશે જરા ધસારો દાખલ કરુંછું. તેઓ સા-

રગ્રાહક તું સાંભળ, જે પુરૂષો પોતાના ખરા પ્રેમ સાથે સામાને જીએછે, તથા સંકટ વખતે જાન આપતાં પણ ખીતા નથી. વળી એકબીજાના સમાગમે મેઘ અને ચાતક પક્ષીના જેવો અથાગ પ્રેમ દર્શાવે છે, અને સર્વ કાર્ય પ્રસંગે અરસપરસ મદદગાર હોયછે. તથા તેમની પ્રીતીનું દોરડું કદી નરમ થયું જણાતું નથી. પણ અહોનિશ ની-પકલંકપણે આપ આપના ધર્મ કાર્યમાં તત્પર રહે છે, તેનેજ બાઈ કહીએ તો કાંઈ ખોટું નથી. સદ્ગુણ માણસોએ એકબીજાની સાથે એવી રીતની મીલનસારી રાખવી, તે અક્ષય મુખ આપનાર છે. કહ્યુંછે કે.

કલમ ચલે અક્ષર સુકે એહો પ્રીતકો મુઠ્ઠ,

બોછરેસે નીલોરહે વાકે મુઘપે ધુઠ્ઠ.

જે પુરૂષો આ ધર્મથી ચાલતા નથી તેને હું બાઇપણામાં ગણતો નથી પણ શત્રુ ગણુંધું. જ્યાં અજ્ઞાન સ્ત્રીના મતથીજ ધર ચાલેછે. ત્યાંથીજ આ નીર્મળ ધર્મનો લોપ થતાં હું દેખુંધું લોભ અને અદેખાઈ એ બે આ ધર્મતા પાકા શત્રુછે. ધણેખરે ડેકાએ તપાશી જિતાં સગા બાઇએને અંદર અંરદ બનતું નથી. અને હૃદતાઇથી એકબીજાની સાથે લડાઈ ટુંટા તથા પોતાનું ધર ભરવાના કાવાદાવામાં ફરતા ફરેછે. કોઇને વહેચણી તો કોઇને અજ્ઞાન સ્ત્રીઓના મહેણાની, કોઇને ધરની તો કોઇને બહારની એવી એવી નજીવી બાબતો લક્ષમાં ધરીને મુખ માણસો બ્રાત્ર ધ-

મૈથી ઉલટા આલેછે. તેથી તેઓનાં માઆપને તથા બીજા સુસ્ત સબંધીઓને જે ચીંતા થાયછે. તેની તો સીમાજ નહીં તો એવા સ્વાર્થી ભાઈઓ પ્રત્યે મારું એટલુંજ કહેવુંછે કે, જરૂતકરી ધધરે તમને એક માઆપને પેટ જન્મ આપ્યો તેથી તમે બંધુ કહેવાયા. અને બંધુ થયા એટલે સામન સામન સુખ દુખનો ભાગ લેવાને તમે બંધાએલાજ છો. વળી ભાઈના જેવા બીજા નજીકના સબંધી થોડાજ હોય છે. તેમ આ દુનીયામાં તેવા સગાના ધણી ખોટછે. તેનો અનુભવ કોઈ એકલવાયા માણસને પુછવાથી ધ્યાનમાં આવશે, જેના ઘરમાં વિવેકી અને ધાર્મીક ભાઈઓ નાના મોટાના આમત્યા રાખીને પોતીકો ઉદ્ધમ કર્યાં જાયછે. અને દ્વેષણી સ્ત્રીઓનાં સાચાં જીઠાં કાન ઉપર નહીં ધરતાં તેવા દાંબીક વિચારને ધાકારેછે. તથા હરેક રીતે પોતાનું તથા બંધુનું ભલું ઇચ્છી ધર્મને રસ્તે ચડેછે. વળી તેમાં લગારે દગો કે સ્વાર્થનો મોય હોતો નથી એવા ભાઈઓના ગ્રહસ્થા અમને ધન્યછે. મારે આ દુનીયામાં જન્મ પામીને દરેક મીત્રોએ નાના મોટાના ધર્મ પ્રમાણે ચાલવું એજ ધધર પ્રીય તથા જનકલ્યાણીક માર્ગછે.

શાર્દૂલ વિઠ્ઠીડીત હંદ.

જે અસાની જનો મતી વિભળયી, આલે ઘણા તોરમાં;
મોટા ભાઈની સીખ વીખ સમજી, સ્વેચ્છા ધરે સંગમાં.
ફોટોના કૂંછંદમાં ફસિ પડી, આજીવીકાને હરે;

મોટા બાઈની શીખ વીખ સમજી, તેની અવસા કરે.
 શાળાનો સતસંગ ભંગ કરીને, કાળાં કરે કામ જો;
 તેની માઠી દશા બને પલકમાં, એ શીખ સંભારજો.
 તે માટે સુણ સારગ્રાહક તને, ઉમંગથી એ કહું;
 ભાંડુ પ્રેમથી ધર્મ પર્મ સમજી, ચાલો સદા એ ચહું.
 આત્મા બાઈની પાળી નીચ વરતે, તે ઇશને પ્રીયછે;
 છેદે જો નીજ બંધુ ધર્મ સખજો, તે ઇશ વિમુખછે.
 આ શિક્ષા કહું સેજસાજ તુજને, હૈએ લખી રાખજો;
 અંમાશંકરે નમ્ર વાણી સુણતાં, સારા ગુણો સાધજો.

માટે હે શીખ ઉપર કહેલા દ્રષ્ટાંત સીદ્ધાંત પૂર્વક સુસ્ત
 જનોએ ચાલી ભાંડુ ધર્મ કાર્યમાં તત્પર રહેવું એજ અર્થ
 પુરુષાર્થ છે.

સારગ્રાહક.—ગુરૂ બીજાનું અશુભ ઇચ્છવાથી ઇશ્વર
 નારાંજી રહેછે. એ વિશેનો સાર્વજનિક ધર્મ સાંભળવાની મારી
 ઇચ્છાછે. તો કૃપા કરીને મને તે ધર્મથી જાણીતો કરશો.

બીજાનું અશુભ નહીં ઇચ્છવા વિશે.

વિદ્યાસાગર—ઓ સારલોભી શિષ્ય તને લૌકિકધર્મ શા-
 સ્ત્રમાં પ્રવિણ થવાની ઇચ્છા રાખતો જોઈને હું ઘણો ખુ-
 શી થાઉં છું. કારણકે વિદ્યાનો લોભ રાખવા. એ સર્વોત્તમ
 લાભ આપનાર છે. જો આત્મજી ૩૫ નાટકશાળામાં સર્વ
 પ્રાણીયો. ગમત કરી રહ્યાં છે. તેઓ પોતપોતાનું સુખ શા-
 ધવા તરફ પુષ્કળ પ્રયત્ન કરતાં નજરે આવેછે. કોઈને પણ

પોતાનું જીવન યજ્ઞ સાર લાગતું નથી. માખીયો મધ કરે છે.
 ચક્ષીયો માળા બાંધે છે. કીડીયો. દાણાનો સંગ્રહ કરે છે.
 માણસો અનેક પ્રકારની વિદ્યા શીખી ને ઉદ્યમે વળગે છે.
 એ સઘળું આપ આપના સુખશોધવાના રસ્તા છે. અને
 ઇશ્વરી નીયમ એવો સ્વભાવીક રીતે સર્વ પ્રાણીઓમાં વસે-
 લોજ હોય છે. તેથી પોતાનું સાચું ઇચ્છવું કોઈને શીખવવું
 પડે તેમ નથી, પણ નીચતા પ્રભુ સૈને સીખવીને જ જન્મ
 આપે છે. માટે માણસોમાં શુભ કરવાની લાગણીઓ,
 સદા સતેજ રહે છે. આંધળાને ચક્ષુની, બહેરાને સાંભળ-
 વાની, નિર્ધનને પૈસાની, ભુખ્યાને અંબની, તર્શને જળની,
 દુંવારાની સ્ત્રીની, વંચાને પુત્રની વગેરે જેજે આશાઓ મ-
 નુશમાત્રમાં રહેલી હોય છે, તે સઘળી પોતાના બલને મા-
 ટેજ જણાય છે. જો એમ છે, તો સામાનું ખોટું ઇચ્છી
 આપણે પોતાનું જ સાચું કરવાની ધારણા રાખીશું તો તેનું
 ફળ કેવું પાકશે. એ બાબતનો પક્ષો વિચાર પ્રથમ કરવા
 જોઈએ. તે કર્યાથી જણાશે કે જેમ આપણને આપણું
 સુખ જેટલું વહાલું છે, તેટલું સામાને પણ હશે જ. અને
 આપણને નુકસાન થવાથી જેટલું દુઃખ થશે. તેટલું જ સા-
 માને નુકસાન થવાથી તે થવાનું જ એમાં કાંઈ સંસય
 જેવું નથી. જ્યારે પોતાના જેવું જ સામાને સુખ કે દુઃખ
 થાય છે, ત્યારે આપણે આપણું સુખ સાધી બીજાનું બ-
 ગાડીએ. એ નિયંતાનો કાયદો તોડ્યો કહેવાય, અને તેથી જ
 આપણે શીક્ષાને પાત્ર થઈ ચુક્યા. ઇશ્વરની સાક્ષા એવી

(૪૦)

છે કે જેવી ઇચ્છા તેવું કૃળ. માટે આપણે બીજાનું ભુંડું થવાની ધારણા રાખીશું તો પોતાનુજ ભુંડું થશે. તે નીઃસં-
દેહ છે. જુઓ. કાપુરે પોતાના સ્વામી અલાહદીનને ઝેર
દેખને માર્યો. તથા તેનું નસંતાન કરીને પોતે ગાદીપતી
થયો પણ એ પાપીથી ગાદીનું સુખ લગારે ભાગવાયું નથી.
અને થોડા દીવસમાં જ તેનો ભુંડી રીતે કાળ થયો. વળી
આ મુજરાતમાં, પાટણના મહારાજા કરણ પેલાએ પો-
તાના પ્રધાનની સ્ત્રીનું બળાત્કારે હરણ કર્યું. અને તે વડે
સુખ ભાગવવાની ઇચ્છા રાખી. આ દોષથી કરણવાળેલાનું
રાજ પરદેશી અને પરધર્મી યવનોને હાથ ગયું ને અંતે એ રાજા
મહાકષ્ટથી રડવડી રખડીને મુઓ. માટે હાહ્યા જનોએ
આવા દાખલાઓ પકડીને પોતાના સુખ સાથે સામાના
સુખનો પણ વિચાર કરવો જોઈએ, કેમકે આપણું બધું
થવું એ બીજાનું બધું ઇચ્છવાની વૃત્તિ ઉપર આધાર
રાખેછે. માટે દરેક મીત્રોએ નીચે મુજબ ચાલવાની જરૂર
છે. આપણા કૃત્યથી બીજાને કંઈ પણ નુકશાન ન થવું
જોઈએ, વળી ગીતામાં બગવાને અર્જુનને કહ્યુંછેકે.

શ્લોક.

આત્મૌ પેન સર્વત્ર સમંપસ્યતીયોર્જુન :

સુખંવાય દીવાંદુષ્ઠં સયોગોપર મોયત :

એટલે પોતાને સુખ દુઃખ જેમ લાગેછે. તેમજ સર્વ પ્રા-
ણીઓને લાગેછે. એમજ જે પુરુષ જાણેછે. તેને એટ

જાણ્યો, આ ક્ષોકનો ભાવાર્થ એટલોજ છે કે, સૌ પ્રાણી-
યો ઉપર માણસોએ દયાદ્રશીથી વર્તવું. અને પોતાના દેહ
જેટલોજ ખ્યાર તેમના ઉપર લાગીને નિસ્વાર્થ સુખ શોધ-
વાની ઇચ્છા રાખવી, એજ મનુષ્ય ધર્મનું સાર્થક છે. હવે
ખીજતું અશુભ ઇચ્છામાં કેટલા ગેર ફાયદા છે. તેનો પુ-
નાવિચાર કરીએ; એવી ઇચ્છાથી પ્રથમ પોતાનુજ તેવું
થાય છે. મનુષ્ય ભાઇપોમાં આપણી નિંદાને હલકાઈ બહાર
પડે છે. આપણી મીત્રતા કરતાં સુસ્તજનો આત્મકો ખાય છે.
વળી ઇશ્વર કોપે છે. વગેરે ઘણી પ્રકારનું નુકશાન થાય છે.
માટે દરેક જનોએ કોઈનું પણ અહીત ઇચ્છવું નહીં.

“મીજનો માલ નહીં તાકવા વિશે.”

વિદ્યાસાગર—એસારલોભી શીખ્ય તને લૌકિક ધર્મ શા-
સ્ત્રીમાં પ્રવીણ થવાની ઇચ્છા રાખતો જોઈ હું ઘણો ખુશી
થાઈ છું. પરાયો માલ તાકવા એ નીરિદ્યર્મીપણું તથા આજ-
સનુ મુખ્ય કારણ છે. જે સખસ પોતાના ઉદ્યમમાંજ અહો-
નીશ લાગુ રહીને સારા ખોટાનો વિચાર કરી શકે છે; તે
મનુષ્ય આવા અનર્થી કામમાં કદી હાથ ધાલી શકતો
નથી, ફક્ત સ્વાર્થી નીમકહરામ અને અજ્ઞાની માણસોનુંજ
આ કર્તવ્ય છે. કેટલાએક જનો પોતાની નાની ઉમરથી
ભવિષ્યકાળનો વિચાર નહીં કરતાં પહેલી વીંધીનો અમુલ્ય
વખત વગર ચીંતાએ ફોકટ ગુમાવી છે, પછી મોટપણે
તેમને તે ખાતતની ખોટ જાણવામાં આવે છે. બિદર પોશણ

કરવાનું એકે સાધન તેમની પાસે નથી હોતું. ત્યારે તેઓ
 ખોટા માર્ગથી દ્રવ્ય કમાવાનો ઊપાય સોધેછે. જેમકે ચોરી
 કરવી, જીંગડું રમવું, જીકાં ખત બનાવવાં, કોઈની યા-
 પણ ઓળવવી, પ્રપંચથી વેપાર કરવો. કોંવા મોશાળપક્ષ
 કે સ્વસુરપક્ષનું ન સંતાન ઇચ્છીને તેમનું ઉછેદીયું ખાવા-
 ની ઇચ્છા રાખેછે. એવા એવા અનેક પ્રકારના તર્ક વીતર્ક
 કરીને હરામનો પૈસો કમાવાને ફાંફાં મારતા ઘણા જીવા-
 માં આવેછે, પણ એવા મનુષ્યો ઇશ્વરને ઘણાં અપ્રીયછે,
 તેઓ ગમે તેટલી ચોરીઓ કરે, અને ગમે તેટલી પ્રપંચ
 બાજીઓ રમે, તોપણ નિયંતા પ્રભુ તેવા માણસોને ઠેકા-
 લેજ રાખેછે, મતલબકે કોઈ દીવસ તેમને શ્રીમંતાઈ આ-
 પતો નથી, પણ ઉલટું તેની પાસે હોય તેપણ પડાવી લે-
 છે, કારણકે દયાળુ પ્રભુએ, એક બીજાના મુખમાં અંતરાય
 નહીં પાડતાં સ્વોપાર્જન શક્તી વડે પોત પોતાનો નીરવાહ
 ચલાવવાનો કાયદો રાખેલો છે, તેને અનુસરીને જે જન
 ચાલતો નથી. તેને ઇશ્વરી દંડ ભોગવવો પડેછે વિચાર
 કરતાં જણાયે કે માણસ કરતાં બીજાં અતર્કી પ્રાણી-
 ઓ પણ સ્વતાંહાં ઉદ્વમથકીજ પોતે દીવસ નીરગમે છે,
 પણ તેમનામાં એમ હોતું નથી કે ફલાણું પક્ષી મરી જા-
 યતો તેનો માણો મારે ભોગવવા થશે. કોંવા તેના સાંખેલા
 દાણા આપણે નીરાંતે ખાવા થશે. એવું નહીં વિચારતાં
 સ્વજાતીમાં હળીમળીને પોતીકો ખોરાક ઓળવાને અંતથી

મચેલાં જોઈશું, અને તેવી રીતના જે અંતીકા સભ્યનો-
 છે, તેઓ અહોનીશ પોતાનો કાળ વિદ્યા બહુવામાં, તથા
 સદ્ધર્મવડે દ્રવ્ય કમાવામાં જ ગાળે છે, તેઓ કાંઈ પારકી
 આશાપર સધળો આધાર રાખતા નથી, તેમ લાકડાની
 તરવારે મહીનો ખાતા નથી. પણ સદ્વિદ્યા રૂપી વીજ-
 ણીના જેવું અડગ હાથમાં ઝાલી, અસાનરૂપી શુદ્ધ સાહ-
 સ અને પ્રપંચી, કુખનો સામે બહાદુરીથી લાડાઈ ક-
 રીને વીજ્ય મેળવે છે. તથા પરધન માટી સમાન ગણી
 તેના બહુ નજર પણ કરતા નથી તેઓ પોતાના મનમાં
 એમ સમજે છે કે આપણી મીલકત ઉપર જેમ બીજાનો
 દાવો આવી શકતો નથી, તેમજ સામાને મળેલી
 મીલકત ઉપર વગર હકે આપણે દાવો કરવો, તે ધર્મથી
 કેવળ ઉલટું તેમજ વિનાશનું મુળ છે, માટે સધળા મનુષ્યોએ
 જાણવું કે ખરો પરજીવો વળ્યા સીવાયનું ધન દારૂ સમાન
 છે. સર્પની મીઠતા બરાબર, ઘાસની તાપણી સરખું, વદ
 પક્ષના ચંદ્રની માફક દીન પ્રતાંદીન કુળનો ક્ષય કરનાર થઈ
 પડે છે. અને કપાળુ ઈશ્વર એવો ન્યાયી અને સર્વસ્ત છે કે,
 તેનો પવિત્ર કાયદો જોઈ ધન કરીને, પરાયો માલ તાકનાર
 એવા અજાણનોને તે અદર્શ્ય રૂપે તાતકાલીક દર્શનીક શીક્ષા
 કરે છે, માટે મનુષ્ય દેહ પામીને જેણે તરુકર વિદ્યાવડેજ
 પોતાનો બ્યવહાર ચલાવ્યો છે. તથા પોતાને જે મળેલું
 છે. તેનો વિવેક બુદ્ધિ વડે સારે માર્ગથી વધારો નહીં કરતાં,

ખીનતનુ પડાવી લેવાની તજવીજમાંજ નીરંતર ભમ્યા કરેછે.
તેવા જનોનું જીવતર ફાકટ છે, વળી પરલાકમાં પણ તે
માહા કષ્ટતર દશા પામેછે, આવી ધય ઉપર એક હીતે
સ્થુ જન નાચે મુજબ કહેછે.

“માલિનિ વૃત્ત.”

કરગરિ કહું શાણા, ધર્મ ધારો રૂપાળા;	
ફરિ ફરિ નહિ આપે, જન્મ આવેા કૃપાળા.	૧
કાળનિ ગતિ ન્યારી, જીંદગી ઝટ નાસે;	
ચિશુપાણું ટળતાં તો, વૃદ્ધતા આવી પાસે.	૨
બાળતરણ એ બે, હાલ તો ગમ પ્રપંચ;	
કરિ અનરથ ભુંડા, ધશનું દૈવું સંચ.	૩
પરધન પરદારા, પારકી આશ રાખી;	
છળ કૂડ કપટેથી, સ્વપ્નનું સુખ સાખી.	૪
ખજ જન જગ માંહી, સાંઝે ખોટું ન પ્રીછે;	
સમદિપ જીવજંતુ, પ્યારથી સુખ ધરેછે.	૫
સુણ ભધ સુખ તેને, ક્યાં થકી એ મળેન્ને;	
ઉલટું અસુખ પામી, જીવ તેનો જળેન્ને.	૬
અતુલીત પ્રીય શીક્ષા, સાહી બુદ્ધી સુધારો;	
પરધન પચવાની, આશ સ્વપ્ને ન ધારો.	૭
ધરમ સુખદ, અંબાશંકરે આ ઉચાર્યે;	
કરિ અનુભવ ચાલે, જન્મ તેણે સુધાર્યો.	૮
- માટે મનુષ્ય મીત્રોએ પોતાના જન્મનો હેતુ સમજીને અ-

હરનીશ સારે માર્ગેથી દ્રવ્ય કમાવાની ઉત્કંઠા રાખવી, એજ અમુલ્ય દેહનું બુધણ છે,

સારગ્રાહક—પ્રતાપી ગુરૂ આપે પરાયો માલ નહો તા-
કવા વીશ્વનો સાર્વજનિક ધર્મ કહી સંભળાવ્યો તે સાંભળીને
હું ધણો અત્યાર્નદ થયો છું. હવે કપા કરીને વખતની અ-
ગત્યને તેના ઉપયોગ વાંછી ધરતો ઉપદેશ આપીને મારા
જેવા અસાની જનને, તે વિશયથી જાણીતા કરશો.

ધડીયાળ અને વખતનો ઉપયોગ,

વિદ્યાસાગર—આવીશય ધણો મનો રંજક અને અ-
ગત્યનો છે, મનુષ્ય કહેવાતા એવા સઘળા પ્રાણીઓને આ
વીશયથી જાણીતા થવાની જરૂર છે, જુઓ વખતનો
ઉપયોગ કેવી રીતે કરવાથી સાર અને સુખ દાયીક રૂળ
મળે, તથા ઈશ્વર તેથી પ્રસન્ન થાય એવો માર્ગ બતાવું છું.
તે માર્ગે આ સારગ્રાહક તું ચડીશ તો સુખી થઈશ. વખત-
નો ઉપયોગ બે રીતે થાય છે. તેમાં એક સારી અને બીજી
માઠી, જે પુરૂષ સ્ત્રીની અને સદાચરણી છે, તે હમેશાં
તેનો સારો ઉપયોગ જ છે, પણ જે પુરૂષ અસાની અને
અધર્મી છે. તે તેનો ખોટો ઉપયોગ કરે છે, મનુષ્ય મીત્રોને
તેનો સારી રીતે ઉપયોગ કરતાં શીખવાની ધણી જરૂર છે.
કારણકે સારા ખોટાની સમજ ફક્ત માણસ શીવાય બી-
જા પ્રાણીઓમાં નથી, અને જ્યારે નીચંતા ઈશ્વરે સઘળા
માણસોને એ અમુલ્ય વિચાર શક્તી બક્ષેલી છે, તો તેનો

ઘટતો લાભ લેવાને આપણે બંધાએલાજ છીએ, તથા પી
 યોગ્ય ઉપયોગ કરતાં ન શાખીએ તો પ્રભુના આપણે જ-
 વાનદાર થઈએ એ ખુલ્લું છે. માટે આપણી હૃદયીમાં
 હરેક વાતે તનને અને મનને કેળવવાને સારા વીવેકી અને
 ગુણસ્ત્ર થવું, અને તે વડે સારાં ધાર્મિક કામો કરવાને
 ઇશ્વરના વાહાલા થવામાં વખત ગુજરવો એ ઉત્તમમાર્ગ
 છે, આપણા મનને જે કૃત્ય સારું છે, એવું નફો થાય
 અને તે કામ કરવું એ જનપ્રીય હોયતો એમ સમજવું જે
 તે કામ ઇશ્વર પ્રીય પણ છે. એવી રીતે આપણી કારણ
 શક્તી સારા ખોટાનો તપાસ કરવાને શક્તીમાન છે. તો
 સુક્ત માણસોએ પોતપોતાનો વ્યવહાર તેને અનુસરીનેજ
 અનાવવો કે જેથી વખતની જરૂરીઆત સૌકાના જન-
 ભુવામાં આવશે. ઋષ્ટીમાં આકાર્ષણનો નીયમ છે. તેની
 શોધ કરનાર માહાપંડીત ન્યુટન પોતાના સર્વ કાર્ય પ્રસંગે
 વખત ને સર્વોપરી ગણી જે કોઈ પુછે તેને એમ જવાબ
 આપતો કે મારી હૃદયીના અમુક વખતમાં, મારે જે
 કરવું જોઈએ તેમાંનું કાંઈપણ મારાથી થઈ શક્યુ નથી.
 હજી કરવાનુંતો ઘણું બાકી છે, આ દ્રષ્ટાંતથી સમજાશે કે
 ન્યુટન જેવા સમયાનુસારી અને તિવ્રબુદ્ધિવાળા પંડિત કે
 જણે પોતાનો સર્વકાળ તત્ત્વ શોધમાંજ ગાળ્યો છે. તથા
 આ દુનિઆની અલ્પ મુસાફરીમાં વખત, સાધવાના યોગે
 પોતાનું નામ અમર કરી ગયા છે, એવા બુદ્ધિમાન પુરુષો

વખતને કેટલો જરૂરનો ગણતા તથા તેનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરતા હશે, તે આ દાખલાથી સમજવું કાંઈ પણ અઘરું પડે તેમ નથી. શાસ્ત્ર કર્તા મહર્ષીઓએ ધર્મ, અર્થ, કામ, અને મોક્ષ એ મેળવવા માટે મનુષ્ય દેહને સર્વોત્તમ ગણ્યો છે. એ સત્ય છે. પણ તેની સાધતાને માટે વખતની ઘણી જરૂર છે, કારણ કે વખત મળ્યા શીવાય તથા તેનો ઘટનો ઉપયોગ કર્યા શીવાય તે ધારણા પાર પડવી ઘણી મુશ્કેલ છે. જુઓ હરેક કામ કરવામાં વખત કેટલો આગળ પડે છે. તે તપાસીએ, ખાવામાં, પીવામાં, સુવામાં. બેસાડામાં અને હરેક કામ કરવામાં વખત તો ખરોતે ખરોજ આ શ્રુતીને થયે ઘણા યુગ થયા. અને વળી થશે એ સઘળું કાળગતીથી જણાય છે. એવી રીતે વખતની ગતી અને વીસ્તાર ઘણો મોટો છે. તેના પ્રમાણમાં માણસનું આયુષ્ય ઘણું જ ટુંકું છે, તો તેટલા અલ્પ વખતમાં આપણે, આપણી બાળક મર્તાને સદ્ વિદ્યાના ખોરાકથી સંતુષ્ટ કરીને સૌએ નીતીને રસ્તે ચઢવું. કે જ્યાં વખતનો સારો ઉપયોગ કરવાનું સાધન હાથ લાગશે, સુસજ્જનો સમજે છે કે વખતના જેવો કોઈ અંચળ ગતીવાળો નથી રોજ, સવાર, મધ્યાન, ને સાંજ. મધરાત્રી તથાપ રોઢીયું. વળી શીઆળો ઉનાળો. ને ચોમાસું થાય છે. તે સઘળું વખતની ગતીને લીધેજ સમજવું, ત્યારે જુઓ વખત એ પોતાનું કામ કેવી અમતકારીક રીતે બજાવે છે. વળી સૂર્ય ચંદ્ર, ને

પૂરતી, વીગેરે ગ્રહો, ઉપગ્રહો, પણ હાથે સાંપેલા કામથી કાંઈ દીવસ આજસુ યદને ખેસી રહેતા નથી. એટલે કે સુર્યનો ઉદ્યાસ્ત થતો અટકતો નથી. તેમજ ચંદ્રની ક્ષય વૃદ્ધી થતી અટકતી નથી, પણ અહરનીશ તેઓ કુદરતી નીયમે કાળને અનુસરેનેજ ચાલેછે, તથા હસ્તક્રત ચાલતુ ધડીયાળ પોતાની ફરજ કેવી અજાણ્ય રીતે બજાવે છે. તેનો ખ્યાલ આ અંગ્રેજ સરકારના રાજ્યથી બહુ ખરાબા બહુવામાં આવી ગયો હશે તેના કલાક અને મીનિટ કાંટાઓ બાજે વખત સમજવા ને ઇસારો કરતા હોયને શું. તથા તેનું પેન્ચુલમ જે ધડીયાળ ચાલવાના યાંત્રિક શક્તિ છે. તે બાજે જતા વખતની ખબર કરતું હોયની શું? એવું વીચાર કરતાં સીધું થાય છે. તે આપણને જણાવે છે કે વખતતો તમને હાથતાળી આપી આપીને જતો રહેછે પણ તમો કેમ જોદોછો, તમને એ ચાહીને મળવા આવેછે, પણ તમો તેનો ઘટતો સત્કાર કરતા નથી એટલે તમારાથી તે ભાગતો ફરેછે, એનો જ્યારે તમો દરકાર કરી નહો. ત્યારે એ કાંઈ તમારી રૂપ-હા રાખે તેવો નથી. કારણ કે તમારે એની ગરજ છે, પણ તમારી એને ગરજ નથી. માટે તમારો સદ્બુદ્ધિને વખતે તે સ્વાધીન રાખી હમેશાં સારા કામ કરવા પાછળ મથ્યા રહે એવા સાંગતીક ઉચાર વડે તે ધડીઆળ ચેતવણી આપેછે, માટે હે શીખ્ય એવા એવા તીર્થ પદાર્થોથી પણ વખતની અમુલ્યતા આપણા બહુવામાં આવેછે,

તેમ છતાં એને નકામો જવા દેવા, તે મનુષ્ય જાતને ઉ-
લટી નામોસી આપનાર છે. તે ઉપરના દ્રષ્ટાંતોથી સમ-
જાશે. કેટલાકએક મંત્રિ આ કીમતી વખતનો અધરીત
ઉપયોગ કરી મીઠ્યા જન્મ ગાળેછે. પણ તેવાજનોને એ-
મ વીચાર થતો નથી કે ગયો વખત ફરી મળશે નહીં. માટે
હાલ જે વખત આપણને મળેલોછે, તેમાંજ જે સુકત
ફરવાનું હોય તે કરી લેઈએ. કોઈવિદ્યાર્થી છુટીના વખતમાં
રમતો ફરતો જોઈને એક ડાહ્યા માણસે તેને શીખામણ દીધી
કે અલ્યા મુર્ખ તું રમતો ફરેછે. તે કરતાં તો ચોપડી લેઈને
મેહેતાજીએ આપેલો પાઠ તૈયાર કરેતો કેટલો ફાયદો થાય.

એ સાંભળીને પેલા છોકરાએ જવાબ દીધો કે પાઠ ક-
રવાનો હજી ઘણો વખત છે, પણ રમવાનું ફરેને નહીં
મળે, એટલામાં તો તેની એન તેને જમવા તેડી ગઈ, અને
જમી ઉઘ્યો કે તુરત નીશાજે જવાનો ટાઇમ થયો. એટલે
દફતર લેઈને ઘેરથી સ્કુલ તરફ વળ્યો, વેગજે મેહેતાજીને
આવતા જોઈ લેસન નહીં આવડવાતા ડરથી છુંપાતો
છુપાતો નાશી જવાનો વિચાર કરવા લાગ્યો, પણ મેહે-
તાજી તેની પકાઈ ઝડ સમજી ગયા, એટલે બીજા છા-
કરાએને હુકમ કર્યો કે પેલા મુર્ખને પકડી નિશાજમાં
લાવો, પછી ત્રણ ચાર છોકરાએ મળી તેને ઘસરડીને નિ-
શાજમાં લાવ્યા. મેહેલાં તો માસ્તરે કાંઈ ધમકી કે શિક્ષા
કરી નહીં, પણ પાઠ લેતી વખત તેને ન આવડ્યો, એ-

ટલે નિશાળમાં તેના ધણીજ નાલાશી જણાવી ને શિક્ષા કરી, તે દીવસથી મુર્ખાને વખતનો ઉપયોગ કરવાનું બાન થયું, કંદાપી બાળક છોકરાં તેમની કાચી ઉમર અને અણધર મતીને લીધે આ ધર્મથી અજાણ્યા હોય એવું આપણી કલ્પના શક્તી કબુલ કરે છે. પરંતુ પુષ્તવયના અને પુષ્ત અકલના જુવાનીઆઓ, તેમજ વૃદ્ધ વયના અને અનુભવી અકલના ઘરડાજનો જ્યારે આ ધર્મથી અજાણ્યા રહે એ ઓછું એકારક નથી. ચાલતા વખતમાં આપણે ખોટી નકલ કરતાં શીખ્યા છીએ, પણ તેમ કરવામાં અકલ પહોચાડતા નથી. જુઓ ઇંગ્રેજ લોકોએ વખત જાણવા તથા તેનો ઘટતો ઉપયોગ કરવાને ખીસા ઘડીઆળ બનાવી, તેનું દેખાદેખી આપણે પણ જનોઈની માફક લટકાવવા લાગ્યા, પણ તેથી નવીન તરેહનું કે તેના જેવુંજ બનાવતાં થોડાજ શીખ્યા છીએ, વળી એ ઘડીયાળનો ઉપયોગ આપણે શું કરીએ છીએ. તે ફાંઈ સમજાતું નથી. મને તો લાગેછે કે તેને ગણામાં ઘાલી ગજવું શા-ભાવાજ રાખીએ છીએ, અને તેમ નહીં તો તેના સોનેરી કે રૂપેરી સાંકળાથી બદનની શાભા દેખાવાજ રાખીએ છીએ. અથવા તો એ માણસોમાં મોટાઈનો ભભકો જણાવવાનેજ રાખીએ છીએ, એ શીવાય તેમની ખરો ઉપયોગ કરવાદેથી મીત્રોમાં થોડાજ રાખતા હશે. એવાજમી પૈકી કોઈને પુછીશું કે બાઈ આપની પાસે આ ઘડીયાળ છે

તો તેને અનુસરીને તમારા કામનું કાંઈ કાંઈ મટેબલ રાખ્યું છે. તો જવાબ આપશે કે કામનો કાંઈ નિયમ નહીં, વખતે વહેલું થાય કે મોડું—પણ ફક્ત આ ઉપરથી એક વાગ્યો છે કે એ એ સમજાય છે. અને રેલવેના ટાઈમની ખચર આપે છે. જો વખત પ્રમાણે સ્ટેશને ન જવાય તો ટ્રેન જતી રહે છે. તેથી આખો દીવસ ખોટી થવું પડે છે. માટે તે પાપથીજ આ પંદર રૂપીઆ ખર્ચેને વાચ રાખવું પડ્યું છે. વળી તેને પુછીએ કે વાર્ષિક, એતો ફીક્ષ, પણ ઉપરના કારણ શીવાય તમારા ખાનગી કામકાજમાં એ ધડીયાળનો તમો શો ઉપયોગ કરો છો, તો કહેશે કે ખાનગી કામકાજમાં લો હું તેનો કશો ઉપયોગ કરતો નથી, કારણ કે આપણી સ્વાધીનતાનું કામ તો વખતે આજનું કાલ કરીએ, તોય હરકત નહીં, પણ આ ઇંગ્લેન્ડ સરકારના કાયદાના ડરથી કે રખેને કોરટમાં દસના અગીયારે જઈશું, તો આપણો દંડ થશે. અગર સાતના આઠે જઈશું, તો ગાડી ચુકી જઈશું, એજ મુખ્ય કારણ છે, આ ઉપરથી સીદ થાય છે કે, માણસને તાદર્શ શિક્ષા થયા વગર ખરો અનુભવ થતો નથી, ટ્રેન ચુકી જઈશું, કે સરકાર દંડ કરશે, એટલો ભય જો ઉપરના વાણસને ન હોત તો તે ધડીઆળ કદી રાખત નહીં, પણ તેવાજન પ્રત્યે માફ એટલુંજ કહેવું છે કે ધણીના નૈટીક આકરો તેના ઐરહાજરીમાં સોંપેલું કામ શું તન દેખને કરતા નથી. તેમ રાજના નૈટીક સાપાઠઓ

સંગ્રામ વખતે, હીમત હારી જઇશું મરવાથી પાછા દોડે. વળી સતી સ્ત્રીઓ પોતાના જીવાની ગેરહાજરીમાં વીશ્વથી પુરૂષતા ફેરવી શું કસાઇ પડે છે, ઉત્તર કે તે કદાચી પોત પોતાની મરીયાદ ને ટેક છોડવાનાં નથી, તેમ આપણી જીંદગીનો સમજો વખત તપાસનાર જે ઈશ્વર જ્ઞાનો કર્તા, ભર્તા, ને હરતા છે, તે આપણાથી અદર્શ રૂપે સર્વમાં બાપી રહ્યો છે, પણ અસાનતા એ તેની ગેરહાજરી સમજી મીનીટ નકામી જશે તો આપણને કોણ પુછનાર છે. એમ ધારીને વર્ષનાં વર્ષ આજસમાં ગ્રુમાય છે. વળી આજનું કામ કાલે થશે તો શું થઈ ગયું, એમ ધારી મળેલા અમુલ્ય વખત વગર ચીંતાએ ફોકટ જવા દે છે, તેનો દોષ કે ચીંતા રાખતા આર્ય બંધુઓમાં થોડાજ મળી આવશે, અકસોસ, અકસોસ કે આપણા ઉપર આપ્તા બ્રહ્માંડનો ધણી ખારીક નજરથી દેખેજ રાખે છે. અડચણો ખસેડે છે. ને સુખ આપે છે. તોપણ અસાનીજનો તેના સોંપેલા વખત ને બીન ઉપયોગનો જાણી નકામો જવા દે છે.

તેવાજનોને ઈશ્વર કેટલી શીક્ષા કરશે. તેસમજવું કાંઈ અવધડ જેવું નથી. અંગ્રેજ સરકાર પોતાના નોકરને દશથી અગીઆર જતાં દંડ કરે છે. તો સર્વેશ્વરપ્રભુ વખતનો ગેર ઉપયોગ કરનારને શીક્ષા કરવાને શક્તી માન છે. ને તે કરશેજ મારે દરેક મીત્રોએ પોતાની ઉમરનું કાલુ-ક્ષણનું ઢાઢમ ટેવણ રાખવું અને તેમાં નીત્ય નૈમીતીક કર્મનો સમાસ કરવો જોઈએ. એ નીત્ય કર્મમાં ઈશ્વરબ-

કતી, બ્યવહારીક કામકાજ જેવું કે ખાવું, પીવું, સુવું, બેસ-
વું વગેરેમાં ઘટતો વખત રાખવો જોઈએ, અને તેનો અ-
મલ દીન, પ્રતીદીન, કરવામાં આજસ કે બેકાળજી, કદી પ-
ણ રાખવી નહીં, જેને વખતમાં મુકરર, કરેલું કામ તેના તે
વખતમાંજ પુર કરવું ઘટેછે. આજનું કામ કોલકરીશું તે
મુખીઈછે. કારણ કે આજનો ટાઇમ જે નીરર્થક ગયો તેના
તો મુનેગાર આપણે થઈ ચુક્યા. વળી આજના જેવીજ
કાલ જશે એવી કોને ખમરેછે, અને જે કામ આજ થયું
નથી તે કાલ ઉપર થવાનો શો ભરોસો રાખવો. મતલબ કે,
મુજતવી રાખેલું કામ હમેશાં મુજતવીજ રહેશે. માટે આ-
સારગ્રાહક જે ઘટીઆળ રાખેતો તેના એક સેકંડ પણ
બર્થ જવા દેશો નહીં, જેવો સરકારના કાયદાનો ડર રાખી
ને દયના પોણા દસે કોર્ટમાં હાજર થાઓ, તેમ સરકા-
રનો સરકાર જે ઇશ્વર તેના નેકી અને પવિત્ર કાયદાને
પણ અનુસરતા જાઓ, મીઠ્યા અભીમાનથી કીંવા લોકોને
જણાવવાના ઢાંકથી, અમશ્યુજ લટકણીયુ લટકાવી બદ-
નની શોભા દેખાડવાનું ધારશો નહીં, કારણકે એ શોભા-
વડેજ તમારે એક દીવસ આભાવું પડશે. આફુનીયાની મુ-
સાફરીની પળેપળનો હીસામ ઇશ્વરને આપવો પડશે, તે
વખત એ ઘટીઆળ ઇશ્વરી દંડથી મુકત કરનાર નથી,
પણ ઉલટા બંધનમાં નાંખાયો. તે તમારું પોકળ નિયંતાની
ઇતસાફ કોર્ટમાં ઉઘાડુ કરશે કે હું તેને મીનીટ મીનીટની

ખપ્પર આપતી, પણ તે મીનીટ તેના લેખામાંજ નહોતી
 એવી રીતે એણે ધણો વખત આજસ અને પ્રયત્નમાંજ
 ગાળ્યો છે. આથી તેને શિક્ષા કરવાનો પુરાવો, ઇશ્વરની
 રમણી નોધને મળતો આવેછે. તેથી એવા ઠગારાને ઇશ્વર
 મોટી શિક્ષા કરેછે. આ ઉપરથી માફ કરેલું કઈ ઘડીયાળ
 ન રાખવા બાબતનું નથી હુંતો તે રાખવાનીજ સૌને ભ-
 લામણ કરુંછું. પણ એવી સરતે કે, એની ને તમારી વચ્ચે
 અખંડ સ્નેહ બંધાવો જોઈએ. જેમકે દરેક વખતે તમે એ-
 ને યાદ કરો. તથા તમારી પાસેથી કદી અળગુ કરો નહીં.
 પણ તમારા મનના જેવુંજ આ બીજુ મનછે. એમ જા-
 હી તેને નીરંતર છાતી સરસુ રાખીને બળે મન એકત્ર
 કરો. અને પછી તમારી સદ બુદ્ધિએ એકત્ર થએલા મ-
 નસાથે જોડીને અહોનિશ નીશ્કલંક પણે વર્તે. કે જેથી સ-
 રકારનો કે ઇશ્વરનો ડર રહેશે નહીં. અને સંસાર સુખરૂપ
 લાગશે આરંભિલું કામ સહેલથી પારપડશે. આરોગ્યતા
 તથા નીત્ય નૈમીક કર્મ સચવાશે, આજસ વગેરે દુર્ગુણો
 નાશ પામશે, ધર્મતા પ્રમાણીકપણું અને ઉચ્ચમ સતેજ થશે,
 એવા અસંખ્ય લાભ આપનાર મન બુદ્ધી અને વખતની
 એક્યતાછે. માટે વખતને ધણો કીમતી જાણી સમજવું
 જે તે ગયેલો ફરી હાથ લાગવાનો નથી વળી તે ધણે અ-
 ચળછે કારણકે એની ગતીનો વેગ આપણે સાંજળતા ન-
 થી, એવા કીમતી અને અચળ ગતી વાળો વખત સધ-

(૫૫)

જા જનોને ઉપયોગી છે. એને સાધ્ય કરવા માટે દરેક મિત્રો એ અગાઉ કક્ષા મુજબ પોતાની સદ્બુદ્ધિને સારાં ધાર્મી કે કામો કરવા પાછળ પ્રેરવી, અને એક ક્ષણ પણ ખોટાં કામ કરવા પાછળ ગાળવી નહીં કદાપી જાણે અજાણે ક્ષણ નકામી ગઈતો યુગ ગયો એમ સમજીને ધૈર્ય પાસે તેની માફ માગવી યોગ્ય છે, મનુષ્ય દેહ પામીને જે આધર્મથી અજાણ્યો રહે, તેને પશુથી પણ હલકી જાતનો જાણવો, દેશાન્તી, રાજ્યોન્તી, ધર્મોન્તી, વગેરે સઘળી જાતનો ઉત્કર્ષ વખતના સારા ઉપયોગમાં જ રહેલો છે, જે અંજેન લોકો સમય સાધક ન હોતો તો તેમનાથી કંઈ હુનર કળામાં દીન પ્રતીદીન વધારો થાત નહીં, તેમજ તેમના પ્રાપ્ત્યની છાપ આર્યપ્રજા સ્વને પણ દેખત નહી, વળી આપણે એવા સમય ઘાતક ન હોતો બારત ભુમીની સમૃદ્ધી ઇંગ્લાંડ જવા પામત નહીં, તેમજ આર્ય દેશની વિદ્યા કળા દીન પરદીન નિરતેજ થાત નહીં, વળી દેશના રાજ કર્તા ક્ષત્રી પુત્રો સિંહ જેવા હતા તે શીયાળ જેવા થાત નહીં, કારીગરો ઉમંગીને ઉંખ્યોગી હતા તે હાલ નિરૂપ્યમી ને કાયર દેખાય છે તે દેખાત નહીં, ધર્મ ગુરુઓ, નિર્લોભી, નૈષ્ઠીક અને શાસ્ત્રજ્ઞ હતા તે હાલ લોભીઆ, દાંબીક, અને અસ્થીર વૃત્તીના દેખાય છે તે હોત નહી, એ સઘળી ઉચલ પાચલ વખતના અધર્મીત ઉપયોગથી જ થયેલી છે, તે ઉપરથી સીધું થાય છે કે, વખત નકામો ગા-

જવાથી અને તેનો ખોટો ઉપયોગ કરવાથી, આપણને, આપણી પ્રજાને, અને છેવટે આખા દેશને ખરાબીના ખાડામાં ઝંપલાવું પડે છે માટે સંવેળાએ ચેતીને, અગાઉ કલ્યા મુજબ વર્તે છે જેથી સુખ અને શાંતી હાથ લાગશે, એમ છે તો મારા આર્ય બંધુઓ આપણે સૌએ અજ્ઞાન રૂપી ઊંઘથી જાગૃત થાઓ, અને આ દુનીયામાં સમય સાધકતા ગુણે પંકાતા એવા મહા પુરુષોના દાખલા પકડીને વખતની કીમત કરતાં સીખો. વળી દરેક કામ કરતી વખતે “સમય વર્તે સાવધાન” એ વચન યાદ લાઓ, અને તેને અનુસરીને આપણા રીવાજો સુધારો તથા ફેરવો, ખરે એમ કરવું એજ આપણું મુખ્ય કર્તવ્ય છે. એ સાર ગ્રાહક વખતનો અદ્યતીત ઉપયોગ કરવાથી આર્ય પ્રજાને કેટલું નુકસાન થયું છે, તે તથા વખતનો કેવી રીતનો ઉપયોગ કરવો તેવીશે આનીએનો સંવેચા વાંચો તેથી સ્પષ્ટ સમજાશે.

સંવેચા.

ગયો વખત આવે નહિ પ્યારા, મિનીટ જતાં યુગ માનાલે;
કલાકતા યુગ સાઠ વહી ગયા, એમ ગણી હિત સાધીલે. ૧
ક્ષણ જતાં ક્ષોણી વરસોનું, પ્રમાણ હર ધારીને રાખ;
ઘટી યંત્ર ઘટનું વણસાતાં, ધાર્યું તે સૌ થાશે ખાખ. ૨
તે માટે ઓ આર્યબંધુઓ, આજસ અરીનો ત્યાગ કરો;
અંચળ થાઓ વખત સાધવા, ખાંખારો કરી પાય ધરો. ૩
નોકરી તે કરવા શું ચાહો, પર આંશાએ પેટ બરો;

આપ બળે રણમાં ઝૂઝોને, કાયર થઈ શું કામ કરો. ૪
 કાલ કરવાનું આજ કરોની, શાને વખત ગુમાવો ચાર ;
 લક્ષ્મી સૌ પરદેશ આલી, મિતંતનાં છોડી ધરખાર. ૫
 ક્ષત્રિવટ સૌ ગયું તણાઈ, રાજ્ય ગયું ટોપીને હાથ ;
 કારીગર કાયર થઈ ઝિઠા, વખત ગુમાવે થયા અનાથ. ૬
 નકલ કરતાં અકલ વાપરો, અકલે નકલ સુધારો થાય;
 દેખાદેખી જોગ સાધતાં, પીડ પડે કે દુઃખીઓ થાય. ૭
 પ્રાણહીનું પ્રાણ તણાયું, સુરાપાન હરખાઈ કરે;
 વિદ્યા રૂપી બસન તણને, ધર્મ તણો નહીં બાધ ધરે. ૮
 દેશી મિત્રો વિદ્યા શીખી, ઝિઠા ખાયા આપ બને;
 નાજુક થઈને રોડ મારવા, રાખેછે ધડિયાળ કને. ૯
 તેમો શું ઉપયોગ થાયછે, વિદ્યા શાને બણવી બાઈ;
 જવાબ દેતાં પાય થરથરે, ધિક પડી તે નાજુકાઈ. ૧૦
 ગાડરીયા પરવાહ બરાબર, એક સાથ બીજી અફળાય;
 તર્ક વિના જે કરવા જાએ, તે જન પાછળથી પસ્તાય. ૧૧
 એ રીતે આભરત ખંડની, સ્થિતિ સઘળી પલટાઈ ગઈ;
 ઉદ્યમ વિણ સૌ ફાંફા મારે, બધ્યા ગણ્યા નિશાળ જઈ. ૧૨
 કારણ તેનું એહ જાણવું, સમો બધ્યા વિણ વિદ્યા બર્થ;
 આજસમાં ઊંઘી રહેવાથી, સરે ક્યાંથી સારો જે અર્થ. ૧૩
 ઇંગ્રેજોની સમય સુચકતા, સાધી સૌ હુશિઆર બનો;
 જુલો બભકો દુર કરીને, શાણા થાઓ આર્થજનો. ૧૪
 દુર બુદ્ધિ દિલથી દુર કરીને, સદ્બુદ્ધિ સદ્પાત્ર ગ્રહો;

અં માશંકરે હિત શિક્ષાને, માનો તો પળ ઐશ્વર્ય સહો. ૧૫

વિદ્યાસાગર—આ ધર્મ પાળવાની દરેક મનુષ્યની મુખ્ય ફરજ છે, જે નથી પાળતા તેમને બાણ્ડળ નુકશાન થયું છે અને થાય છે. તેનું બ્યાન ઉપરની કવિતા અથવા નીબંધ વાંચવાથી સૌકોના ધ્યાનમાં આવ્યું હશે, આ વિશયથી આ પુસ્તકનો પ્રથમ ભાગ સમાપ્ત થાય છે, તેમાં આપેલા વિષયોને ધર્મના રૂપમાં ગણી ઉપદેશ આપવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે, અને એ ધર્મ પાળવાની અગત્ય યોગ્ય ખુલાસા સાથે જણાવેલી છે, તો આશા રાખીશું કે સારગ્રાહકો આ મારા લીધેલા પ્રયત્નની કસોટી ઝટ પરખી જશે, અને સારા સારનો વિચાર કરીને અંતે તત્ત્વ અંગિકાર કરશે, તો કર્તા તેમનો મોટો આભાર માનશે, તથાસ્તુ: તથાસ્તુ: તથાસ્તુ.

નિતીધર્મ દર્પણ. ભાગ ૨ જો.

ધર્મસંબંધી કે નિતી સંબંધી વિષયો નીઅંધ રૂપે લખ્યાતાં ઘણું લંબાણુ થવાથી વાંચનારને કેટલુંએક કંટાળા ભરેલું લાગેછે, પણ તેજ વિષયો પ્રશ્નોત્તર રૂપે લખ્યા હોયતો તે વધારે મનોરંજક અને અસરકારક થાયછે, એમ ધારી આ ભાગમાં કેટલાએક આવશ્યક ધર્મનું વીવેચન પ્રશ્નોત્તર રૂપે રીતે કરેલુંછે, તે વાંચી વંચાવી સારગ્રહણ કરશે એવી આશાછે. દરેક વીષયનું ધોરણ પાઠ ઉપર રાખ્યું છે, અને એક પાઠ પુરો થતાં બીજા પાઠનો આરંભ કર્યોછે, એવી રીતે આપેલા પાઠ સાર્વજનિક ઉપયોગી થવા સારૂં યોગ્ય ગોઠવણ કરવામાં આવી છે, માટે જરૂર કરીને મારા આર્થ મિત્રો, એનો ઘટતો લાભ લેશે એવી આશાછે. નિશાળોમાં કેળવણી લેતા વીદ્યાર્થીઓ ને આ લઘુ પુસ્તકનો યોગ્ય ઉપયોગ કરે તો તેમને પણ મોટો લાભ થાય, એમાં કાંઈ શંકય નેવું નથી, બીખીતંગ—શુભચ્છક મિત્ર.

ગુરુ શીષ્ય સંવાદે ધર્મ નિર્ણય.

પાઠ ૧ લો.

માબાપે છોકરાને નાનપણથી મળાવવા વિષે.

વસંતતીલકા.

નિજ પુત્રને લઘુવયે, શીખવેા સુધારા,
મોઢી વયે સમજીને, તજશે કુધારા, ૧
આશિષ દે અતિ ભક્તી, સુખીયા થવાથી,
પરમેશ મ્હેર કરશે, શીશુ કેળવ્યાથી ૨

સારશ્રાહક—માબાપે પોતાની સંતતીને નાનપણથી બ-
ણાવવાની શી જરૂર ?

વિદ્યાસાગર—છોકરાંને પોતાની હિંદીનું સઘળું સુખ
દુખ તેમની પહેલી વીથીના સહવાસ ઉપર આધાર રાખે
છે. અને માબાપ એ તેમના પરમ મુખેચ્છક છે. માટે
તેમણે પોતાની પ્રજાને નાનપણથીજ સારી કેળવણી આ-
પીને તેમનું જીવન સુખ રૂપ કરવું જોઈએ.

સારશ્રાહક—નાની કિમર કરતાં મોઢી ઉમરે માણસ
વધારે ચીવટથી કામ કરી શકેછે. તો બાળકને મોઢી ઉ-
મરે વિદ્યા બણાવવામાં શી અડચણ ?

વિદ્યાસાગર—કુમળા વૃક્ષને જેમ વાળીએ તેમ વળે પણ
મોટું થયા પછી તે વળી શકતું નથી. તેમ બાળકોને તેમની
ખીલતી સમજ શક્તિમાં જે જોવામાં અગર સાંભળવામાં

આબુનું હોય તે રસ્તેજ તેઓ મોટી ઉમરે ચઢે છે, માટે તેમને નાની ઉમરથી વિદ્યા ભણાવી અનુભવી કરવાં જોઈએ, મોટી ઉમરે ઘરની જાળજમાં કીવા ઉદર પોષણની અટપટમાં દસાવાથી વિદ્યા ભણવાની ધારણા પાર પડી શકતી નથી, માટેજ છોકરાને લઘુવયે અભ્યાસી કરવાં એજ ઉત્તમ રીત છે.

સારગ્રાહક—એ સાલથી આપણી, આર્થ જાતનો એક વર્ગ ધણે પાછળ છે, તેનું કારણ તથા તેઓ પોતાના છોકરાંને નિશાળે મોકલવા કરતાં ઘર કામ કરાવવામાં વડા સમજે છે તો તેથી તેમને લાભ છે કે નુકસાન ?

વિદ્યાસાગર—આ દેશમાં એતી કરનારનો પેહલો નંબર કણખી લોકંતો છે, અને તેજ કારણથી કણખી એવું ઉપનામ તેમને મળેલું છે, અગાઉના વખતમાં આ કોમના લોકો એતીના શાસ્ત્રમાં પ્રવિણ હતા, તેમજ ભુ પરિક્ષા અને યાંત્રિક વિદ્યામાં ઘણા કુશળ હતા, જમોન કૃષ્ણદ્રુપ કરવાને જ ને ઉપાય તથા ઓળરો જોઈએ તે સર્વ વિદ્યાના બજેથી તેમણે શાધી કાઢ્યું છે. પણ પાછળથી લોભી રાજ્ય કરતાઓના જીજ્ઞાસથી તથા પોતાના વિદ્યામાં વધારો મુધારો નહોં કરવાથી એતીકારો દીન પ્રતિદીનનીજ વિદ્યાર્થી હિન થતા ગયા અને કાળાંતરે વિદ્યાનો સર્વજ લય થયો, હવે ઉદર પોષણાય ગુજરા જેટલા ઢાણા પેદા કરવા એજ તેમનું મુખ્ય કર્તવ્ય થઈ ગયું, વિદ્યા તે શું અને તે ભણવાથી શાયા કાપડા આવે, એ સમજ લેનામાંથી

(૬૨)

છેક નાશ પામી. તે હાલ સુધી ગામડાના વિચારે મુન્ય
એકુનો, પોતાના છોકરાને નિશાળે મોકલવા કરતાં ઘોર ચા-
રવામાં વડાઈ સમજે છે, આ કાંઈ ઓછી ઘેલછાઈની
વાત નથી, કપાળુ ઇશ્વરે સૌના ઉપર મહેર ગુજરી શાં-
તીનો સમય આપેલો છે. તો તેવા વખતને અનુસરીને તે
કોમના મિત્રોએ પોતાની અસલ સ્થિતિએ ચઢવું એ તેમની
મુખ્ય ફરજ છે. તે લોકો જો પોતાના છોકરાને વિદ્યા ભ-
ણાવી એતીના ઉદ્યમમાં બગાડતા હોય તો તેમને તથા
દેશને મોટો લાભ થાય.

સારાગ્રાહક—જે માખાપો પોતાના બાળકોને વિદ્યા
ભણાવતાં નથી તેમને કેવાં બાળકાં તથા તેથી તેમને શું
નુકશાન છે વાર ?

શ્લોક.

વિદ્યાસાગર—માતા વૈરી પીતા શત્રુ,
બાલો એન ન પાઠ એત,
સભા મધ્યે ન શોભંતે,
હંસ મધ્યે ચક્રો યથા.

અર્થ જે માખાપ પોતાનાં છોકરાંને નાની ઉંમરથી ભ-
ણાવતાં નથી તે તેમના પાકાં શત્રુ છે, કારણ કે ઇશ્વરે તેમને
ત્યાં જન્મ આપ્યો, એટલે તે છોકરાં તેમને આધીન થયાં,
અને આધીન થયાં એટલે સુખ દુઃખનો આશાર પણ
તેમના ઉપરજ રહેલો. તો પછી તેમને વિદ્યા ભણાવી સારી

સ્થીતીએ નહીં ચલાવતાં કેવળ મુખ્ય રાજ્ય એ મોટું પાપનું કામ છે, કેમકે મોટી ઉમરે વિદ્યાની ખોટ જોકરાના બહુવામાં આવ્યાથી સૈકડો નિસાસા માખાપ ઉપર નાંખશે. એ મોટો દોષ સ્વાર્થી માખાપને શીર છે.

સારાગ્રાહક— જ્યારે તેમને નહીં બહુવામાં દોષ છે તો બહુવામાં પુનઃ હથે કે નહીં,

વિદ્યાસાગર— જોકરાને બહુવામાંએ અક્ષય પુન્યનું કામ છે. વળી સર્વદાન કરતાં વિદ્યાનુંદાન શ્રેષ્ઠ છે, ખીન્ન દાનતો અમુક મુદતે નાશ પામે છે, પણ વિદ્યાનુંદાનતો તેની જીંદગી પર્વત નાશપામતું નથી, તેથી કતક્ત માણસ વિદ્યા બહુવાનારેનું જીવતા સુધી કલ્યાણ ધરે છે, અંગ્રેજ લોકો તથા ખીન્ન સુધરેલા દેશોમાં અને આપણા શાસ્ત્ર વેત્તાએ આદાન સાધી પહેલે નંબરે ગણેલું છે. જુએ કહ્યું છે કે—

શ્લોક.

અંન દાનં સમંનાસ્તી, વિદ્યાદાનં તતોધીકં,

અન્નેન ક્ષણીકા સ્તુતી, યાવત જીવંતુ વિદ્યાયા,

માટે પોતાનાં જોકરાને બહુવામાં કદાપી સધળીપુંજ ખપી જાયતો પણ શું થયું, એમ સમજીને ડાહ્યાજનો તેમનો જન્મ સુધારે છે,

સારગ્રાહક—કદાપી એવું દુઃખ વેદીને કે પૈસા ખર્ચીને જોકરાને બહુવાઓ, અને પછી તે મરી જાય તો તેનું કેમ?

વિદ્યાસાગર—આ સવાલ કેવળ હલકા વિચારતોછે, કા
રણ કે જે મરી જવું તે ઇશ્વરી સત્તા ઉપર આધાર રા-
ખે છે, જે એવાજ વિચાર હરેકકામ આરંભતાં પહેલાં
કરીએ તો તે કામ પાર પડી શકતું નથી પણ ઉલટું બ-
ગડે છે. વળી છોકરાંને વિદ્યા બણાવી તેનો બદલો છો-
કરાપાસેથીજ લેવાનો જે આર્ય બંધુઓનો વિચાર હોયછે,
તે ફક્ત સ્વાર્થ જાણવો, એમાં કાંઈ પરોપકાર કર્યો કહે-
વાય નહીં, મુસ જનો ધર્મ નીમીત આણું કામ કરે છે,
અને તેનો બદલો પ્રભુ પાસેથીજ મળવાની આશારાએછે.

સારથાહક—સરકારને નિશાળો કાઢવાની શી જરૂર?

વિદ્યાસાગર—પોતાની પ્રજાના સુખને માટે તથા અ.
ચળ કિર્તી સારજ.

સારથાહક—જે માણસ એવું જાણ્યા છતાં પણ પો-
તાના છોકરાંને કેળવણી આપતો નથી તેને કાંઈ ઇશ્વર
શિક્ષા કરતો હશે કે?

વિદ્યાસાગર—હા, એવો માણસ ઇશ્વરનો ચાર ગણાય
છે, અને ચાર થયો એટલે તેને શીક્ષા થયા શીવાય રહે-
તી નથી.

સારથાહક—કેટલાએક જનો કહેછે કે અમને તો વિ-
દ્યા સદલી નથી, ક્ષેત્ર અમારા કુળમાં વિદ્યા કોઇને આ-
વડતી નથી, અથવા અમારે બાળીને ક્યાં નોકરી કરવા જ-
વું છે, એવું સમજીને વિદ્યા બાળવાનો અભાગારે કરે છે,
તેવું કેમ?

(૬૫)

વિદ્યાસાગર—જે માણસને જેવી અફલ તેવું તે ખાણે, ખીચારા ગામડામાં અને વગડામાં પડી રહેનારાઓ, એકદમ શહેરનો અને ખાગ ખગીચાનો નમુનો શી રીતે પરખી શકે. તેમજ વીખનો જીવડો અમૃતના સ્વાદને શી રીતે જાણી શકે, તેવીજ રીતે અસાનતાએ જેનાં અંતઃ કરણ ઉભરાઈ રહ્યાં છે. તેવા માણસને નિતિની વાત શુ અસર કરી શકે વાઈ, માટે હે શીખ્ય જાણવુંકે જેને જે વાતનો થોડો કે ઘણો અનુભવ હોય, તેજ તેવી વાત સમજી કે જાણી શકે, બાકીનાને તો તે વીખ જેવી લાગેછે, જે વિદ્યાનું તત્વ જાણે છે, ને અંતથી તેનું અધ્યયન કરેછે, તેને તો તે આવડ્યા વિના રહેતી નથી, તેમ માણસ જાતને તે કામ અઘરું પડે તેમ નથી, જે સદ્ગતી નથી એવું સમજીને ઠીક રહેવું તે સુરખાઈ તથા વેદેમ શીવાય બીજું કાંઈ નથી. વળી બણવું એ ફક્ત કામું કરવામાટે જ નથી પણ પોતાના મનને કેળવવા માટેજ છે, અને સદ્બુદ્ધિમાં વધારો કરીને પોતાના ધંધાનો ઉત્કર્ષ કરવા માટેજ છે, કેવળ નોકરી મેળવવાજ બણવું, એ અણસ મળીનું બક્ષણ છે, માટે સમ્રાજા માણસોએ એવા મર્મ સમજીને વિદ્યા બણવી અને બણાવવી એ અક્ષય સુખ આપનાર છે.

(૬૬)

પાઠ ૨ જો.

કેઢવણી લેનારાઓને સુચના.

દોહરો.

- ભાષા પરભાષા ભણો, યજ્ઞ કરી દિન નીશ;
પણ પોપટીયા જ્ઞાનથી, સુઝે નહીં કોઈ દીશ. ૧
- પાઠ ભણી નીતી તણા, જ્ઞાન ગ્રંથો નહોં લેશ;
કુષ્ટ ચાલ તજતા નથી, દોપરને ઉપદેશ. ૨
- તેથી અર્થ સરે નહીં, પામો નહીં કાંઈ માન;
રાજી હશ રહે નહીં, શીદ ગુમાવો ભાન. ૩
- ભણીગણી ડાહ્યા બના, કરજો યતન વિશેષ;
સુખ જ્ઞાન્તી સૌ આપશે, ભૂપતી વડો મહેશ. ૪
- શિક્ષા શાણા સમજીને, કરજો શુભ વિચાર;
અંબાશંકર તે થકી, માને બહુ ઉપકાર. ૫
- સારગ્રાહક—ગુરૂજી વિદ્યા ભણવી એટલે શું?
વિદ્યાસાગર—નીતિ ગ્રહણ કરવી તે,
- સારગ્રહાક—પોપટની પેઠે વિદ્યા જીંહાગ્ર રાખી પણ
અર્થ સમજ્યો નહોં તે બણ્યો કહેવાય?
- વિદ્યાસાગર—તે બણ્યો ખરો, પણ ગણ્યો નહોં એમ
કહેવાય?
- સારગ્રાહક—તારે ગણ્યા શીવાય વિદ્યાફળીભૂત થાય ખરી?
- વિદ્યાસાગર—એ ધાર્યું કામ કરતી નથી, ફક્ત
અંધારામાં આરથીના જેવી ગરજ સારે છે. મતલબ કે

એવી લુખી વિદ્યા કંઈ મનગમતું કૃળ આપી શકતીનથી.

સારગ્રાહક—સરકારી નિશાળોમાં બાળકોને ઓપડીઓ ભણાવવાથી, શાશા લાભ થાયછે ?

વિદ્યાસાગર—હાલના વખતમાં છોકરાંને કેળવવાનું ધો-
રણ ઓપડીઓ ઉપર રાખેલું છે, તેમાં આંધેલા નિતિ,
ઇતિહાસ, અને ભુગોળ સંબંધી પાઠો વાંચીને છોકરાઓ
અનુભવ કરતાં શીખે, તથા દેશ પરદેશની રીતભાત તથા
કળા કુશળતામાં જાણીતા થઈને, પોતાની એવ બરેલી
વર્તણૂકો તજી દે, વળી બ્યવહારીક કામકાજમાં પડતી અ-
ડચણો ધૈર્યતા અને યુક્તિ પુર્વક ખશેડતાં શીખે, એજ
ઓપડીઓ ભણવાની મુખ્ય મતલબ છે.

સારગ્રાહક—એ મતલબ શીવાય બીજા શાશા લાભ થાયછે ?

વિદ્યાસાગર—સ્વભાષા સુધરે છે, વેહેમ નાશ પામે છે,
અને પ્રજા ઉદ્યમો અને હાંશીયાર થાયછે.

સારગ્રાહક—ત્યારે તો હાલ વેહેમના પાદશાહ અને ઉ-
દ્યમ વગર ટુકેશ્વર વેચાતા, એવા ભણેલા ધણા જોવામાં
આવેછે. તેનું શું કારણ ?

વિદ્યાસાગર—અગાઉ કહ્યા મુજબ છોકરાઓ વિદ્યા
ભણીને જો તેનો ખરો ઉપયોગ કરતા હોય, અને જીવના
વિચારના વેહેમીજનો સહેવાસ ઓછો રાખતા હોય, તથા
પરતંત્રતાનો તીરસ્કાર કરીને, નીજ ઉદ્યમનો દીનપ્રતીદીન
સુધારો વધારો કરતા હોય, તેમજ ચોરી તથા બીખ શી-
વાય બીજો ગમે તે ધંધો કરવામાં, પોતાની નજર પોહો-

ચાડીને ચત્ત કરતા હોય, તો કેળવણી પાનેલાની એવી હલકી રચીતિ ન રહેતાં દેશને પણ મોટો લાભ થાય, જ્યારે વિદ્યા ભણાંને ગણતાં ન શીખે, તેને એવું કૃષ્ણ મજેજ એમાં કાંઈ સંશય જોવું નથી.

સારગ્રાહક—ઇતિહાસ, અને ભુતજ, ભુગોળની ગાથાઓ છોકરાંને ભણાવવાની શી જરૂર ?

વિદ્યાસાગર—માણસોને આ દુનિઆની મુસાફરી એડતાં સૈકડો સુખદુઃખના ધેરામાં ફસાવું પડેછે, માટે દુઃખની વખતે ધીરજ અને સુખની વેળામાં શાંતી રાખવાનાં ઘણાં મજબુત દ્રષ્ટાંતો ઇતિહાસ ઉપરથી મળી આવે છે, વળી પ્રાચીન અને અર્વાચીન કાળનું અનુમાન કરવાને એ દર્પણની ગરજ સારેછે, માટે ઇતિહાસ ભણવો એ દરેક માણસની મુખ્ય ફરજ છે, અને ભૂતજ ભુગોળ ભણવાથી દેશ પરંદેશની રીતભાત, વિદ્યાકળા, ઉપજ નીપજ, રાજનિતી વીગેરેની ખબર પડેછે, તથા પૃથ્વીના કયા ભાગમાં, અને કેટલે સુધી ઠાઠ અને તાપ વધતાં ઓછાં પડેછે. તે, અને સૂર્ય ફરેછે કે પૃથ્વી, વરસાદ તે વાદળી લાવેછે કે પવન, ચંદ્રની ક્ષય વૃદ્ધી આપથી થતી હશે કે તેની ગતીથી, વી ગેરે દેખીતી સમજણી કુદરતી રચનાઓનું ખરાપણું ભુતજ ભણવાથી કારણ સહીત સમજાય છે, તથા ભમણામાં જીવ ન પડતાં ખરું શુંછે. તે સમજી શકાય છે માટે ભુતજ ભુગોળ ભણવી એ પણ દરેક મનુષ્યનો મુખ્ય ધર્મછે.

સારગ્રાહક—જે જનો કેળવણી પામેતે પણ નબળા

(૬૯)

અને દુષ્ટ રીયાળો તજતા નથી, તેને કેવા જાણવા?

વિદ્યાસાગર—મુખ્ય અને જડ, વળી કેળવાએલા નહીં
પણ બગડેલા સમજવા.

સારથાહાક--જ્યારે એવા રહે ત્યારે તેમને કાંઈ નુકશાન
થતું હશે કે? અને થતું હોય તો તેમણે શું કરવું જોઈએ.

વિદ્યાસાગર—હા ધણુંએ વિદ્વાનોના મંડળીમાં તે ધી-
કારને પાત્ર થાય છે, પોતાનું જીવતરે દુઃખમાં અને પાપનાં
કામ કરોને ગુન્નરવું પડે છે, તાબેદારીનું દુઃખ સહન કરવું
પડે છે, સંસાર કંટાળા ભરેલો લાગે છે. અને ઈશ્વરનો અ-
પરાધી ઠરી માહા દુઃખ પામી છે, માટે મારા પ્યારા શિષ્ય
ભણોને નિતી પૂર્વક ચાલી શુભ કામો કરવામાં પાછાં
પગલાં નહીં ભરતાં મદદાઈ પકડીને સૌથી પહેલાં આગે-
વાન થવું, એજ કેળવાએલા સજ્જનોનું બુધણ છે, પણ
ફલાણો કરે તો હું કહું. કીંવા ધર્મનાં કે પૈસાના જીઠાં બાનાં
કાઠાંને એથી રહેવું, તે અભણ અને નામદાઈનાં લક્ષણ છે,
કારણ કે જુદિમાન પુરૂષોને કોઈપણ કામ કરવું અઘરું
પડે તેમ નથી.

પાઠ ૩ જો.

અવાચક પ્રાણીઓ ઉપર દયા અને ક્ષમા.

વસંતતીક્ષ્ણકા વૃત.

મુંગાં પણ અવનીમાં, મહા દુઃખ પામી ;

વાચા વિના નીજતાણું, કહે દુઃખ કોને.

પોતે વિમાથી મનમાં, દુઃખ સાંખી રહેછે;

મદના છકેત્ર જન તે, દુઃખ ક્યાં ગણેછે. ૨

રે માનવી દીલ દ્યા, રતિ માત્ર રાખો;

પરમેશ્વરી ડરિ ડરિ, બહુ પ્યાર દાખો. ૩

તેથી સદા જગ પ્રભુ, સુખ સદ્ય આપે;

અંખા કહે જન તણાં, દુઃખ સર્વ કાપે. ૪

સારગ્રાહક—હે ગુરુજી જેમ માણસો પોતાનું દુઃખ બીજને કહી શકેછે. તેમ બીજનું પ્રાણીઓ કેમ નહીં કહી શકતાં હોય?

વિદ્યાસાગર—બાપ તેને માણસોના જેવી, વાણી કે, વાચા નથી માટે.

સારગ્રાહક—એમને વાચા કેમ નહીં હોય વાં?

વિદ્યાસાગર—ઈશ્વરે તેમને માણસથી એટલી ઓછી શક્તી આપીછે માટે.

સારગ્રાહક—ત્યારે મુંગાં રહેવાથી તે અમુકાતાં નહીં હોય?

વિદ્યાસાગર—જે પ્રાણીઓને પ્રભુએ જન્મથીજ અ. અવાચક રાખેલાં છે. તેને કંઈ એવી અમુકાણુ આવડતી નથી.

સારગ્રાહક—ત્યારે માણસોમાં જે જન્મથીજ બંહેરાં કે મુંગાં હોયછે, તેને તો ઘણી અમુકાણુ આવેછે તેનું, કેમ હશે વાં?

વિદ્યાસાગર—આશંકા ઘણીજ ડાહ્યાપણુ બરેલીછે, બાપ તારા જાણવામાં તો હશેજ કે મનુષ્ય જાતિને ઈશ્વરે વાચા

આપેલી છે, તેમાં સેકડે એવું કોઈકજ અપંગ હોય છે, તે પોતાની જાતનાનું ખોલવું જોઈને તથા અપંગપણાના પડતા દુઃખનો વિચાર કરીને મનમાં એવું પામે છે, પણ બીજાં પ્રણીઓને તો કર્તાએ વાચ્યા આપેલીજ નથી, માટે તેમને એ બાબતમાં દીલગીર થવા જેવું ધારી શકાતું નથી.

સારગ્રાહક—એ તો ઠીક પણ બીચારાં એવાં પ્રણીઓ વાચ્યા વગર પોતાનું દુઃખ કોને કહે ?

વિદ્યાસાગર—બીન ઉપાએ સહન કરે.

સારગ્રાહક—એમનું કાંઈ માણસ પ્રત્યે ચાલતું હશે કે?

વિદ્યાસાગર—ના, ગમે તેવું મોટું પ્રણી હોય તે પણ માણસથી ડરેછે, અને જોમ નચાવે તેમ નાચેછે, અતોજ માર સાંમે છે. તથા વૈભવ કરવામાં પાછીપાની કાઢતું નથી.

સારગ્રાહક—તારે એવાં પ્રણીઓ પ્રત્યે માણસે તેવી રીતે ચાલવું જોઈએ?

વિદ્યાસાગર—દયા, ક્ષમા, અને શાંતિથી વર્તવું.

તુલશીદાસજીએ કહ્યુંછેકે.

दया धर्मको मूलहे, पाप मूल अभिमान;

तुलशी दया न छांडीए, जबलगी घटमे प्राण.

સારગ્રાહક—જે પ્રણીઓથી કાંઈ બધ કે નુકશાન થતું હોય, તેમની સાથે પણ એવી રીત રાખવી કે?

વિદ્યાસાગર—પોતાનો પ્રણી સાચવવાને ઇશ્વરે સૌને

સરખી સમજ શકતી આપેલા હોય છે, એટલે કોઈને મરવું કે દુઃખી થવું સાર લાગતું નથી, માટે તેવે પ્રસંગે એવાં બચવાળાં પ્રાણીઓ ઉપર કદાપી, એવી વર્તાણુંક ન રખાય તો કાંઈ હરકત નથી, પણ તેમ કરવામાં પ્રાણી-ઓની સ્વભાવીક ટેવનો વિચાર કરીને જોમ યોગ્ય લાગે તેમ કરવું, એ મનુષ્યજાતિનું ભુષણ છે.

સારગ્રાહક—બાપડાં, બોધલાં, અને કુંગાળ પશુઓને તેમના પાળકો પુરું ધાસ પણ ખવરાવતા નથી, પણ વૈતરું કરાવવામાં પાછીપાની કાઢતા નથી, તેમને કેવા જાણવા?

વિદ્યાસાગર—તેવા માણસો પશુના પાળક નહીં પણ શોશક સમજવા તથા ઘણી નહીં પણ કસાઈ જાણવા, કારણ કે ગજુ જોયા વગર, એકદમ પાંચમણ ને બદલે દસમણ ભાર ખેંચાવવો. એ કાંઈ એછો જુલમ કહેવાય નહીં, વળી આવીન પડેલાં જાનવરોને ભુખ અને તરશતાં માર્યા ટળવળતાં જોવાં એ નીર્દય માણસનું જ કામ છે, પણ તેવા જનો પ્રથમ પોતાના ઉપર સઘળો વિચાર કરાને પછી આવો કેર કરતા હોય, તો તેમને પોતાનો કુર રીવાજ જલદી પકડાઈ આવે.

સારગ્રાહક—એવી માઠી માલથી તેમને કાંઈ નુકશાન થતું હશે કે?

વિદ્યાસાગર—હા, જાતનો પતી તેમના ઉપર નારાજ રહે છે. અને તેના કોપથી, તેવા અધર્મીજનો મહા દુઃખ પામે છે.

સારથાહક—તારે એવાં વાચક પશુઓને આપણે કેવાં જાણવાં, તથા શું કરવાથી ઇશ્વર આપણા ઉપર પ્રસન્ન રહે વાર?

વિદ્યાસાગર—પશુની પરાધીનતા, જીંદગીને માણસે મનમાં વિચારવું જીંદગીએ કે તેમનો સમજા આધાર આપણા ઉપરજ રહેલો છે, તેમ આપણા સુખનો આધાર પણ તેમના ઉપર કેટલોક છે, પણ તે પરતંત્ર છે, અને માણસો તેમનાથી સ્વતંત્ર છે, માટે તેમને આપણે જમ દોરીએ તેમ દોરાય છે, ગમે તેટલું દુઃખ દેઈએ તોપણ તેમનું કશું ચાલી શકતું નથી, તેમ કોઈને, ફરીઆફરી, આપણને શિક્ષા પોંદ્યાડવાની તેમનામાં શક્તી નથી, કેવળ મુઠા માણસના સ્વપ્ના માફક અંતરમાં બળીનેજ રહેછે, વાચા અને વિચાર વગર શું કરે અને કોને કહે વાર, ફક્ત દુઃખ દેનાર ઉપર ઊંડો નીસાસો મુકીને, પોતાનું આયુષ્ય ટુંકું કરે છે, જ્યારે તેમની એવી સ્થિતિછે, ત્યારેતો આપણા મનને જરા દયાનો અંશ લાવીને વિચારવું જીંદગીએ કે શું ઇશ્વરે તેમને દુઃખ દેવાજ આપણને જન્મ આપ્યો છે? ના સમજે મળેલાં એવાં પ્રાણીઓનાં સુખ દુઃખનો ભાગ લેઈને સારાં કત્યો કરવા માટેજ આપ્યો છે, કેવળ પાળતાને પાળવું એતો રીતજ છે, પરંતુ જે પ્રાણી આપણા કથા ઉપયોગમાં આવતું નથી, તેવા પ્રાણીઓનાં દુઃખમાં ભાગ લેવો, એજ પરોપકારની રીત છે, જ્યારે એમ છે તેને બદલે ઉલટો તેમના દુઃખમાં

ઉમેરો કરવો એ મહા અધર્મ કહેવાય, માટે આ સારગ્રા-
હક અહંકારમાં આંધળા ન થતાં, એવાં અપ્રાચક પશુ-
ઓને પોતાનાં મિત્ર તુલ્ય ગણવાં, ને તેમના રક્ષણાર્થે
પોતાનું તન મનને ધન વાપરવા પાછું હકવું નહોં. ખરે
એમ કરવાથીજ ઇશ્વર સદા પ્રસન્ન રહે છે.

પ.૬૪ થો.

સ્વધર્મ શ્રદ્ધા વિશે.

વસંતતિલકા વૃત્ત.

જે ધર્મનીષ્ઠ જનને, સુખિયા પ્રમાણું	
જે ધર્મભ્રષ્ટ જનને, દુઃખિયા હું જાણું.	૧
જે ધર્મનીષ્ઠ જનને, પ્રભુ ભક્ત માનો;	
જે ધર્મભ્રષ્ટ જનને, ઇશ ભક્ત થાનો.	૨
માટેજ વીર સમજી, સત ધર્મ સાંગો;	
આંખા પ્રભોધ સમજો, સુખથીજ વાંગો.	૩

સારગ્રાહક—સ્વધર્મ અધા એટલે શું?

વિદ્યાસાગર—પોતાના પવિત્ર ધર્મનું એકનીષ્ઠાથી પા-
લણ કરવું તે.

સારગ્રાહક—આપણો ધર્મ સારો ના હોય તો કેમ કરવું?

વિદ્યાસાગર—ઇશ્વરને માનવાના માર્ગ દેશ દેશની રીત
ભાત પ્રમાણે અને લોકની સમજણ મુજબ જૂદા જૂદા
હોય છે, પણ મુળ માનવાપણું એકજ છે, માટે આ
સારો ને એ ખોટો એમ સમજી ધર્મભ્રષ્ટ થવું એ મુર્ખાઈ છે.

સારગ્રાહક—ધર્મશાસ્ત્ર કોણે અને શા કારણથી રચ્યાં હશે?

વિદ્યાસાગર—મહાપુરુષોએ પોતાની તીક્ષ્ણ બુદ્ધિવડે અને ધણો લાંબો વિચાર કરીનેજ બાંધ્યોછે, કારણ કે તે સ્તો પકડીને માણસો અધર્મી થતાં બચે.

સારગ્રાહક—તારે તો આ પૃથ્વી ઉપર અને આપણા આર્યદેશમાં ધર્મ સર્વથી ઘણા ધમશાણો મચી પ્રજાનો સંહાર વળે છે તેનું કેમ?

વિદ્યાસાગર—નબળાને જાણે મારે એસપ્રમાણું છે, તેવીજ રીતે કોઈ ધર્મના લોકની હાલત અવ્યવસ્થિતહોય તેને બીજા ધર્મના લોકો પોતાની રીત પકડાવવા માટે જોર-જુલમને મારફાડ કરેછે. એ સુધરેલા લોકની રીત નથી. ફક્ત અવિચારી, કાફર અને નાસ્તિકોનુંજ એ કર્તવ્ય છે.

સાહગ્રાહક—તેમને નાસ્તીક કેમ કહેવાય?

વિદ્યાસાગર—જો તેમનામાં ઈશ્વરને માનવાપાણું હોય તો પોતાના ધર્મ જોવાજ બીજાનો ગણવો જોઈએ, તથા સ્વધર્મ જન જોવીજ અન્ય ધર્મના લોકો ઉપર દયા અને પ્રીતી રાખવી જોઈએ, કારણ કે ધર્મ દેશી થવું તે ઈશ્વરને પ્રીય નથી, તેમ છતાં જ્યારે મદાંધ અને ધર્મીધ જનો નીચંતાથી ન ડરતાં એવો જુલમ ગુજારે તેમને ખરેખરો નાસ્તીક અને પાપી જાણવા.

સારગ્રાહક—આપણા દેશમાં મુર્તિઓને માનવાનો, અને બીજા લોકોમાં ખોદા કે ગોડને માનવાનો ચાલેછે, તે માનવાપાણું જૂઠું જૂઠું છે. એમ ન કહેવાય ?

વિદ્યાસાગર—આધાર જુદો છે, પણ હેતુ એકજ છે. આપણે મુર્તિઓને ઇશ્વર જાણી પુણ્ય એ છીએ. મુસલ-માનો ખોદાને ઇશ્વર માને છે, અને ખ્રિસ્તી લોકો શોડને ઇશ્વર માને છે, પણ કોઈ ધર્મમાં કર્તાને ન માનવો કે તેની શુભી ન કરવી એવો હેતુ નથી.

સારથાહક—મુર્તિઓને માનવાનો ખરો હેતુ શા હશે?

વિદ્યાસાગર—અસાની જીનોને ઇશ્વર ઉપર આકીન બેસાડવાનોજ વળી આણખ્ય કહે છે કે—

શ્લોક.

અત્રિદેવોદ્દીજાતીનાં, મુનીનાં તદોદૈવતમં;

પ્રતીમાસ્વરૂપબુદ્ધિનાં, સર્વત્રસમદર્શીતાં.

એટલે ટુંકી બુદ્ધિવાળાઓનું દૈવત પ્રતિમાજ છે, કેમકે તેને ઇશ્વરના ખરા સ્વરૂપનું જ્ઞાન નથી, માટે તેઓ પ્રતીમા વાંચી ઇશ્વરને માનીને તેની પુજા કરે છે, જેઓ સમદર્શી છે. એટલે કે સર્વત્ર આત્માને જોનારાઓ બધે ઠેકાણે દેવજ જુએ છે.

સારથાહક—જે લોકો પ્રતીમાને નથી પુજતા તેમને શું ઇશ્વર ઉપર આકીન નહીં હોય?

વિદ્યાસાગર—નહીં હોય એમ તો મારાથી કહેવાય નહીં. પણ વિદ્વાન માણસો જે જે ધારા કાઢે છે, તે ઘણું કરીને પુજા વિચાર કરીનેજ કાઢે છે, તો આર્પ દશમાં આ રીવાજ જે નીકળેલો, તે વિશેષ કરીને લાભ કર્તાજ હોયો.

જોષ્યે બીજા દેશમાં એને માટે કંઈ જૂદાજ રસ્તા હશે?

સારથાહક—ધાતુની કે પથ્થરાની કર્તરીમ પ્રતીમામાં સર્વ શક્તીમાનપણું સંભવતુ નથી, તોપણ આપણે તેને માનવી?

વિદ્યાસાગર—હોવે, જ્યાં સુધી સુર્ય ઉગ્યો નથી. ત્યાં સુધી ચંદ્રમાનું અજવાળું ખૂબ સુરત ભાગે છે. વળી અંધારા રાતે તારાઓનું તેજ પણ ઉત્તમ લાગેછે, તેમ ઇશ્વરનું ખરું સ્વરૂપ જ્યાં સુધી ઓળખાયું નથી, ત્યાં મુક્તિ તેની પ્રતીમારૂપી ખોટું સ્વરૂપ પ્રીય લાગવુજ જોષ્યે.

સારથાહક—એવું ખોટું સ્વરૂપ પુજવાથી શું ફળ ?

વિદ્યાસાગર—ખાટામાંથી ખરું જડે એ અનુભવ સીદ્ધ છે. જેમસર એસાકન્યુંતે કરતું જણાતા આકાશ મંડળ ઉપરથી પૃથ્વી ફરેછે. એવું સીદ્ધ કરી આપું, તેમ ઇશ્વરનીમીત મુર્તિને પુજવાથી કૃંવા રમણ કરવાથી, તેનું ફળ મળ્યા વગર રહેતું નથી, ઘણાજનો એને માનતાં માનતાં ખૂબ પ્રહ્લને ઓળખી ગયા છે. માટે પગથીએ પગથીએ પગ ટેક્યા શીવાય એકદમ થેકડો મારી મેડા ઊપર ચઢવા જઈએ, તો હાથ પગ ભાગી અપંગ થઈએ,

સારથાહક—તારે ક્યારે મુર્તિએને ન માનવી ?

વિદ્યાસાગર—ઇશ્વરનું સર્વ વ્યાપકપણું, નીરાકારપણું, અને સર્વ શક્તિમાનપણું, સમજાઈતે આપણી ચંચળ મનોવૃત્તિ દ્રઢ થાય ત્યારે.

સારથાહક—એતો ઠીક પણ હાલ આપણા આર્થ ધર્મની હાલત એક સરખી રીતે નથી, તેનું શું કારણ ?

વિદ્યાસાગર—દેશીઓના અંતઃકરણ અધ્ધ અને મલીન થઇ ગયાંછે, ઘણા મતીલા લોકો ભિન્ન થઈ ધર્મને છેક પંજેરી નાંખ્યોછે, સુધારામાં અપનારાઓ સ્વધર્મને તુચ્છ ગણી ઇંગ્લીશ ઢબ પર જવાની વેતણો કરેછે, પણ તેમનાથી નથી સધાતો ભાગ! કે નથી લેવાતો ભાગ! વળી ગોસ્વામી, શંકરાચાર્ય, જૈન, સહજાનંદ, વીગેરે ઘણા ધર્મી, અને ધર્મમાંથી પંથ નીકળેલા છે, તેથી અસાંન પ્રજા જાણેછે, કે આ ધર્મ સારો હશે કે પેલો, વળી મહાદેવમાં સત વધારે હશે કે હનુમાનમાં, એવા એવા વહેમમાં કુટાહ મરેછે, પણ ખરાની ખુબી જાણતા નથી.

સારગ્રાહક—એવું થવાનાં મુખ્ય કારણો શાં હશે ?

વિદ્યાસાગર—પરદેશીઓના જીલમ તથા સહેવાસ, અસ્થિર વૃત્તી, અને ઘણા મત એજ મુખ્ય કારણોછે.

સારગ્રાહક—ઘણા મતથી ધર્મને શું નુકશાન ?

વિદ્યાસાગર—કોઇપણ કામ ઘણા મત પડવાથી સીધું થતું નથી. તેમ ધર્મના કામમાં તે વિઘ્ન કર્તાછે માટે.

સારગ્રાહક—શું કરવાથી એક મત યાય વાડ ?

વિદ્યાસાગર—એક નિશ્ચય અને સંપ રાખવાથી ?

સારગ્રાહક—સઘળા આર્ય મિત્રો એક ધર્મી થવાથી તેમને તથા દેશને શાશા લાભ થાય ?

વિદ્યાસાગર—તેમના ઉપર કોઇનો ઉપદ્રવ નહે નહીં, દેશમાં સલાહ સંપ ચાલે, અને ધર્મની બાબતમાં સારા ખોટા-

પણું નહીં રહેતાં, ઈશ્વર ઉપર સૌનો એક સરખી રીત તે ભાવ રહે.

સારગ્રહક—પોતપોતાનો ધર્મ શીરતે સાચવવો ?

વિદ્યાસાગર—શુદ્ધ અંતઃકરણ અને દ્રઢ નિશ્ચય વડે પોતાંકો ધર્મ પાળવે, જે મિત્રો ગોળ ખાંડ સમજી એક મુકી અન્યને પકડે છે. તેમનાથી તે બેમાંનો એકે સધાતો નથી, અંને હમેશાં તેમના વિચાર સંકલ્પ વિકલ્પ વાળાજ રહેછે, માટે પ્રથમ આપણે જે ધર્મ અંગિકાર કર્યો હોય, તેને જીવતાં સુધી છોડવો નહીં. પણ ખરા પ્રેમ સાથે તેનું પાલણ કરવું એજ મનુષ્ય જન્મનું બુધણ છે.

પાઠ ૫ મો.

જાત્યાભિમાન અને સ્વદેશાભિમાન વિશે.

મનહર છંદ.

મિથ્યા અભિમાન તજી, દેહ તણો ગર્વ તજી;	
સ્વજનસુ વેર તજી, તજી વ્યભિચારને.	૧
જુઠને પ્રપંચ તજી, દામનો દમાક તજી;	
સ્વારથિયા મિત્ર તજી, તજી પાપ કામને.	૨
સ્વદેશાભિમાન સજી, વિદ્યા ભણી રૂપ સજી;	
સ્વજનસુ સંપ સજી, સજી સુ વિચારને.	૩
દેશના કલ્યાણ માટે જરેજોર આપ સજી;	
સજી હથિઆર શુરા, શત્રુપર ધાવને.	૪

કહે અંબાશંકરે તે, સત્ય સૌ સાચવળે;

એજ ખરો ધર્મ જાણી, કહું વિરા આપને. ૫

સારથ્રાહક—જત્યાભિમાન એટલે શું ?

વિદ્યાસાગર—પોતાનીજ જાતના બીજા મનુષ્ય મિત્રો
પ્રત્યે પ્રેમ અને સ્વલુકાઈથી ચાલવું તે.

સારથ્રાહક—આ ધર્મ પાળવાની શી જરૂર ?

વિદ્યાસાગર—આપણા સઘળા સુખનો આધાર મનુષ્ય
બાંધ્યોના અરસપરસ હેતુ બહાવ ઉપર રહેલો છે. અને
તેથી કરીને સ્વજન પ્રીતિ અને દેશમાં સલાશાંતિ ચાલે છે.

સારથ્રાહક—જત્યાભિમાન શ્રેમાં રહેલું છે ?

વિદ્યાસાગર—જાતીબાધ્યેને આમનસામન મદદ કરવા-
માં, તથા તેમના દુઃખ દાઝવામાં, ને સુખે પ્રસન્ન થવામાં.

સારથ્રાહક—જે આ ધર્મ ન પાળે તેમને કેવું જાણવા ?

વિદ્યાસાગર—નબળા અને કૃતઘ્ની જાણવા, વાંદર
સરખાં પશુમાં પણ જત્યાભિમાન રહેલું છે. અને મા-
ણસોમાં એ નહોતો તો તેમને પુંછડા વગરનાં પશુ જાણવાં.

સારથ્રાહક—વાંદરામાં આ ધર્મનો જીવરસો છે. એવું
શાથી સાબીત થાય વાર ?

વિદ્યાસાગર—તેમની સ્વભાવિક પ્રકરતીથીજ તે આ
ધર્મને અનુસરીને ચાલે છે. એમ કહીએ તો તે ખોટું નથી,
એક વખતે હું જંગલમાં કાંઈ વનસ્પતી લેવાને ગયેલા,
તેવારે એક ખેતરમાં વીસ પચીસ વાંદરનું ટોળું બેઠું હતું,
તે જોતો જોતો પાસેના આસોપાલવનાં પાન લેવાને હું તે

તરફ વળ્યો, તો તે ઝાડ ઉપર એક વાંદરાનું બચ્ચું રમતું હતું. તે બચ્ચાની મા મને દેખીને ટોળા ભિગી જતી હતી, અને હું પેલા બચ્ચાને નિચે રહીને ખેલાવા લાગ્યો. બે મીનીટ થઈ નહીં એટલામાં તો તે બચ્ચાની મા ત્રણમાર બુઢીયાને તેડી આવી, તેમણે પાછળથી આવીને મને ન-ખુરીયાં અને તમાચા મારવા લાગ્યા. હું તો તેથી રથવાયો બની ગયો. પણ મારી પાસે એક લાકડી હતી તે વિંઝતો વિંઝતો જીવ લેધને નાઠો. તોય પણ મારી પાછળ બે બુઢ પડેલા તે મારા સામું જોઈને ખુબ દાંત કકડાવે, અને ચાળા કરે પછી પેલી વાંદરી પોતાના બચ્ચાને લેધને ટોળા ભિગી જતી રહી. ત્યારેકે મારી પાછળ પડેલા બે બુઢીયા પણ નાશી ગયા, હું તો આ બનાવથી હજોજ વિરમય થયો અને વિચારવા લાગ્યો કે પશુની જાતીમાં પણ આટલું જાતસાબિમાન રહેલું છે.

સારશ્લાહક—આ ધર્મ એકલા દેશી મીત્રો પ્રતેજ પા-ળવો કે કેમ ?

વિદ્યાસાગર—મનુષ્ય કહેવાતા એવા સધળા જન પ્રત્યે આ ધર્મ પાળવાનો છે.

સારશ્લાહક—એમ કરવાથી સ્વદેશાભીમાનને બાધ ન આવે કે ?

વિદ્યાસાગર—ના—સ્વદેશાભીમાનને બાધ ન લાવતાં આ ધર્મ સાચવવો.

સારશ્લાહક—બીજા દેશના લોકો ગ્યારે આપણા ઉપર જીલમ કરે ત્યારે કેમ કરવું ?

વિદ્યાસાગર—સમગ્ર દેશના લોકોએ આ ધર્મ એક સરખી રીતે પાળવાનો છે. છતાં સામાવાળા આ માર્ગ મુજબ ન ચાલે તો, આપણે પણ સ્વદેશ પ્રેમના જીવન સાથે તેમના સામું ટકી રહેવું ઘટે છે. કારણ કે જેટલો સ્વદેશ અને દેશી મીત્રો સાથે આપણે સંબંધ છે. તેટલો પરદેશી જન સાથે નથી હોતો. માટે સ્વદેશી જન બાંધને આ ધર્મ વધારે અસરકારક અને પુષ્ટીકારક છે.

સારગ્રાહક—એવી રીતે ચાલવાથી કોઇને લાભ મળેલો ખરો?

વિદ્યાસાગર—હાવે, એવા દાખલા તો ઘણા જડે છે. પણ થોડા વખતના તાજ દાખલાઓ કહું કે જેથી તમારી શંકા તમો યથાર્થ રીતે સમજી શકો, જીએ મુસલમાન લોકોએ આપણને માર્યા, લુટ્યા, અને આપણી જંગી મમારતો તથા દેવદેવસ્થાનને બાગી કે તોડી નાખ્યાં, વળી આપણા ઉપર કેટલાએક વર્ષ સુધી રાજ્ય કોયડો ચલાવ્યો, વળી હાલના વખતમાં પણ આપણે પરદેશી રાજ્યની છાયા તળેજ છીએ, તે લોકોનો દેશ જો કે અહીંથી ઘણે દુર છે. છતાં કેવી અદ્ભુત રીતે અહીં આવીને આપણા રાજ કર્તાએને યુક્તી વડે કે લઢાઈ લઢીને હરાવ્યા. તેથી આ દેશની રાજ્ય લગામ તેમને હાથ ગઈ છે. એ પ્રમાણે પરદેશીયો આગંભલા મહાભારત કામથી કૃતેહ પામ્યા. તેનું મુખ્ય કારણ શોધી શું તો સ્વદેશ પ્રેમ અને જાત્યાભિમાન શીવાય બીજું સંભવતું નથી.

સારશ્રાવક—તે વખતે આર્ય મીત્રોમાં આ ધર્મનો જુસ્સો છેક નહિ હોય અને હશે તો આજ આપણી પર તંત્ર હાલત કેમ રહી વાર ?

વિદ્યાસાગર—ભાઈ છેક નહિ હોય એમ તો મારા કેહેવાય નહી. જે જે પુરુષોમાં હતો. તેવા દેશ દાઝક જનો મહર્ષિ પર્યંત તેમના સામા ટકી રહ્યા હતા; કે જેમના શુભ નામો જગ જાહેર છે. પણ વૈસાખમાસના સખત તાપથી પીડાતો અને તરશથી જેના કંઠ મળી ગયા છે. એવા મુસાફરને ચાપુ પાણી પાયાથી શું અસર થઈ શકે, તેમ આપણા દેશી જનોમાં ઘણા ભાગ આપ સ્વાર્થી અને બીકણુ હોવાથી તેમનામાં આ ધર્મનો જુસ્સો છેક નહિ હતો, માટે આર્ય દેશની ઘણી વસ્તીના પ્રમાણમાં સ્વદેશ રક્ષણ અને જાત્યાભીમાની મહાપુરુષોની સંખ્યા થોડી હતી. બલકે કંઈજ નહિ એમ કહીએ તો ચાલે. તો તેટલી જુજ સંખ્યાથી પરમુલકના ઘણા સંપીલા અને મરવાથી પાછા નહીં હો એવા અસંખ્ય માણસો સામે શી રીતે ટકી શકાય ? જો સર્વત્ર આ ધર્મ મુજબ ચાલ્યા હોત તો આપણા ઉપર પરદેશીયોનું કાવી શકત નહિ, એ નકી જાણવું. માટે સ્વદેશાભીમાન ને જાત્યાભીમાન એ મહત્ત્વ સદગુણો રાખવાની આપણી મુખ્ય ફરજ છે. ખરે એમ થશે તોજ હંધર સદા પ્રસન્ન રહેશે. અને ગએલું સુખ પાછું મળશે. એ નાંસંદેહ છે.

(૯૪)

પાઠ ૬ ઠો.

પતિજ્ઞા પાઠવા વિષે.

મનહર છંદ.

વિચારીને બાલો બાલ, ઘટે નહીં તોલ તેમાં;

વિચારીને બાલવાથી, મહા પદ પામશો.

વિચારીને કરો કામ, વિચારીને ધરો હામ;

દામ ધીરો વિચારીને, જેથી સુખ આટશો.

પાળો નીજ પાળકને, ખાળો મતિ હિંસકને;

ટાળો તકરાર તમે, જેથી કુખ વામશો.

બાળો રહેમ નજરથી, બાળો રનેહ કપણથી;

ચળો ચતુરાઈ તમે, મેદો જેમ ચાળશો.

પણ ભાઈ પાળો તમે, પાળો પાળો ફરી કહું;

સુખથી જે વેણ વધ્યા, જીવ જતાં પાળશો.

થુંક્યું ન ગણાય તેમ, પણ પાછું પેસે નહીં;

પેસતાં તો પટ દેધ, લાજથી નમી જશો.

કહે અંબાશંકર તે, ધ્રુવતાથી ધારી જીએ;

હારો સઉ વિત્ત પણ, વચન ન હારશો.

વિદ્યાસાગર—શીબ્ય સારગ્રાહક આપણા મનથી લીધેલું
પણ જીવતાં સુધી પાળવું જોઈએ?

સારગ્રાહક—તે પાળવાથી વિપ્ર થતું હોય, કિંવા તે
પાળી શકવાની શક્તિ નાહોય તો કેમ કરવું?

વિદ્યાસાગર—વિપ્ર થશે કીવાં પાળી નહોં શકાય એવી
પ્રતિજ્ઞા કરતી વેળાએ ખુબ વિચાર કરવો જોઈએ કે

લીધા પછી પસ્તાવું પડે નહીં સારાં કામની પ્રતીક્ષા પાળવામાં વખતે મહા મહા આપદાઓ વેઠવી પડે તોય શું થયું, હરીચંદ્ર રાજાને સત્તને માટે નીચનો આશરો લેવા પડ્યો, અને રાજાને યોગ્ય નહીં. એવાં હલકાં કામ કરવાં પડ્યાં. તોપણ પોતે લીધેલી સત્ત પ્રતીક્ષાથી છુટો પડ્યો નહીં. તો ઈશ્વરે તેને સાંઝે કૃપા આપ્યું.

સારથાહક—પતીક્ષા પાળવીજ નોંધએ એમ શા માટે?

વિદ્યાસાગર—માણસ જાતને ધર્મને રસ્તે દોરવા સાંઝે તથા સ્વદેશાભીમાનના જીવસાને ટકાવી રાખવા સાંઝે અને મનુષ્ય જન્મની અવ્યય કીર્તિ સાંઝેજ તે પાળવાની ધણી જરૂર છે.

સાથરહક—પતીક્ષા તોડનારને શું નુકશાન ?

વિદ્યાસાગર—ઈશ્વર રૂઠે છે, બ્યવહારમાં ધીર ઓછી થાય છે. સુસ્ત માણસો તેનો વિશ્વાસ કરતાં આંચકો ખાય છે. તેમ તેમનાથી ધા મારીને કંઈ શુભ કામ થઈ શકતું નથી, અને જગતમાં કંઈ સારી નામના મેળવી શકતા નથી, ફક્ત જેમ તેમ કરીને પોતાનું જીવતર બુમાવવું પડે છે.

સારથાહક—સોગત ખાવા એ પ્રતીક્ષાના રૂપમાં ગણી શકાયકે નહીં.

વિદ્યાસાગર—ભાઈ સોગત અને પ્રતીક્ષા એ એક રૂપ નથી, પણ પાસેના સંબંધી જેવાં છે, પ્રતીક્ષા કરવી એટલે જ કામ કરવામાં પોતાના અંતઃકરણનેજ સાક્ષી રૂપ રાખીને તે કલ્પ કરવાનો એક નિશ્ચય કરવો તે, અને

સોગન ખાવા એટલે સાચા જીહ્વાના ખરાપણા માટે દેવ કીંવા વહાલી વસ્તુને વચમાં રાખીને ભોલવું તે.

સારગ્રાહક—કેટલાએક જનો જીહ્વા પ્રતીક્ષા અને જીહ્વા સોગન ખાતાં ખોતા નથી તેમને કેવા જાણવા ?

વિદ્યાસાગર—ફુજ, કતપ્ત્રી, અને આત્મધાતી જાણવા.

સરાગ્રાહક—એમ કેમ ?

—વિદ્યાસાગર—તે જીહ્વા પ્રતીક્ષા વડે ઇશ્વરને તથા બીજા માણસને ઇગેછે. પોતાનું પ્રતીપાદન કરવા કીવાં કાંઈ લાભ મેળવવા માટે તેને આવા પાપમાં ફસાવું પડેછે. એ ઇશ્વર પ્રીય નથી, જે સખસ પોતાનો કરેલો કાયદો (ભોલ) પાળતો નથી તેવો માણસ સર્વ શક્તિમાનનો પવિત્ર કાયદો પણ પાળી શકતો નથી, તેટલા કારણથીજ તે ઉપરના કલંકને પાત્ર થાયછે.

સારાગ્રાહક—તારે માણસોએ કેવી રીતે ચાલવું જોઈએ ?

વિદ્યાસાગર—આ દુનિયામાં સુખી થવાના રસ્તામાં એક પ્રતીક્ષા પાળવાનો રસ્તો પણ મુખ્ય છે. કારણ કે તેને અનુસરવાથી આરંભિલું કામ ત્વરાથી થાયછે. વળી તેથી દેશપતી અને જગતપતીના પવિત્ર કાયદા પાળવાનું જ્ઞાન સતેજ થાય છે. પાપ કર્મથી સદા ડરતા રહેવાય છે. તેથી કોઈપણ ગુનામાં ફસાતા નથી, ગમે તેવી ફુજ આદતો તેના વડે છોડી શકાય છે. મિત્રતા વધે છે, અને શત્રુઓ તેનું નામ સાંભળીને કંપેછે, આ દુનિયામાં જ્યાં ત્યાં પ્રતીક્ષા પાળનારનોજ વિજય છે. માટે મનુષ્ય મિત્રોની

(૯૭)

કરજો છે કે, શુભ કામો કરવા માટે એક નિશ્ચયથી સદા
તત્પર રહેવું, મહાગતે પણ પતિસા ભંગ થવું નહીં, એજ
અરૂં પુરુષાર્થ છે.

પાઠ ૭ મો.

સ્વજ્ઞાતી સંપ અને સુધારો.

દોહરા.

સ્વજ્ઞાતીનો સંપથી, ઉદ્ય કરો સૌ જનઃ

મિથ્યા કુળ મોટમ તણો, ગર્વ ધરો નહીં મન. ૧

નિર્લજ ગાવાનું તણે, પણ રોવાનું તેમ;

જીવમી નાત વરા તણે, માન વધે નહીં એમ. ૨

બાળલગ્ન બાવે તણે, વળિવૈધવના કુખ;

સમજીને તજશે સદા, તારે થાશે સુખ. ૩

કો'છો પણ કરતા નથી, એ મોટોછે દોશ;

કુઃખ વળતી આવી પડે, શને જોવા જોશ. ૪

માટે સજ્જન સૌ મળી, કરો પુન્યનાં કામ;

મનમાન્યું સુખ ભોગવો, રહેશે જગમાં નામ. ૫

ધારા સારા બાંધીને, ચલવો જ્ઞાતી નાવ;

હિત શીક્ષા અંબા ભણે, નેપર રાખો બાવ;

સારગ્રાહક—સ્વજ્ઞાતી સંપ એટલે શું?

વિદ્યાસાગર—પોતપોતાની નાતમાં સૌ જોડે હજીમ-
જીને ચાલવું તે.

સારાગ્રાહક—એમ કરવાથી શાશ લાભ થાયછે?

વિદ્યાસાગર—બીજી નાતના લોકોમાં આપણાં વખાણ થાયછે, બ્વહારે રૂડી રીતે ચાલેછે, ઇશ્વરે સદા પ્રસન્ન રહેછે. અને આપણી સારી ચાલ જોઈને બીજા પણ સુધરે છે. તેથી દેશને પણ મોટો લાભ છે.

સારાગ્રાહક—શું કરવાથી આ ધર્મ ખરાબર પાળીશકાય?

વિદ્યાસાગર—સાતી બાઈએને અરસપરસ મદત કરવાથી, તથા પડતી અડચણો ખસેડવાથી, અને સાતીના રૂલને અનુસરીને ચાલવાથી આ ધર્મ પાળી શકાયછે.

સારાગ્રાહક—આ ધર્મ ન પાળે તો શું નુકશાન?

વિદ્યાસાગર—ઇશ્વર કોપે, સુધરેલા લોકમાં આપણી નીંદા થાય. અને બ્વહારે રૂડા રીતે ન ચાલતાં ઘણી આપદાઓ ભાગવવી પડેછે, વળી એકનુ જોઈને બીજા પણ બગડે છે, તેથી બીજા સહેવાથી દેશી મિત્રોમાં સજો પેશીને દેશની ખરાબ સ્થિતિ થાયછે.

સારાગ્રાહક—સાતીના રૂલ કદાપી નુકશાનકારક હોય તો કેમ?

વિદ્યાસાગર—પોતાની નાતના પાંચ ડાહ્યા અને પંકાતા માણસોએ આગળ થઈને ગામ પરગામથી સાતીલા સંજ્ઞાઓને પત્રીઓ લખી તેડાવવા, પછી પોતાની નાતમાં ચાલતા કુટુંબ રીવાજોને ટાળવાનો એક મતથી ઠરાવ કરવો, અને તેને બદલે સુધ્ધ તથા સુખકર રીવાજો પસાર કરવા, પછી તેને અનુસરીનેજ ચાલવાનો એક નિશ્ચય કરવો

બાદ તે ઠરાવ અમલમાં લાવવો પછી જે સખસ એ કાયદા પ્રમાણે ન ચાલે, તેમને સાતીનો રૂલ તોડ્યા બદલ અમુક શિક્ષા ઠરાવવી, એટલે ખોટા રૂલથી નુકશાન થવાનો ભય રહેશે નહીં.

સારથાહક—પ્રસંગ વગર સાતીજનોને ભિગા ફરવાનું શી રીતે બની શકે ?

વિદ્યાસાગર—એહિ, ભિગા થવાના પ્રસંગ ઘણા આવે છે, કોઇને ત્યાં વરાવાજન વખતે આપણા પ્રાંતમાં દેશ માત્રન, કે નાત તેડવાનો રીવાજ છે, તે વખતે ઘણાજનો ભિગા થઈને એકબીજાની બડાઇ કે નાગી પંચાતો કરેછે, તથા આડા અવજા ફરતા ફરીને નકામો વખત કાઢેછે, પછી જુઠી મોઠાઇ મળવનારને ત્યાં સારી રીતે મીઠાંન ગ્રાપટીને સૌ વેરાઇ જાય છે, તે કરતાં તો તેવા અવસરે એકઠા થએલા જનો જે પોતાની નાતમાં વપરાતા જુલમી રીવાજો નાબુદ કરવાનો પ્રયત્ન કરતા હોય, તો બેશક તેમને મોટો લાભ થાય.

સારથાહક—આ કામમાં મુખ્ય કોને આગેવાન થવું ઘટે છે ?

વિદ્યાસાગર—નાતમાં પંકાતા એવા પટેલોએ.

સારથાહક—શા કારણથી ?

વિદ્યાસાગર—દરેક નાતના પટેલો ધણું કરીને જથા વાળા, તથા ભાંજગડ પતાવામાં કાબેલ હોય છે, તેમજ ખટપટીઆ પણ પહેલા નંબરના, અને પોતાની નાતની

ગુણ કે ઉઘાડી વાતથી તેઓ ઝરેખરા પ્રવિણ હોયછે, તેથી તેમના જોટલું બીજાનું ચાલી શકતું નથી માટે.

સારથાહક—તેમને આ વાત પસંદ ન હોયતો કેમ?

વિદ્યાસાગર—સારીચાલ સૌકોને પસંદ હાયછે, એતો સ્વભાવીકછે, છતાં જાણીયુજીને પોતાના અલ્પ સ્વાર્થ તે માટે આખી નાતનો જીવ બગાડવો એ તેમની લાયકી નથી, અથવાતો જીના વિચારને વળગી પડી પોતાની માઠી ચાલ ન તજવીએ કાંઈ ધર્મશાસ્ત્રની રીતથી જીઓ કહુંછેકે,

देशकालानुं सारेण. कर्तव्यं नान्यथा क्वचित्,

માટે નાત પટેલોએ દેશકાળને અનુસરીને પોતાના તથા સ્વજ્ઞાતીના સુખને સારૂં નાતમાં ચાલતા દુઃખદાયક રીવાજોને ટાળી, સારી નામના કાઢવી એ તેમની ફરજછે.

સારથાહક—તેમણે શીશી બાબતમાં સ્વજ્ઞાતીમાં સુધારો કરવો ઘટે છે. અને તે કોની મદતથી?

વિદ્યાસાગર—વિદ્વાનો અને ધર્મશાસ્ત્રના મતથી વર્તમાનકાળને અનુસરીને. તેમણે નીચેની બાબતો સુધારવાનું લક્ષમાં લેવું ઘટેછે, કન્યા લેવાદેવાનો ચાલ કેટલાક કુળ ઉપર આધાર રાખીને લેછેકેદેછે, તે ચાલ નીકળ્યો હશે તો સારા વિચારથી, પણ હાલ ઉત્તમ કહેવાતાં એવાં કુળ ધણી માઠી અવસ્થામાં દીકામાં આવેછે, તેનું મુખ્ય કારણ એજકે આચાર વિચાર તથા વિદ્યાની નાસ્તી થકીજ માટે તેવાં પોગળ કુળની મોટાઈમાં અંજાઈ પડી દીકરીને હેસી હાથના કુવામાં ઝંપલાવી નહીં. મતજબ કે

એમ કરવાથી પુત્રી માહા દુઃખ પામેછે. તે કરતાં તોવરનાં સારાં આચરણ વિદ્વતા, અંચળાઈ અને નીરોગીપણું જોઈને કંન્યાનું દાન દેવું એ ઉત્તમ અને સુખ કર્તાં છે. માટે એ બાબતમાં એટલો સુધારો કરવો બાજબી છે,

સારગ્રાહક—એ સંબંધમાં બીજી શેશા બંદોસ્ત કરવો જોઈએ?

વિદ્યાસાગર—બાળલગ્ન તથા કંન્યાવીક્રય કસારને નાત ખહાર મુકવો, કે તેને માટે અમુક દંડની શિક્ષા કરાવવાની જરૂર છે.

સારગ્રાહક—દીકરા દીકરીનાં લગ્ન ક્યારે અને કેટલી ઉંમરે કરવાં જોઈએ?

વિદ્યાસાગર—છોકરાની ઉંમર ઓછામાં ઓછી પંદરેકે વીશ વરસની થાય ત્યારે, અને દીકરીની ઉંમર નવથી તેર વરસની થાય ત્યારેજ લગ્ન કરવાનો રીવાજ રાખવો એ ઉત્તમ રીત છે,

સારગ્રાહક—બાળ લગ્ન કરવાથી શું નુકશાન?

વિદ્યાસાગર—તેમ કરવાથી વર વધુનો ગ્રહસ્થાશ્રમ રૂડી રીતે નહીં ચાલતાં નાના પ્રકારની હાનીઓ પેદા થાય છે.

સારગ્રાહક—પુત્ર તથા પુત્રીની લાયક ઉંમર થતાં શુધા તેમને શું શીખવવું?

વિદ્યાસાગર—છોકરાને સારી જગ્યા જાતની વિદ્યા બાળાવી ગ્રહસ્થાશ્રમ વગર હરકતે ચલાવી શકે તેવો કેળવવો. અને દીકરીને તેની માએ ઘરકામમાં પ્રવીણ કરવી, તથા

(૯૨)

સારાં નિતીનાં પુસ્તકો વાંચીને સમજી શકે, અને ધરખંડ
રચનો હીસાખ રાખી શકે, તેટલી કેળવણી કુંબાશાળા મા-
રફત કીંવા બહેલાં માતાપીતાએ આપવી, વળી કુટવા
રડવા ઉપર તેને અભાષો બતાવવો, અને ભુત, નજર
વગેરે ખોટા વહેમોનો નાશ કરી, વિવેક શીખવવો, તથા
પારકાં/પોતાનાં શી રીતે કરવાં અને પતીની સાથે કેવી રીતે
જુલોડવું, વીગેરે બાબતોથી દીકરીને જાણીતી કરવી.

સારથાહક—એતો ઠીક પણ સાતી ભાજનનો કર સા-
તીમાંથી શી રીતે એછો કરવો, અને રાખવાથી શું નુક-
શાન છે વાર?

ધિદ્યાસાગર—આ રીવાજ ફક્ત ઊંછાંછળા સ્વભાવનો
તથા ગાંડી મોટાઈનો છે. એનું કૃષ્ણ ખોળીશુંતો પોતાના
બાળબચ્ચાંને કરજનો બાર જીવતાં સુધી એમવાનુંજ છે,
વળી એવી તુચ્છ મોટાઈ મેળવવાની આતર કેટલાએક
જનો કુંબા વિક્રય કરેછે, કારણ કે ધરના કુર્બાન માણસને
પોતાની નાત જમાડવા જેટલું વિત્ત હોતું નથી, ને બવ-
હારમાંતો સૌની ખરાબર રહેવું પડેછે. માટે પોતાની બેહેન
કે દીકરી પેચીને તેના ઉત્પન્ન વડે નાતને સંતોષી જશ્યાપટે
છે, અરરર! આશું મોટો અધર્મ નથી, રૂધીર મોંસના
પૈસાથકી જમવું ને જમાડવું એને શું ધર્મશાસ્ત્ર મોટું પાપ
ગણતું નથી? મતલબ કે ગણેછે, પરંતુ મતીલાને પેટ
બરા સાતીબાઈએ તેને ક્યાં ગણકારેછે વાર. પણ તેવા-

જનોએ સમજવું ધટે છે કે એક દીવસની વાળુખાતર બ-
 વોબવ નરકમાં બટકવું, તે કરતાં તો રસનાને એવા ખોટા
 સ્વાદમાં ન લલચાવવી. એ વધારે સારું છે, આ જુલમી
 રીવાજ સાતીમાંથી ટાળવા માટે પટેલોએ તથા બીજા
 સુમિચ્છક જનોએ મોખરે થવું ધટે છે, એવી રીતે કે પ્રથમ
 પોતાને ઘેર કુંઠ અવસરે આવે, તે વેળાએ ચાસે બ-
 દલે એક નાત કરીનેજ ચલાવવું કે તેમનું દેખાદેખી રૂ-
 કાને ઓછું ખરચ કરવાનું મન થશે, અથવાતો તેને માટે
 એવા કાયદો પસાર કરવો કે આપણી સાતીમાં અમુક
 અવસરે એકજ નાત કરવી, નાત મોટી હોયતો એક અવ-
 હારજ કરવો, પણ એકથી વધારે દીવસ જમવા જમાડ-
 વાનું રાખવું નહીં, અને કોઈ સંપત્તી વગર કરજ કરીને કે
 મીલકત વેચીને વરો કરશે, તેને ત્યાં નાત કે ટાળ જમવા
 આવશે નહીં, પણ તેવાજનોએ ફક્ત સગાંસબંધીને જમા-
 ડીનેજ ખુશી થવું, તેમાં કુંઠ નાત બાધ ગણવાની નથી,
 એવી રીતે સવડ મડતા સમ્રાજા સારા રીવાજો દાખલ ક-
 રીને, થોડે થોડે આ ખોટો ચાલ કમી કરવો જોઈએ, એ
 સાતીના કર્તા કારવતા સુમિચ્છકજનોનું મુખ્ય લક્ષણ છે,
 સારજાહુક—એમ કરવાથી શો ફાયદો થાય ?

વિદ્યાસાગર—કમાણી જણાઈ આવે છે, આપત્તી વ-
 ખતે પૈસો ઉપયોગમાં આવે છે, અને શાહુકારનાં ઘર ગણ-
 વાં પડતાં નથી, સ્ત્રી પુત્રાદીકનું બરણ પોષણ સારી રીતે

થાય છે. કૃત્યા વીરુધ્ધ જોવા માહા પાપમાં ફસાવું પડતું નથી. દેશમાં દોલત વધે છે. અને નિયંતા પ્રભુ સદા પ્રસંન રહે છે. વગેરે પણ કાયદા થાય છે.

સારગ્રાહક—વિધવા સ્ત્રીઓને માટે શો બંદોબસ્ત કરવા જોઈએ ?

(૧) સાગર—વિધવા સ્ત્રીનું ભરણપોષણ તેનાં સાસરી-યાંએ કરવું જોઈએ, અને ત્યાં કોઈ નાહોયતો તેના પીતાના વંશનાએ કરવું જોઈએ, પણ જોની ઉમર નાની છે, અને તે કદાપી પુનઃલગ્ન કરવાની ખુશી જણાવતી હોય, તો શાસ્ત્રાધારને અનુસરીને કરવું લાયક છે, કારણ કે તેમ નહીં કરવાથી ધણોજ અધર્મ થાય છે, કે તે જોઈ અથવા સાંભળીને કમકમાટ ઉપજ્યા વિના રહેતો નથી, માટે આ વખતમાં તેનો પણ કાયદો કાઢવો જરૂરનો છે, એવી રીતે કે અમુક વરસની સ્ત્રીનુંજ પુનઃલગ્ન કરવું જોઈએ, તેથી વધારે ઉમરની કે પ્રજા થએલી એવી સ્ત્રીનું થશે નહીં, પણ આ ધારો બહાર પાડતા પહેલાં આગેવાન જનોએ એટલો વિચાર કરવો જોઈએ કે સ્ત્રીઓ નીરંકુશ થઈ જાય નહીં, શૌદ્રની રીત મુજબ કે બીજી હલકી વરણોની માફક એકને પડ્યો મુકી બીજાને, અને તે ન ગમ્યો એટલે ત્રીજાને, એમ અવ્યવસ્થીત ન થતાં એક નીયમમાં રહે તેમ કરવું, માટે આવાં કામ ઘણી બારીક નજરથી કરવા લાયક છે.

(૯૫)

સારગ્રાહક—એવાં ધાર્મિક કામો કરવા પાછળ સ્તાતી ભાઈઓની ઉલટ ક્યારે વધે વાર ?

વિદ્યાસાગર—સ્વસુધારો, અને એક સંપત્તીજી આવાં કામો થઈ શકેછે, માટે સૌ મિત્રોએ જાતે સુધરીને એક સંપત્તી કુધારાના પગલાં સ્તાતીમાંથી ટાળવાં જોઈએ. ખરેખર એમ કરવાથીજ ધધર સદા પ્રસન્ન રહેશે.

પાઠ ૮ મો.

પરસ્ત્રી ભાવ નિશેધક.

દોહરો.

- પ્રીત પર દારાનણી, કરો નહીં કોઈ જન;
કરશે તો દુઃખ પામશે, સાચું કહું વચન. ૧
- માન તજ માયા તજે, તજે અંગનું વિત્ત;
અંતે નરકે સંચરો, માનો એજ અચિત. ૧૨
- માટે શાણા સમજીને, તજે તમે અભિચાર;
હિતોપદેશ અંગા તણો, વાંચી કરો વિચાર. ૩

સારગ્રાહક—પરસ્ત્રી ભાવ એટલે શું ?

વિદ્યાસાગર—આપણો હક નથી એવી બીજાની સ્ત્રી જોઈને તેના રૂપ, રંગ, કે ગુણથી લલચાઈ જઈ મનુષ્ય ધર્મ વિરુદ્ધ તેના ભણી ખોટી નજરથી જોવું તે.

સારગ્રાહક—એવી નજર રાખવામાં કાંઈ દોષ હશે કે ?

વિદ્યાસાગર—હા, એમાં પણ ઘણો દોષ છે, જે માણસ

આ દોષનો દરકાર નહીં રાખતાં મરણ પ્રમાણે અને રીતથી હલકું પગલું ભરેછે. તેને પશુથી પણ હલકો માણસ જાણવો.

સારગ્રાહક—એનું શું કારણ ?

વિદ્યાસાગર—સ્ત્રી પુરુષનો પત્રીત સંબંધ ધર્મ શાસ્ત્રને અનુસરીને થાયછે, એ બંધનમાં બંધાયા બાદ એક બીજાથી છુટા થવું, કોવા ખરો પ્યાર મુકીને ખોટા પ્યારમાં ફસાવું. એ પશુવત સંબંધ થયો માટે.

સારગ્રાહક—એમ કરવાથી માણસ શું પશુ જેવો થઈ જાયછે ?

વિદ્યાસાગર—ના, તેના શરીરનો ધાતુ બદલાઈને પશુ જેવો થતો નથી, પણ તેની એવી કૃતીથીજ તે પશુથી હલકો જાતનો ઠરેછે.

સારગ્રાહક—મારે માણસે કેવી રીતે ચાલવું,

વિદ્યાસાગર—દરેક માણસે પોતાના મનની શક્તિએને હૃદયી જાદુ બેહેકાવી ન દેતાં બેહેન દીકરી માફક બીજા સંબંધની સ્ત્રીઓ ઉપર નીર્મળ નજરથી જોવું એજ ખરું મુનશત્વ છે.

સારગ્રાહક—પોતાની સ્ત્રી ઉપર પણ એવી નજર રાખવી ?

વિદ્યાસાગર—ના, માફક કહેવું એ પરસ્પરી માટેછે કંઈ સ્વપત્ની માટે નથી, પોતાની સ્ત્રી સાથેતો ગ્રહસ્થાનમનની રીત મુજબજ ચાલવું. કારણ કે તેની સાથેતો આપણે સ્ત્રી પુરુષના નીર્મળ સંબંધથી બંધાએલાજ છીએ,

સારથાહાક—કેટલાએક આર્થ મીત્રો આધર્મ મુજબ નહીં ચાલતાં પરણેલી સ્ત્રીનાં ત્યાગ કરી ભેગાં પુન્યાશી થઈ જાય છે તેનું કેમ?

વિદ્યાસાગર—જે પુરૂષ સદ્ગતીની આશાએ કીર્તિ મહસ્થાપનના કંટાળાથી પોતાનાં સ્ત્રી પુત્રાદીકની રાજી. ધા શીવાય, તથા તેમનું મન મનાવ્યા વગર ભેગાં કે સંવરત ધારણ કરે છે, તેમની સઘળી સારી આશાઓ ઊંધી વધે છે. એટલું જ નહીં; પણ લૌકીક અપવાદ તથા પરમ કપાળું ધરના ઠગભગતમાં ગણાય છે, વળી આપણું શાસ્ત્ર પણ તે બાબતની સાફ નાપાડે છે.

સારથાહાક—શાંશાં કારણોથી વીધથી પુરૂષોનાં મનની તૃપ્તિ નહીં થતાં પરસ્ત્રી શેવવામાં સદા ઉમંગ ધરાવતું હશે?

વિદ્યાસાગર—અનીતિ દુઃરજ્યુદ્ધિ અને દેશની ખરાબ લગ્ન રહી, એજ અસાનીજનોના મનને સ્થિતિમાં નહીં રાખતાં, જીવતે છતે નરકના ખાણમાં ઝંપલાવે છે, વળી નીરભાગી પુરૂષો તેના હાથે કરીને ભોગ થઈ પડે છે, માટે પર સ્ત્રીના રૌ રૌ નર્કને સ્વર્ગ માનનારા એવા પાપીઓને પ્રિફાર છે.

સારથાહાક—લગ્ન રહી આધર્મને શાખાધ કરે છે?

વિદ્યાસાગર—આપણા પ્રાંતમાં બીજા સુધરેલા દેશની માફક કીંવા સાસ્ત્રાધારને અનુસરીને દીકરા દીકરીનાં લગ્ન થતાં નથી, ફક્ત સ્વાર્થી માખાપો પોતાનાં ગ્રાજવાં ભરવામાં પાછુંવાળી ન જોતાં, સાત વરસની કન્યાને સાઠ વરસના પ્રેસા વેરે પરણાવી દે છે, અથવા તો સારી ગુણીયલ કન્યા

(૯૮)

ને અમૃતલાલનો જોડો મેળવી ધણા ખુશી થાય છે. એવી રીતે સરને નખજું અને નમજાને સાંઝે મળે, તેથી પણ ધર્મ અને નિતીનો માર્ગ માણસો જાળવી શકતા નથી.

સરચાહાક—તારે શું કરવાથી આ ધર્મ ખરાબર રીતે પાળી શકાય વાંચે ?

વિદ્યાસાગર—૬૪ અને નીર્મળ મન રાખવાથી, તથા ખરાબ લગ્ન રૂઢિને ટાળવાથી, અને શાસ્ત્રકે સુધરેલી રીત મુજબ સદાચરણી થવાથી આ પવીત્ર ધર્મ ખરાબર રીતે પાળી શકાય,

પાઠ ૬ મો.

“ સમય વર્તે સાવધાન.”

શ્લોક,

મતેશોકોનકર્તવ્યો, મદિવ્યંનૈવચિંતન;

વર્તમાનેનકાલેન, પ્રવર્તેતેવિચક્ષણા. ૧

સૌરચાહાક—યુરુ ઉપરના શ્લોકનો શો અર્થ થતો હશે વાંચે ?

વિદ્યાસાગર—એ શ્લોકનો અર્થ એટલોજ છે કે ચાલતા વખતને અનુસરીનેજ વિચારણા પુરવી ચાલે છે, વળી સમય વર્તે સાવધાન એ વાક્ય સમયમુચક છે. એટલે કે સમય વર્તવાને સૌએ તૈયાર રહેવું.

સારચાહાક—સમય વર્તીને ચાલવાથી શું ફળ ?

વિદ્યાસાગર—આપણે કોઈ પણ આપદમાં ફસાઈએ નહિ.

(૯૪)

સારગ્રાહક—એમ કરવાથી આપણા બાપ દાદાએ ક-
રેલા નીયમનો ભંગ થતો હોય તો કેમ ?

વિદ્યાસાગર—આપણા બાપ દાદા તો સમો જો વિ-
ચારીનેજ પગલું ભરતા પણ હાથ આપણે તેમની પ્રજા
માડરની માફક મીઠ્યા ટેક છોડતી નથી, માટેજ દી પ્ર-
તિદીન હલકી સ્થિતીમાં પડતા જમણે છીએ. તેમણે તો
આપણા માટે સારા મુગમ રસ્તા કાઢી મુકેલા છે, પ્રથમે
તો મથાજાનું વાક્યજ્ઞ યાદ લાવો, તેથી તમારા મનની ચું
કા દુર થશે, માટે તેમના હુકમ મુજબ આપણાથી તે-
મના નીયમ તો ભંગ થતો હોય તો તેનો કાંઈ દોષ નથી.

સારગ્રાહક—એમ કેમ ?

વિદ્યાસાગર—મજીની હાલત એકને એક સ્થિતીમાં હ-
મેશાં રહેતી નથી, જેમ જેમ વર્ષો જતાં જાય છે તેમ
તેમ વિદ્યા કળા; રાજ નિતી, લોભની હાલત, તેમના સ્વ-
ભાવ અને બાપામાં પણ ફેરફાર થતો જાય છે, પૃથ્વીનો
રસકસ અને ગુણ વગેરેમાં ધણોજ તફાવત પડતો નજરે
પડે છે. આજથી સોવરસ ઉપર આ દેશના લોકની હાલ-
ત કેવી હતી, અને હાલ કેવી છે. વળી તેથી ફેલાતાં
વખતમાં કેવી હતી, તેનું અવલોકન કરતાં માલુમ પડે છે કે
દેશની બાહ્યાંતર સ્થિતી દીવસે દીવસે કુદરતી નીયમે બદ-
લાતી જાય છે, તેમ આપણે પણ કેટલાએક જીવતા રીવા-
જથી ઘણા દુઃખી થઈએ છીએ. કોવા તેને વળગી રહે-
વાથી બીજા મુધરેલા દેશમાં આપણી ચરમા ધાય છે,

માટે આપણા ધરડા સુખિચ્છકોના હીતવચન પ્રમાણે તેમાં સુધારો વધારો કરવો એ આપણી ફરજ છે.

સારગ્રાહક—તે પ્રમાણે ન કરીએતો શું નુકશાન?

વિદ્યાસાગર—આપણી તથા આપણા બાળ બચ્ચાંની ધર્મજીવન દશા થાય છે. અને એવી વર્તણૂંક રાખવાથી, હજી આપણા માનવંતા દેશ ઉપર મોટી એવનું આચ્છાદન ટંકાઈ રહેલું છે, માટે એના જોડું બીજું બારે નુકશાન હું સમતો નથી.

સારગ્રાહક—હવેને આ વાત પસંદ હશે કે?

વિદ્યાસાગર—કદી નહીં. જો તેને પસંદ હોય તો આ કુ-નિ આંત્રી બાધાંતર હાલતમાં દીન પ્રતીદીન ફેરફાર કરતજ નહીં.

સારગ્રાહક—તારે જો સમા પ્રમાણે ન ચાલે, તે નીચં તાનો અપરાધી થાય ખરો?

વિદ્યાસાગર—હોયે, તે અપરાધી થાયજ, કારણ કે તેમણે તેને મનુષ્ય જાતીમાં જન્મ આપ્યો છે, છતાં તેના પત્રીત્ર કાયદાને સમજીને પાળે નહીં. તો તે મોટો ગુનેહગાર છે એમ નક્કી જાણવું.

સારગ્રાહક—હાલ આપણા આર્ય મિત્રોએ શીશી બાત-તોમાં સમો વર્તીને સુધારો કરવો જોઈએ?

વિદ્યાસાગર—દેશમાં રહીબાધનો અમલ પ્રસરીને સર્વત્ર અંધકાર બાપી રહ્યો છે, માટે તે ખરાબ રહીને હાંકી કાઢવો જોઈએ, જેમ કે લગ્નમાં ફટાણાં ગાવાનો, કરજ કરીને વરા કરવાનો, બાલ વિવાહ કરવાનો, બાળ લીધવાને ફરી

(૧૦૧)

નહીં પરણાવાનો મરનારની પછવાડે રોવા કુટવાનો, ખોટા વહેમોને વળગી રહેવાનો, દેશ મુકીને પરદેશ નહીં જવાનો, સ્વજન સાથે ખાર અને મોટાઈ રાખવાનો. પરદેશી ઝાંઝોના ઠાઠમાઠની ખોટી નકલ કરવાનો, પરતંત્ર રહેવાનો દેશદુટકા ઉ અને સસ્તી ચીજો મુકી પરદેશી તકલાદી ચાલ મેદારવાનો વીગેરે જે જે રીવાજોથી આપણી માઠી હાલતમાં છે, ને યાચ છે, તે તે સઘળા રીવાજો ધોતે ધોતે તેનાં કાઠી નાંખવા જોઈએ. વળી બીજા હરેક કામમાં સમો વરતીને ચાલવાથી જેટલું સુખ મળશે તેટલું બીજા કશાથી મળવાનું નથી. માટે સઘળા જનોએ સમે વર્તે સાવધાન એ વાક્ય કદી વીસરવું નહીં; પણ તેના બાવાર્થ મુજબ હમેશાં પોત પોતાનાં મન અને બુદ્ધિને હરેક કત્ય કરવા પ્રેરણા કરવી, એ સર્વોત્તમ લાભ આપનાર છે.

પાઠ ૧૦ મો.

ચિંતા વિચાર વિષે.

વસંત તિલકાવૃત.

ચિંતા વિચાર પઠતાં, મહા સુખ પામે;	
ચિંતા વિચાર પઠતાં, મહા દુઃખ પામે;	
ચિંતા વિચાર પઠતાં, મન શુદ્ધ થાય;	
ચિંતા વિચાર પઠતાં, ધડતા ધરાયે.	૨
ચિંતા વિચાર પઠજો મમદેશો વિરો;	
તેથી તમામ ઠળશે, તનનાં તીમીરો.	૩

સારથાહક—શુરુ ચીંતા એટલે શું, અને તે કેટલા પ્રકારના હશે?

વિદ્યાસાગર—ચિંતા એટલે ફીકર અથવા મનની બ-
ળત્રા તેના મુખ્ય બે પ્રકાર છે એક બ્યાજબી અને બી-
જી મીથ્યા.

સારથાહક—બ્યાજબી અને મીથ્યા ચિંતા કોને કહેવી?

વિદ્યાસાગર—બ્યાજબી ચિંતા તેજ કે જે વડે કલ્યાણ
પદ પમાય, અને મીથ્યા ચિંતા તેજ કે જેથી ઇષ્ટર રહે
તન અને મનની ક્ષીણતા થાય, તથા કેવળ અશુભ અને
ત્રાસ દાયક સિંહનો દેખાવ આપે તે.

સારથાહક—કલ્યાણપદ મળે એવી ચિંતા કઈ?

વિદ્યાસાગર—ઇષ્ટરે આપેલા મનુષ્ય દેહનો યોગ્ય હેતુ
સમજીને પોતાનું તથા પરનું બહું કરવા તરફ સમાન વૃ-
ત્તી રાખવી, અને જન્મ તથા મરણ, સુખ તથા દુઃખ, એ
ઇષ્ટરે આપેલા હિતમાં યથા જાય છે. એમ જાણીને તે વિશેનો
હર્ષ કે શોક કરવો નહીં, વળી જે કાળે જે મળ્યું તેમાંજ
સદા સંતોષી રહીને, પોતપોતાનું કર્તવ્ય કરવાની ઘટતી
કાળજી રાખવી તે.

સારથાહક—ઇષ્ટર રહે એવી ચીંતા કઈ હશે?

વિદ્યાસાગર—નિયંતાએ આપેલી રચીતી ઉપર નારાજ
થઇને મીથ્યા શોકમાં ગરક થવું તે. જેમકે અત્યુ પામે-
મેલાની પાછળરોકકળ કરીને, મનુષ્ય વર્ગમાં ત્રાસવર્તાવવો,
અપંગપણાના પડતા દુઃખથી કંટાળી જઇને પોતાના ધૈર્ય-
તાને તજવી, રોગથી મરવાનો ડર રાખીને બાધીનો વધારો

કરવો, અસાધ્ય વસ્તુને સાધ્ય કરવાની ફાગટ ધરણી રા-
ખીને શોકાગ્નીથી સ્ત્રીણ થવું, વળી આપત્તીકાળે હામત
હારી જમને હાય ! હાય ! હવે હું થશે ! અને હું આજીવન
એવી નકામી ચીંતાથી ઉલટા વધારે ફુગ્ગી થવું, તમે
ધણી પ્રકારની મીઠા ચીંતાઓએ તેને ટુંકા રૂપમાં કુણું
કે. ચઢતી પડતીના નીચમે મનુષ્ય મીત્રો ઉપર. જેને
આ કુનો ગુજરે છે, તેના અણગમાવડે ઝૂરી ઝૂરીને પોતાના
અમુલ્ય દેહને ગિરમમાં નાખવો તે,

સારશાહક—આ જો વહાલો પુત્ર કે મીત્ર મરણ પા-
મ્યાથી. શું ચીંતા યુક્ત ન થવાય, તથા તેના પવિત્ર પ્રેમના
ખોટ શું મનમાં ન આવે કે ?

વિદ્યાસાગર—વહાલી વસ્તુ એકાએક ગુમ થવાથી, રવ-
ભાવીક ચીંતા ઉપજે એવો ધમ્મરી નીચમ છે. પણ તેની
પાછળ આપણે પણ મૃત્યુના પાશમાં ફસાવું એવો જગ-
કર્તાનો હુકમ નથી, કારણ કે તેની ઇચ્છાએ હરેક વસ્તુ
પ્રાપ્ત થાય છે, અને નાશ પામે છે. મોટે હે શીખ્ય એવા
ખનાવનો શોક કરવો એ બર્થ છે. આ કુનીયામાં માયાના
બંધનથી સૌ બંધાઈ રહેલું છે. તે બંધન એક દમ તુટી
જવાથી સ્નેહીજનોમાં ઉદાસીની હીજચાલ તો થાયજ. પણ
તેવે પ્રસંગે આપણે પોતાની જ્ઞાન દ્રષ્ટીવડે અંતઃકરણને
ધ્રુવતાના ખીજાએ બાંધી રાખવું. ત્યાર બાદ વિચારી જોવું
કે, આ જગત સધળું નાશવંત છે. મોટા મોટા ધીરવીર અને
ધીમંત પુરૂષો પણ કાળને વશ થયા છે. જુઓ રાવણ
સરખો સમૃદ્ધિવાન, પરાક્રમી અને મદાંધ રાજા પણ રા-

(૧૦૪)

મમાણથી રણમાં પડ્યો, વળી હરીચંદ્ર સરખો સત્તવાદી અને કહ્યું સરખો દાનેશ્વરી રાજા પણ કાળને આધીન થયો, એવા એવા ઘણા દાખલાઓ શ્રાધતાં જડી આવેછે. માટે પુત્ર કે મીત્ર એવી નાશવંત વસ્તુનો શોક કરવાએ અવાજે બાતકા જેવુંછે. તેમ કરવાથી કંઈ ગએલું પાછું આપવું નથી, ફક્ત સોમના કરતાં કરતાં છેવટે આપણા પાછાં આવેછે. અને ધધરનામોટા ઘુનેગાર થઈએછીએ.

સારગ્રાહક—તારે આપણે કેવી ચીંતા રાખવી જોઈએ કે જેવડે અક્ષય સુખ મળે.

વિદ્યાસાગર—આમણીમાં જે નિશ્ચય વસ્તુઓ કહેવાય છે. તે મળવા માટે સૌએ એક નિશ્ચય અને નિર્મળ મનથી સદા કાળજી રાખવી જોઈએ. કારણ કે એવી ચીંતા રાખનાર માણસોની કીર્તિ અચળ રહેછે, નીકંતા પ્રભુ સદા પ્રસન્ન રહેછે, જન્મ સફળ થાયછે, આ ઉત્તમ જન્મ પામીને શું શું કરવું જોઈએ તેનો મર્મ તેઓ સમજી શકેછે. આ દુનીયાની પ્રજા તેનું શુભ નામ હમેશાં સંભાર્યા કરેછે. માટે આવા દુર્લભ લાભ આપનારો જે બાજબી ચીંતા, તે સંઘળા જનોએ અવશ્ય કરીને રાખવી જોઈએ. કેમકે તેથીજ દેહનું કલ્યાણછે.

સારગ્રાહક—આ ક્ષણીક જન્મમાં નિશ્ચય એવું શું હશે?

વિદ્યાસાગર—પ્રજ્ઞા, નીતિ, અને ધર્મ, એ સર્વંધમાં બાખ્યાણ કહેછે કે.

શ્લોક.

ચલાલક્ષ્મી શ્વલાપ્રાણા શ્વલે જીવિતમંદીરે ચલા
 ઘલેચ સંસારે ધર્મ એકોહી નીશ્વલ.

સારગ્રાહક—એ ત્રણ શી રીતે સાધ્ય થઈ શકે વાર?

વિદ્યાસાગર—ભાઈ તેને સાધ્ય કરવાનો માર્ગ તો ઘણો કડણ છે. કાયા હૈયાના અને મંત્રીન મનના માણસો તે માર્ગે ચઢી શકતા નથી, પણ તે રસ્તે ચઢનારા તો કોઈ વિરલાજ હોય છે. જેમનાં અંતઃકરણ શુદ્ધ અને પ્રગટે છે. જેમની મતી નિર્મળ છે. જેમના વિચાર વહેમ અને પાપ રહીત છે. જેઓ પોતાના જેવાજ સર્વ પ્રાણીઓને ગણે છે. જેઓ આપત્તી કાળે ધૈર્યતાને તજતા નથી, ક્રૂર છવરે અગ્નિ આધીન રહીને કાળ ગમત કરે છે. વર્ણી નાશવંત વસ્તુની વ્યથે ચીંતા કરીને પોતાનાં તથા સ્નેહી જનોનાં કાળજીનું યજતા નથી. જેઓ દેશીભાઈ તથા દેશના હિતને માટે મરી મટે છે. તથા અહરનિશ તેઓ એવી પવિત્ર ચીંતા રાખે છે કે, આપણે આ હિત્તમ દેહ પાર્શ્વે શું સાર્યક કર્યું અને કર્તા શું કરવાથી ખુશી થશે. એવા વિચાર કરીને સારાં સારાં ધાર્મિક કામો કરવા પાછળ પોતાનું તન મન અને ધન વાપરનાં પાછા હઠતા નથી. અરેખર એવી વર્તણૂક રાખવાથીજ એ નિસ્વળ વસ્તુઓ સાધ્ય થઈ શકે છે.

સારગ્રાહક—વ્યવહારીક કામ કાજમાં જે સાધારણ ચિંતાની જરૂર પડે છે. તે દરેક માણસે રાખવી કે નહીં?

વિદ્યાસાગર—વ્યવહાર નભાવવામાં જે જે વિદ્યાકળાને નિતી સ્થાન શીખવાની જરૂર છે તે સંપાદન કરવા માટે તથા આપણાથી બની કે સુધરી શકે તેવાં કામો કરવાં કે સુધારવામાં ઘટતી ફીકર તો રાખવી જોઈએ. કારણ કે દરેક કામ ફીકર વડેજ સાર થાય છે. એકલી ચિંતાથીજ નહિ, પણ આગ્રહથી યત્ન કરવાનો મહાવરો પણ પાડવો જોઈએ. કેમકે નહિ તો એકલી ચિંતાથી ખોટું પરીણામ થશે, કહ્યું છે કે—

(૧૦૬)

દોહરો.

ચિંતાથી ચતુરાઇ ઘટે, રૂપ રંગ જલ્લ જાય,

ચિંતા બડીહિ ડાકણી, ચિંતા ચિતકું ખાય. ૧

તેમાં કહ્યા પ્રમાણે ખોટું કૃત્ર નીકળી આવશે, મટે ફીકરની સાથે ઉમગ અને યત્ન વડે આરંભેલું કામ જલદી પાર પડે છે, પરંતુ સંભાળવું જોઈએ કે આપણા જોડા પ્રયત્નથી બીજાને નુકશાન થાય નહીં. જો થશે તો હ વર કોપશે, એમ નક્કી જાણવું.

સારગ્રહક-હવે પુનઃરાવર્ત તરીકે પુછુંછું કે વ્યાજબી અને મીઠ્યા ચિંતામાં મુખ્ય શીશી બાબતપર લક્ષ આપવું ઘટેછે?

વિદ્યાસાગર-જેજે કલો આપણાથી થઇશકે તેવાં હોયએવાં કામો કરવાની કાળજી આપણે અમુસકરીને રાખવી જોઈએ.

પછી પુકિત અને યત્નવડે તે કલ્પ કરોને ફીકર મટાડવી જોઈએ, કકત જે જે કામો કુદરત સત્તાથીજ બનેછે, અને નાશ પામેછે. એ બાબતની આપણે જરાએ ચિંતા રાખવી નહીં. કારણકે ધન્યરતી ગતી અકળછે. અને તેને જે પ્રીય લાગે તેવું તે કર્યા જાયછે. માટે તેમાં આપણે ડાહ્યા થવાનું કાંઈ કારણ નથી, એક દૈવી હિચ્છાને આધીન રહી મુખ્ય કુઃખ ભોગવવું. અને ખરી વસ્તુને પકડી સદાચરણથી ચાલવું. એજ સર્વ મુખ્યનું મુળછે તથાસ્તુ:

શિષ્યની વદાયગીરી.

મનહર છંદ.

સારગ્રહો સારગ્રહો. સારગ્રહી ચાલો સદા;
સારગ્રહકને કહે, વિદ્યાવંત વિપ્રતે.

જાતજી જાતજી, જાતજી યારી તજી;
 જાત કરી મોટામોટા, બુધે ઝખ મારી તે. ૨
 જાત જાત જાત જાત, જાત જાતજી જાત;
 જગતમાં એડે નાવ, સેજે પાર પડે તે. ૩
 શુભચરો શુભચરો, પ્રાણીતાણું શુભ ચરો;
 પોતીકા કલ્યાણનું એ, શુભ ચિંત ધારો તે. ૪
 ખરોસ્નેહ ખરોસ્નેહ, એજ ખરોસ્નેહી જાણો;
 મહાદુઃખ વખતે જે, વારે આવી ચઢે તે. ૫
 પરહરો, પરહરો, નીચ કામ પરહરો;
 ગુણીજન નીદે એવું, કામ પરહરો તે, ૬
 એજભણ્યો, એજભણ્યો, મન મારી રાખ્યું જેણે;
 વહેમને વિદારી હારી, ગયો નહીં હામ તે. ૭
 હંસ જેમ પાણીપાણી, પડ્યું મુકી પય પીએ;
 તેવો ગુણ રાખે એજ, મહાજાની જાણો તે. ૮
 અજીપદી હિતમાળા, ફેરવી જાણે કપાળા;
 દયા કરીને દયાળા, દુખ તારું દણે તે. ૯

સારગ્રાહક — શાર્દૂલવિક્રિડીત છંદ.

જ્ઞાની જ્ઞાન ભર્યા મુ સાર દધતા, વિદ્યોત્તમ જાતી ગુરુ;
 વિદ્યાસાગર વિપ્ર વેદ વક્તા, વંદી સ્તુતિ આદર. ૧
 નિતિ બોધક નમ્ર ગુણ ધરતા, છો પુણ્યજાળી સહી;
 દિયું દાન દયા કરી ગુણનિધે, તે પાડ વળથે નહીં. ૨
 જાણું દક્ષિણ દેશ જન્મ ભૂમિએ, વિદ્યા પ્રસાર તહીં;
 માગું આશિર્વાદ તનમનથી, આપો ગુરુજી અહીં. ૩

વિદ્યાસાગર — આશિર્વચન દોહરો.

ભલે શિષ્યાવો શિષ્યજી, સુખ પામો સૌ હામ;
 કિર્તિ જગમાં રહી જશે, સરસે પુરણ કામ. ૧

(૧૦૮)

બળ બુદ્ધિ બહુ જામશે, તનનાં ટળશે તાપ;
કાપે કષ્ટ કૃપાનિધે, જે છે જગનો બાપ. ૨
સંભારી સુખ ભાગવો, સારગ્રહી દિન નિય;
સ્વધર્મથી વર્તે સદા, મહેર કરે જગદીશ. ૩

ગ્રંથ કર્તાની ઉત્પત્તિ અને રહેઠાણ વિશે.

છપ્પ છંદ.

વેવવતીને તિર, નગ્ર એક શ્રાલિત સાર;
માતર તેનું નામ, ઠામ વસવાનું મારું. ૧
વસે વણિક મ્હાધિર, વિર લક્ષ્મિમાં પૂરા;
ટોળક વિપ્ર વિશેષ, અર્ચમાં નહીં અઘરા. ૨
તે વિપ્રજાત હું નિપજ્યો, સત અદાર એ એટમાં;
અંમાશંકર નામ મુજ, નથુજાનીના વંશમાં. ૩
દોહરો.—પ્રિતથી પૂસ્તક રચ્યું, સ્વદેશ સેવા માટ;
અર્પૂં ઘણા ઉમંગથી, ખરી મિત્રતા સાટ. ૧
સુસજ્જનો સ્વિકારશે, નિતિ ધર્મનું પાત્ર;
અસજ્જનો હાંસી કરે, શું સમજે તે શાસ્ત્રા. ૨

ગ્રંથ સમાપ્ત ઇશ્વર સ્તુતી.

માલીની છંદ.

કર ચરણ વડે જે, મેં કીધાં નિત્ય પાપ;
અવણ નયન ચિત્તે, જે કિધાં નિત્ય પાપ. ૧
પ્રભુ પરમદયાળી, દ્યો ક્ષમા મૂળનેરે;
જય જય કરૂણાધી. હું નમુ પુજનેરે. ૨
સમાપ્ત. તથાસ્તુ. તથાસ્તુ.

નિતીથેમ દર્પણના પ્રથમથી થએલા ગ્રાહકોનાં નામ ઠામનું લીધું.

નંગ.	નામ.	ગામ.
૨૫	મેહિરબાન કરેશનલાલ નહાલચંદ.ના.સુભા	
	વીસનગર.	
૫	રા.રા. પાનાચંદ મેજલાલ વકીલ.	"
૨	મેહિરબાન હમ્મરલાલ માણિકલાલ હેડ	
	માસ્તર. વીન્નપુર.	
૧	રા. મનસુખરામ છગનલાલ પે.આ.મા.	
	વીન્નપુર.	
૩	રા. ગૌરીશંકર કાશીરામ.બી.આ.મા."	
૧	રા. ભોળાનાથ ઉત્તમરામ.ત્રી.આ.મા."	
૧	ત્રી. હમ્મર દુર્લભરામ. દેશાઈ	"
૧	ત્રી. બાપુ ભવનેશ્વર.	"
૨	હાકોર સાહેબ. જસવંતસીહ પ્રથીસીંગ.	
	અદાલોડ.	
૨	મુ. ગીરધરલાલ અંબારામ મેહતાજી.	
	વસઇ.	

૧	એજન્ટ મુલના પે. આ."	
૧	આ. મા. રણછોડ મોતીરામ. વસઇ.	
૫	લલુરામ ગીરધર પે. આ. માસ્તર.	
	ગોઝારોયા.	
૧	મહાશંકર રવિશંકર. બી.આ."	
૧	ત્રી. પેલાદજી ત્રીકમભાઈ.	"
૧	ત્રી. કેશવલાલ વનુભાઈ.	"
૧	ત્રી. જશુભાઈ મુળાભાઈ.	"
૧	ત્રી. કીશોરભાઈ બાભાઈ	"
૧	ત્રી. હીરાલાલ ગેરામદાસ.	"
૧	ત્રી. હમ્મર ઉમેદરામ.	"
૨	અમોત પુરેશોત્તમ ત્રીકમભાઈ	"
૨	રાજેશી નરણ મહાશંકર.	"
૨	અમીન. ચુનીલાલ અમરેતલાલ	"
૧	પરેખ. અમરેતલાલ ભોગીલાલ	"
૧	શા. રામચંદ નેમ	"

૧ બ્યાસ. મુળજી પરસોતમ.
 ૧ પંડ્યા. પ્રાણજીવન દેવરામ.
 ૧ શા. ગીરધર ગોપાળદાસ.
 ૧ શા. મધુર પોચાબાઈ.
 ૧ ચાવડા. જીવાબાઈ ગોકળ.
 ૧ ઠકર. ભગવાન દયારામ.
 ૧ ઠાકર. લક્ષ્મીરામ રાજરામ.
 રા.રા. કૃષ્ણારામ રામનાથ સુપરવેઝર
 પાટણ.
 ૧ રા. બવાનીશંકર રાજશંકર.
 ૧ રા. મુળજી મોતીરામબ્યાસ.
 વડોદરા.
 વીરમગામ.
 ૫ પા. છોટાલાલ રામબાઈ.
 ૫ પા. કેશવલાલ ચુનીલાલ.
 ૨ પા. જનુબાઈ શ્રેણીચનદાસ.
 ૩ પા. ભીમીલાલ નાણુદાસ.
 ૨ પા. અચરતલાલ ગીરધરદાસ.
 ૧ પા. સોમનાથ જ્યેશ્ઠબાઈ
 ૧ પા. અચરતલાલ છગનલાલ.
 ૧ દેસાઈ મગનલાલ કલાણુજી.

અમદાવાદ ટેનીંગ કોલેજ.
 ૧ રૂકાલ. દેવજી કુંવરજી. કચ્છ મુંદ્રા
 ૧ રૂકાલર. વિલ્લમ મોરારજી. બોટાદ.
 ૧ " નાગરજી મુંદરજી. સરભાણ.
 ૧ " જટાશંકર પૂરેશોત્તમ. કચ્છ.
 ૧ " મુળચંદ જેઠા. ભુજ.
 ૨ " મુગટરામ ભગવાનલાલ " "
 ૧ " દામોદર દેવજી. અંબાર.
 ૧ " પુલ્લભાઈ દેવજી. " "
 ૧ " નાનચંદ મુળચંદ. રાણપૂર.
 ૧ મેહેતાજી હાથીરામ કેશવજી. કચ્છ.
 ૧ રૂકાલર. લાલભાઈ લલુભાઈ. કછાણી.
 ૫ " હરીલાલ નરસીહરામ. માતર.
 ૧ " લલુભાઈ હરીકૃષ્ણ. " "
 ૧ " મોહનલાલ મૂળશંકર. બાવળા.
 ૧ " મગનલાલ નરભિરામ. પ્રાંતીજ.
 ૧ " મોતીલાલ લલુભાઈ. નડીયાદ.
 ૧ " હરીલાલ પ્રાણુવલભ. " "
 ૧ " કરમચંદ જીજીર. ઘડકણ.
 ૧ " હરીલાલ ~~જીજીર~~ મારામ. લુણાવાડા

(૧૧૨)

- ૧ „ સોમશ્વર નાનકેશ્વર. „
 ૧ „ મણીશંકર ગીરજશંકર.
 દેવચંડ ખારીયા.
 ૧ „ રણછોડલાલ કલ્યાણજી. આશ્રામા
 ૧ „ છગનલાલ જાદવજી. જ્યુનાગઢ.
 ૧ „ પરબુદાસ દલામાઈ. કરમસદ.
 ૧ „ નારાયણ કાલીદાસ. સામરખા.
 ૧ „ ઝવેરીલાલ હગોવન. કઠલાલ.

જાહેર અખર.

જેજે મોતોને આ પુસ્તક ખરીદ કરવાની ખવાએશ હોય,
 તેમણે નીચે લખેલ ઠેકાણેથી, જેને જેમ અનુકુળ પડે તેમ
 રોકડી કૌમતે મંગાવી લેવું, દેશાવર વાળાએ પોષ્ટિજ અરઘો
 આનો વધારે મોકલવો.

નામ.

ઠેકાણું

- મિ. રા. કરશનલાલ નહાલચંદ, નાયબ મુખ્યા. વિસનગર
 રા. રા. ગીરજશંકર નારાયણ, કારકુન મહાલ કચેરી માતર.
 રા. રા. રણછોડલાલ ઇશ્વર. શુકલ માસ્તર. પલાણા.
 રા. રા. મોહનલાલ ઘણભાઈ. શુકલ માસ્તર. મેશાણા.
 રા. રા. હરીલાલ નરસિંહરામ. સ્કાલર અમદાવાદ ટ્રેનિંગ કા.
 રા. રા. ઇશ્વર લાલ માણિક લાલ. શુકલ માસ્તર. વિજ્ઞપુર.
 ગોઝારીયા શુકલમાં. કર્તા પાસેથી. ગોઝારીયા.

અગાઉથી આપ્ય આપનાર ગ્રહસ્થોને વિનંતી કરવાની
 કે ઠરાવ મુજબ કૌમત વેળાસર મોકલશે.

અમદાવાદ, } અખંખાશંકર કાળીદાસ, જાની.
 તા. ૧-૬-૮૪. } મુ. ગોઝારીયા.

